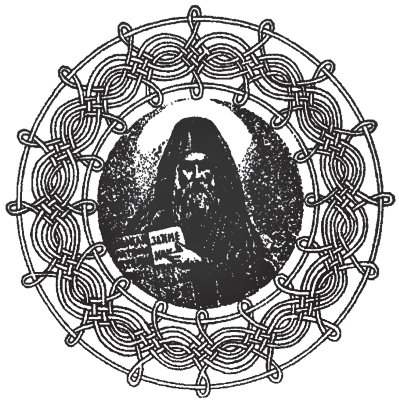
ДРУШТВО „СВЕТИ САВА”

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА”

БРАТСТВО
XXIV

Београд, 2020.

БРАТСТВО
Часопис Друштва „Свети Сава”

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата
Вишкјевич др Регина (Гдањск)
Ђуба др Јоланта (Гдањск)
Зупан Душан
Мркаљ др Зона
Мршевић-Радовић др Драгана
Неделку др Октавија (Букурешт)
Петровић Душко М.
Ристић др Љубодраг

Главни и одговорни уредник
проф. др Злата Бојовић, академик

Технички уредник
Љиљана Дукић

Техничка припрема
Матеа Милошевић

Секретар
Тања Ракић

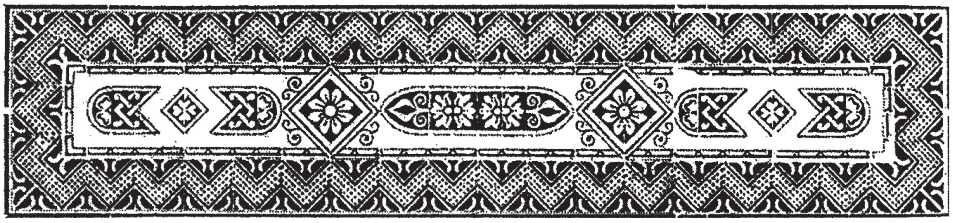
Лектор и коректор
Љиљана Дукић

Издавач
Друштво „Свети Сава“
Web site: www.sveti-sava.org.rs
E-mail: info@sveti-sava.org.rs

Copyright 2020. by Društvo „Sveti Sava“

Штампа:
Eurodream D.O.O. Nova Pazova

Тираж:
300

САДРЖАЈ

Драган Колунџија: СВЕТИ САВА, МИ И ПЧЕЛЕ.....9

Сава Матицки: РОЂЕНДАНИ СВЕТОГА САВЕ.....11

Злата Д. Бојовић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ НАЈСТАРИЈЕГ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКОГ ЧАСОПИСА.....13

Зорица В. Несторовић: ЛАЗА КОСТИЋ, ПЕСНИК SANTA *MARIA DELLA SALUTE*.....19

Зона В. Мркаљ: НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ НА ДАЉИНУ.....33

Јово Л. Бајић: ПЛЕМСТВО СЕВЕРОИСТОЧНЕ БОСНЕ.....45

Јелена В. Јањић: ХАЏИ СТАКА СКЕНДЕРОВА.....55

Ђорђе Д. Перић: ПОВОДОМ ЗАБОРАВЉЕНОГ ОГЛЕДА КОМПОЗИТОРА СВЕТОМИРА НАСТАСИЈЕВИЋА: „СРПСКА НАРОДНА МЕЛОДИЈА У СОНАТИ БЕТОВЕНА“.....73

Димитрије М. Калезић: О ЊЕГОШЕВОЈ *ЛУЧИ МИКРОКОЗМА*.....87

Радмила Р. Радић: ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ И РАЗВОЈ ДУХОВНОГ ЖИВОТА У СРБИЈИ ТОКОМ 19. ВЕКА.....95

Миле Ј. Станић: ПРВА ПРОСЛАВА ДАНА СВЕТОГ САВЕ У МРКОЊИЋ ГРАДУ 1888. ГОДИНЕ.....121

Миле Ј. Станић: ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ И „ПРОСВЈЕТИНА“ ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА.....135

Jolanta Dziuba, Regina Wyżkiewicz-Maksimow: СЛАВА НА КАТЕДРИ ЗА СЛАВИСТИКУ У ГДАЊСКУ.....139

Душан М. Зупан: СРБИ У СВЕТУ – БУДУЋНОСТ У ДОБА КОРОНЕ...149

Јелена Јовановић: СРПСКА ДОПУНСКА ШКОЛА
„СВЕТИ САВА“ НА СЕВЕРУ ИТАЛИЈЕ.....151

Václav V. Štěpánek: СВЕТА ГОРА:
ПРОДОР МОДЕРНОГ У СТАРИМ ТРАДИЦИЈАМА.....163

Протосинђел Платон (Јовић): МАНАСТИР СТУПЉЕ.....179

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
Павле Поповић: О КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ СВ. САВЕ.....191

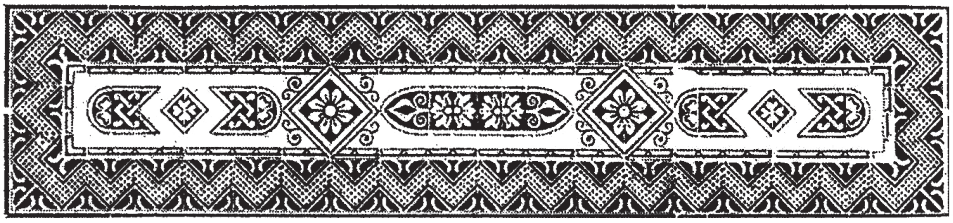
Злата Д. Бојовић:
ПОМЕНИК – Ненад Љубинковић.....201

Злата Д. Бојовић:
ПОМЕНИК – Миодраг Матицки.....205

Љубодраг П. Ристић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ ЗА 2020. ГОДИНУ.....209

БЕСЕДА ТОМИСЛАВА Ж. ЈОВАНОВИЋА.....217

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА БРАТСТВА.....221

УДК 008“2020“Братство

Ново, XXIV годиште „Братства“, за 2020. годину, на својим страницама доноси низ прилога који и даље остварују основну замисао гласила Друштва „Свети Сава“.

На првом месту, као што је уобичајено, доноси се песма посвећена Светом Сави. У овом броју то је песма *Свети Сава, ми и пчеле* недавно преминулог познатог српског песника Драгана Колунџије (1939 – 2020). Овај пут доносимо и песму Саве Матицког *Рођендани Светога Саве*.

Два прилога намењена Трибини великих јубилеја обележавају два велика датума у историји српске књижевности: стогодишњицу најстаријег научног часописа за историју српске књижевнсти „Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор“’ (први број је изишао 1921. године), чији је оснивач и покретач Павле Поповић био је један од сарадника старога „Браства“, а у броју XVIII, посвећеном у целости Светом Сави, објавио прилог *О књижевном делу Св. Саве* и стодесету годишњицу од настанка чувене песме *Santa Maria della salute* Лазе Костића.

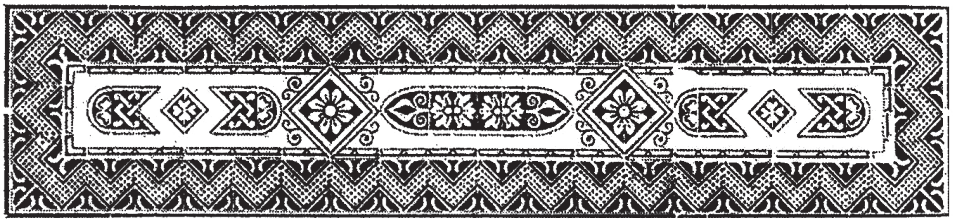
У складу са савременим условима и друштвеним и општим околностима, за које је „Братство“ увек имало слуха, објављује се рад о онлајн настави која је обележена великим изазовима и променама у настави на свим нивоима (школа, универзитет) у 2020. години (за време епидемије ковида 19).

У неколико прилога сагледавају се мање познате личности и појаве у српској књижевној и културној историји: васпоставља се лик прве учене Српкиње у Босни, учитељице Хаџи Стаке Скендербегове (1830 – 1891); продубљује се тема о Светомиру Настасијевићу који је указао на везу између Л. В. Бетовена и једне српске народне песме; у оквиру размишљања о духовној традицији објављују се тзв. „правила у цркви“; прилаже се једно тумечење Његошевог дела.

Као и у сваком броју, објављују се нови прилози о светосавским прославама у прошлости, што, на посредан начин, сведочи и о непрестано живом култу Светог Саве – о првој прослави Дана Светог Саве у Мркоњић

Граду 1888. и о Дану Светог Саве као слави на Катедри за славистику на Универзитету у Гдањску (Пољака).

У рубрици Срби у свету објављује се прилог о Србима у Италији (о Српској дописној школи „Свети Сава“ на северу Италије). У оквиру рубрике Из путне бележнице описан је обновљени манастир Ступље у близини Бања Луке. Светосавском *Беседом* одржаном на слави Друштва у јануару 2020. Томислава Јовановића и Извештајем о раду Друштва у протеклој години заокружује се садржај овога броја „Братства“.

УДК 821.163.41-1

СВЕТИ САВА, МИ И ПЧЕЛЕ

Пре него што куће
И цркве у близини својој подигоше,
Моја браћа,
На своју српску славу,
Скупљали се, кажу,
Са свећом у руци,
Под једним аустралијским дрветом,
Мислећи
(И верујући)
Да се састају под напуштеном воћком
У далеком брдовитом крају своје Србије.

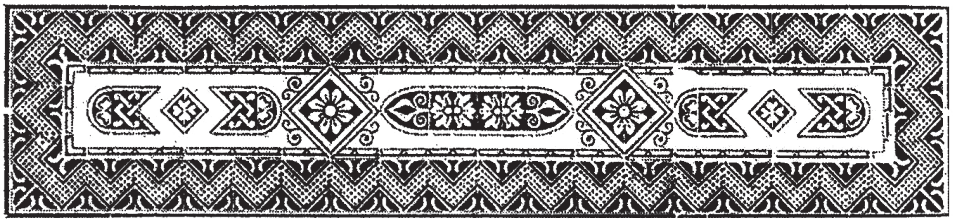
О томе,
На језику пуном суза,
Причају:

Свети Сава, ми и пчеле радилице!

И још додају,
у молитви:

Ми јесмо изгинули на своме путу,
али нисмо побеђени.

Драган Колунџија
Рутихил, 27. јануара 1999.

УДК 821.163.41-1

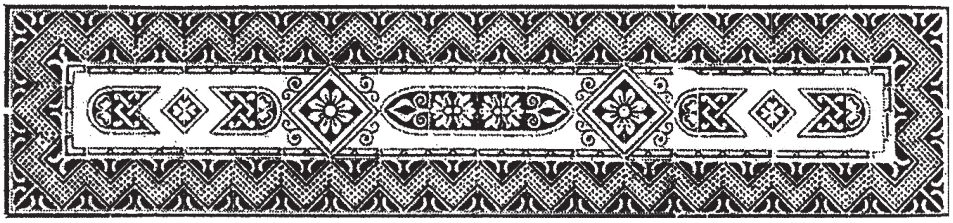
РОЂЕНДАНИ СВЕТОГА САВЕ

Савин До, Савин камен
и Савиња манастирје
од извора до икона
па од школа до одличја
осмовеке трају славе
свуда име Светог Саве.

Крстоносни сакос шири
наткриљује чада своја
у свакоме благослову
мач крстове нове роји
осмовеке трају славе
свуда име Светог Саве.

Светосавске химне шире
свети пеп'о са Врачара
рука руци довикује
жив је, жив је, Свети Сава
осмовеке трају славе
као и дела Светог Саве.

Сава Матицки
1991

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.1
УДК 82+80+93/99+39"1921/2020"

Рад примљен: 14.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

УЗ СТОГОДИШЊИЦУ НАЈСТАРИЈЕГ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКОГ ЧАСОПИСА

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 1921 – 2020

„Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор" спадају међу најстарије српске научне часописе који у континуитету излазе читав један век. Истовремено, то је најстарији часопис Филолошког (првобитно Филозофског) факултета Београдског универзитета. Покренуо га је у првим годинама после Првог светског рата историчар српске књижевности, професор Филозофског факултета Београдског универзитета, Павле Поповић, по коме су дуго у науци и били познати као „Прилози Павла Поповића". „Прилози" , током стогодишњег излажења, са око 5.000 прилога (расправа, чланака, прилога, објављене грађе и рукописа, приказа, бележака, библиографија, књижевноисторијске хронике и др), били су и остали најважнији извор за проучавање историје српске књижевности.

У овој години српска наука о књижевности обележава један велики датум – сто година од покретања и континуираног излажења једног од најважнијих српских гласила у овој грани науке, „Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор", посвећеног у првом реду проучавању свеукупне историје српске књижевности. То је уједно и најстарији научни часопис Филолошког факултета у Београду. Не само што је излазио не прекидајући природни низ својих годишта (осим паузе до које је дошло за време Другог

светског рата и непосредно после њега), часопис је доследно испуњавао задатке због којих је и покренут. Отворио је простор за овјаљивање најбољих научних прилога из свих области науке о књижевности, од изворног проучавања и објављивања грађе, до компаративистичких сагледавања српске књижевне историографије, теоријског и поетичког сагледавања њених посебности и њене општости.

„Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ поктенути су у првим годинама после Првог светског рата. Први бројеви првог годишта изишли су 1921. године. Часопис је уређиван и издаван читав век на Филозофском (касније Филолошком) факултету у Београду, у Српском семинару (данашња зграда Ректората Београдског универзитета). Из наслова часописа који је указивао на оквир будућег садржаја, а који упућује на *књижевност, језик, историју* и *фолклор*, јасно је било да је замисао да уз књижевност, која је била његов главни предмет, треба да буду обухваћене и дисциплине које су у најближој вези са историјом књижевнсти и које су неопходне за потпуно разумевање и вредновање те области. Оснивачи и покретачи „Прилога“ били су истакнути српски научници тога времена, универзитетски професори и према својим специјалностима потпуно су одговарали основној замисли шта се од овог научног часописа жели и шта се очекује. Они су својим интересовањима и признатим дотадашњим научним резултатима били најбољи представници дисциплина којима су се бавили – историје књижевности, историје, лингвистике, етнологије, фолклористике: класични филолог, историчар религије, етнолог Веселин Чајкановић[1], историчар и историчар књижевности Владимир Ћоровић[2],

[1] Веселин Чајкановић (Београд, 1881 – Београд, 1946), класични филолог, историчар религије, етнолог. Био је универзитетски професор и члан Српске краљевске академије од 1922. године. Најзначајнији његови научни резултати објављени су у: *О српском врховном богу* (Београд, 1941) *Мит и религија у Срба* (Београд, 1973, СКЗ); *Сабрана дела из српске религије и митологије,* 1 – 5, (Београд,1994, СКЗ); *Стара српска религија и митологија* (Београд, 1995, САНУ-СКЗ). Био је истовремено и историчар и компаратвни историчар религије, бавио се народном књижевношћу, компаративном фолклористиком (приповеткама, поезијом, баснама, пословицама) као изворoм митологије и народне религије.

[2] Владимир Ћоровић (Мостар, 1885 – погинуо у авионској несрећи 1941), историчар и историчар књижевности, филолог. Студирао је у Бечу код тада славних професора – Ватрослава Јагића, Милана Решетара, Константина Јиречка словенску и германску филологију, археологију, историју. Од 1919. био је професор националне историје на Филозофском факултету у Београду. Остао је увек у блиским везама са родним крајем, руководио је Словенским одсјеком Земаљског музеја у Сарајеву, сакупљао старе и ретке књиге, натписе и записе на терену Босне и Херцеговине. Био је члан Српске краљевске академије од 1922. године и њен секретар 1940–1941. Бавио се националном историјом, историјом књижевности, као и књижевним радом; објављивао је старе српске записе и натписе. Био је веома плодан истраживач, аутор великог броја научних радова и значајних књига *Историја Југославије* (1933), *Историја српског народа* (Бањалука – Београд,

лингвиста Милош Ивковић[3], историчар књижевности и књижевни критичар Павле Поповић[4], историчар књижевности, медијевиста и књижевни критичар, Павле Стевановић[5], етнолог, фолклориста и историчар Тихомир Ђорђевић[6].

1997), *Хисторија Босне* (Бањалука – Београд, 1999).

[3] Милош Ивковић (Осијек, 1880 – Београд,1950), филолог, историчар књижевности, преводилац, публициста. Дипломирао је словенску филологију на Великој школи у Београду. Био је блиски сарадник Александра Белића. Био је гимназијски професор у Београду и у Скопљу, а касније је професор Филозофског факултета у Скопљу. За време Првог светског рата учествовао је у раду Друштва за проучавање ослобођених српских области у Скопљу (1915), уређивао је у Солуну „Српски гласник“ (1916 – 1918), а касније „Стару Србију“. У два наврата био је генерални конзул Краљевине Срба, Хрвата и Словенавца у Риму (1926 – 1927; 1928 – 1929). Поред проучавања језика и књижевности, етнографског и дијалектолошког рада – био је секретар Лексикографског одсека Српске краљевске академије – бавио се и праксом, био је аутор низа уџбеника књижевности и читанки за средње школе.

[4] Павле Поповић (Београд, 1868 – Београд, 1939), историчар књижевности и књижевни критичар. Један је од најзначајнијих историчара српске књижевности. На студијама је био у Женеви и у Паризу (1894 – 1896). Био је најпре средњошколски професор, потом, дуже од три деценије (1905 – 1938), професор Историје српске књижевности на Филозофском факултету Београдског универзитета. Од 1909. године био члан Српске краљевске академије и њен секретар од 1924.до 1928. Бавио се и ширим књижевно-просветним радом: био је оснивач Друштва за српски језик и књижевност (основано 10, новембра 1910; за своју славу Друштво је одабрало Дан Светих Ћирила и Методија) и председеник Српске књижевне задруге (1928 – 1937). Бавио се историјом књижевнсти, средњовековне, дубровачке, народне, нове, периодизацијом, књижевном и позоришном критиком; уређивањем часописа – уређивао је „Српски књижевни гласник“ (1905 – 1906) – и великог броја научних издања. Аутор је најзначајнијих историја српске књижевности објављених у XX веку – *Прегледа српске књижевности* (Београд, 1909. и десет каснијих издања) и *Југословенске књижевности* (Кембриџ, 1918; Београд, 1923). Велики број својих студија објавио је у низу књига под насловом *Из књижевности*. Изишла су Сабрана дела Павла Поповића (у 11 књига).

[5] Павле Стевановић (Рабровац, 1885 – Београд, 1954), историчар књижевности и књижевни критичар, један од најближих сарадника Павла Поповића, још из периода када је био његов студент, па све до времена када су заједно били професори на истој Катедри за југословенску књижевности београдског Филозофског факултета. На тој катедри је после одбране докторске дисертације из области медијевистике предавао средњовековну књижевност. Био је члан Лингвистичког друштва (1920). Уређивао је „Српске новине“, „Нови живот“ (1920 – 1926), „Наставник“ – лист Професорског друштва (1921)**.** Објавио је своју докторску дисертацију *Приповетка о човеку који се продао ђаволу. Студија из југословенски књижевности* (Београд, 1934); превео је средњовековни роман *Алаксандриду* (објављена постхумно, Суботица, 1957).

[6] Тихомир Ђорђевић (Књажевац, 1868 – Београд,1944), етнолог, „први модерни фолклориста“ и историчар. Био је професор Београдског универзитета и члан Српске краљевске академије од 1921. године. Сматра се оснивачем српске етнолошке науке. Сакупљао је и проучавао етнографску и фолклорну грађу („народне умотворине из

Најважнију улогу у оснивању часописа, његовом развоју, у методологији и визији шта се од њега у српској књижевној историографији очекује имао је Павле Поповић. У време покретања часописа већ је имао у науци високо место као знаменити историчар књижевности и професор Универзитеата. Уредник је био све до смрти, 1939. године. О значају који је имао у животу овога часописа скоро две деценије најбоље сведочи то што су „Прилози“ дуго у науци били познати као „Прилози Павла Поповића“.

„Прилози“ и „Браство“

У дугом стогодишњем периоду излажења „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ су у не малом временском распону били савременик „Браства“ Друштва Свети Сава, али и савременог „Братства“.

Када су се „Прилози“ појавили 1921. године „Браство“ је већ имало своју „биографију“ дугу 34 године. Покренуто 1887. године, као годишњак, „Браство“ је излазило у почетку редовно, а када су наступиле ратне године, са застојима, тако да је 1921, када су покренути „Прилози“, изишла тек XV књига гласила Друштва „Свети Сава“. У периоду између Првог и Другог светског рата, уз мала одступања оба часописа су излазила редовно („Прилози“ у две до четири свеске годишње). После прекида за време Другог светског рата, „Прилози“ су наставили са излажењем 1953. године (неко време је настављено са праћењем старог ритма, излазила су по два двоброја годишње, а касније су прерасли у годишњак); гласило Друштва Свети Сава обновљено је 1996, под насловом „Братство“.

Иако су ова два часописа била различитих концепција и програма – „Братство“ је било општег националног каракртера, окренуто Србима на разним странама, посебно онима који су многим померањима граница изгубили своју отаџбину и остајали у другим државама, разноврсног, примереног садржаја, а „Прилози“ су били строго научног карактера, усредсређени на науку о књижевности и сродне дисциплине – било је између њих доста додира и преплитања. Она су проистицала из основног националног становишта које је објадињавало наизглед разнородне области.

пиротског округа“, народну ношњу, објављивао народне приповеке и др), писао о културној прошлости Србије, бавио се методама историјске етнологије и српском етносоциологијом, музеологијом. Дисциплине којима се бавио значајно је подржавао часописом „Караџић“ – часопис за српски народни живот, обичаје и предања (излазио у Алексинцу, 1899 – 1904), чији је био покретач, уредник и издавач. Објавио је десет књига под насловом *Наш народни живот* (1930 – 1934), збирку *Циганске народне приповетке* (1933), а постхумно су изишле књиге: *Природа у веровању и предању нашег народа* (1958), *Вештице, виле, вампири и друга бића у нашем народном веровању и предању* (1953).

Основну блискост одређивала је околност што су се међу члановима Уређивачког одбора старога „Браства“ после Првог светског рата налазили оснивачи и уредници 1921. године новопокренутих „Прилога“ – етнолог и фолклориста Тихомир Ђорђевић и историчар Владимир Ћоровић. Они су, као и други покертачи „Прилога“, објављивали своје радове у „Браству“. Ћоровић је у „Браству“ објавио своје чланке *Наше уједињење за време Светскога рата* (1921, XV), *Свети Сава* (1922, XVI), *Ватрослав Јагић* (1924, XVIII, *Сандаљ Хранић у Дубровнику 1426* (1933, XXVII), *Покрет сеоба Срба из Невесиња 1902. године* (1925,XIX), *Прошлост Крушевца* (1933, XXVII), *Култ Светога Саве* (1934, XXVIII); Павле Поповић *О књижевном делу Св. Саве* (1934, XXVIII), *Српска Македонија, историјски реглед* (1921,XV); Павле Стевановић, *Смрт Св.Саве и пренос његова тела у манастир Милешеву* (1934, XXVIII), Тихомир Ђорђевић, *Поред Топлице, путописне белешке* (1896, VII), *Српске колоније у Будиму и околини*, (1921,XV), *Михаило кратовски митрополит* (1925,XIX). Забележен је и траг о непосредној грађи из Ђорђевићеве етнографке збирке која је коришћена у једном његовом прилогу објављеном у „Браству“[7].

Истовремено, уредници „Браства“ били су повремено и сарадници „Прилога“ и објављивали у њима расправе, приказе, белешке, из области обухваћених програмом часописа. Осим Тихомира Ђорђевића и Владимра Ћоровића, уредника „Прилога“, други чланови Уређивачког одбора „Браства“ објављивали су радове у „Прилозима“: Вулић Никола неколико археолошких рецензија, Јован М. Јовановић десетак бележака и приказа страних часописа, као из написа из области културне историје, историје, о обнови Пећке патријаршије; Глушац Васо дужу расправу о средњовековној „босанској цркви“; Глиша Елезовић прилоге из културне историји и из књижевности (о Иви Ћипику, Светозару Марковићу) и др.

Са обнављањем „Братства“, 1997, обновљене су везе са „Прилозима“, који нису имали тако дугу паузу током свога излажења (осим у периоду Другог светског рата и непосредно после њега) и наставили су своје деловање у науци почетком друге половине XX века. Већ су се у обновљеном „Братству“ у Уређивачком одбору нашли и чланови уредништва „Прилога“, тако да је цео период „новога“ „Братства“ током протекле 24 године, и даље обележен веома блиском сарадњом. Показало се да су, без обзира на разлике у програмима часописа и у концепцијама, и у прошлом и у новом периоду излажења (један окренут искључиво одређеној грани наука, други намењен ширем и разноврснијем кругу тема) и „Братство“ и „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“

[7] Белешка: У Инвентарској књизи [Етнолошка збирка Архива САНУ]: ‹Ову збирку дао је М. Иванић из етнографског рада г. Ђорђевића употребљеног за „Браство“ Друштва Св. Саве’ објављена у: Марина Младеновић Митровић, *Народне приповетке у рукописној збирци Тихомира Ђорђевића у Етнографској збирци Архива САНУ,* Фолклористика, Београд, 2018, 3/2, 109.

у основи снажно подржавали и подржавају националну идеју, неговали и негују највише духовне вредности српског народа.

Злата Д. Бојовић*
Српска академија наука и уметности

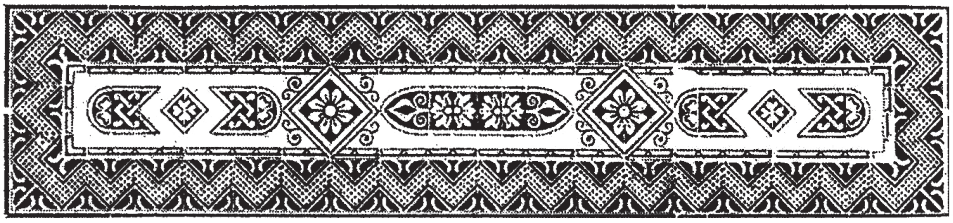
Кључне речи: „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, Павле Поповић, научна периодика, историја српске књижевности

Zlata D. Bojović

ON THE OCCASION OF THE CENTENARY OF “PRILOZI ZA KNJIŽEVNOST, JEZIK, ISTORIJU I FOLKLOR”, THE OLDEST SERBIAN JOURNAL OF LITERARY HISTORY (1921-2020)

The article presents a Serbian journal of literary history titled “Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor” [Contributions in Literature, Language, History and Folklore], (1921-2020). “Prilozi” is one of the Serbian scientific journals with the longest tradition, having been continually published for a whole century. This scientific journal primarily dedicated to the history of Serbian literature was launched after the First World War, in 1921, by Pavle Popović, a Serbian literary historian and university professor at the Faculty of Philosophy in Belgrade. For a long while, the journal was colloquially known among scholars in the field as “Prilozi Pavla Popovića” [Pavle Popović’s Contributions]. In addition to providing an overview of the hundred years of “Prilozi’s“ publication and the analysis of the journal’s concept and programme, the article studies Pavle Popović, editor-in-chief, as well as the journal’s founders and creators: Veselin Čajkanović, Vladimir Ćorović, Miloš Ivanić, Pavle Stevanović and Tihomir Đorđević. It also sheds light on the relationship between “Prilozi” and “Bratstvo”, two publications which have been closely intertwined for the previous hundred years, with certain interruptions (e.g. some editors edited both journals, cooperated with the other journal, etc.). Despite the journals’ conceptual and ideological differences, it can be concluded that both journals have staunchly supported the national idea and fostered the highest spiritual values of the Serbian people.

* bojoviczlata@gmail.com

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.2
УДК 821.163.41-1.09 Костић, Лаза

Рад примљен: 14.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

ЛАЗА КОСТИЋ, ПЕСНИК *SANTA MARIA DELLA SALUTE*[1]

Из перспективе великог финала песништва Лазе Костића и његове песме „Santa Maria della Salute“ сагледавају се неке од дефинишућих карактеристика поетике великог песника српског романтизма. На основу резултата досадашње веома разуђене и вредне традиције тумачења уз одређена нова уочавања тумачи се Костићева „лабудова песма“ као сводна песма његове лирике у којој је могуће препознати посттрагички моменат идејног хоризонта његовог стваралаштва и превазилажење 'трагичне уклетости фрагментом'.

Непуних је осамдесет година од тренутка када је Исидора Секулић у есеју посвећеном Лази Костићу упитала: „Знате ли цркву Santa Maria della Salute? Она се диже на западној страни Венеције, изван града, на острву Сан Ђорђио. На њеној се кули распрскава венецијанско сунце кад тоне. Сваки дан има у Венецији људи који желе да сами седе и не скидају очи са куполе, латинске архитектуре која стоји на словенској основи. Пред вече, Сан Ђорђио и црква Santa Maria della Salute чини сцену поезије и смрти.“[2]

[1] Рад представља текст предавања припремљеног за Трибину „Годишњице“ Друштва Свети Сава којом је ово друштво желело да обележи 110 година од смрти Лазе Костића (1841 – 1910). Предавање настаје на основу досадашње традиције тумачења како Костићевог дела уопште, тако и његове „лабудове песме“ *Santa Maria della Salute*, којој припадају и објављени резултати наших проучавања дела великог песника српског романтизма, донете у овом тексту уз одређена наша нова уочавања.

[2] Исидора Секулић, *Лаза Костић* у: *Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 343. Тај есеј Исидоре Секулић први пут је објављен 1. марта 1941. године у „Српском књижевном

У њему је велика списатељица подарила друго, ново значење називу чудесно лепе барокне цркве која је надахнула бројне уметнике да свој доживљај њене лепоте преобразе у универзално естетско овековечење. Оно које притиче у свест свих који данас изговоре најзвучнији рефренски стих српског песништва. Оно које се одвојило од свог примарног носиоца и постало синоним за једно упосебљено чудо, чудо које је простројало песничким хабитусом великог српског песника учинивши да име које је молитвено изговорио у тренутку своје велике молитвене исповести постане синоним његове егзистенције.

Јер, када каже „Та је песма велики дитирамб љубави, и велика химна трагедији. Има у њој од хеленског и од романтичног духа. Има од архитектонске чврстине и усправљености стуба. Има од оргуљског брује. Има од сукљања лаве и ватре, и има зато на једном месту и изгоретину. Али песма та је оно што је хтела бити, и што нам је још требало до Лазе: не крик него дуги урлик титана. Али титана који класично зна шта је стил, због чега је урлик испресецан тајанственом литанијом скрушења и умирања: *Santa Maria della Salute*.“ (344), Исидора Секулић наводећи шта све постоји у тој песми, истовремено наглашава шта пре ње није постојало – уцеловљено – да бисмо добили израз суштине Костићевог певања. Ако је то урлик, „дуги урлик титана [...] испресецан тајанственом литанијом скрушења и умирања: *Santa Maria della Salute*.“, онда је та песма неопходни елемент без којег песничко биће Лазе Костића не би било изражено већ само дато у фрагменту, како би Исидора Секулић рекла, а отуда ни наша представа о њему не само да не би била потпуна, већ не би била тачна, права. Онда је та песма он сам. Јер, у њој је исказано све оно до тада затомљено рацион, прекривено иронијом, потиснуто конформизмом да би њоме било освешћено истином и изнето храброшћу о суочењу са истином о ’трагичној уклетости фрагментом’ која је – све до спознања трагичке кривице – пребивала у свакој онемогућености, недовршености, потрагама, бежањима, страховима, слутњама...[3] Отуда је урлик титана о којем говори Исидора Секулић дуг, отуда у њему скрушење, отуда у њему и боли и помирености.

Зато смо за потребе овог предавања, којим у години када се навршава неколико годишњица везаних за живот и рад Лазе Костића (1841 – 1910) Друштво „Свети Сава“ жели да обележи 110 година од смрти тог великог

гласнику“. Напомена: сви наводи из овог текста дају се према том издању уз навођење странице у загради на крају навода.

[3] О томе Исидора Секулић проницљиво закључује да је наш песник видео „да ће он, Лаза Костић, који је, као највећи песници, добио божанску лакоћу да каже све што га узнемирава и мучи – ein Gott gab mir zu sagen was ich leide, певао је Гете – видео је Лаза да ће умрети „неисказан“, и написао у заранке живота, уосталом као увек, храбре и елегантне стихове, иако горке: „*Неисказан још оста / неисказан јад. / Неисказано доста / што боли тек сад.*“ (332)

песника српског романтизма који се с правом назива и 'песником XX века', на основу њених стихова издвојили неке од кључних речи Костићевог погледа на свет из којег су исткани и поетички и идејни хоризонт његовог песништва. Јер, као што је у традицији тумачења „најсилније љубавне песме српске књижевности" примећено већ од првих написа њој посвећених у новом, великом таласу рецепције Костићевог 'певања и мишљења' у времену српске модерне, та песма је сублимирани израз и песничке онтологије, и панкалистичког поимања света, и мелодијског струјања стиха и строфе, и песничке самосвести, и егзистенцијалног трагизма Лазе Костића. Тако ће Милан Кашанин у њој препознати реку понорницу „ која се сакрила под земљу, Костићева поезија се у тој његовој увирној песми појавила плаховитија, шира и дубља него кад је потекла са свог извориштa [...]."[4] док је Божидар Ковачевић закључио да у тој песми „налази примене целокупна мисао и сва естетика Лазе Костића; све његове теорије о књижевности, сва његова начела поетског стварања и поезије уопште."[5]

Опрости, мајко света, опрости,
што наших гора пожалих бор,

Сам почетак песме оглашава њену везу са стиховима једне друге Костићеве песме који у великом финалу његовог песништва и/или живота иницирају обраћање Богородици. Јер, у песми *Дужде се жени!*, први пут објављеној 1879. године, Костић је осудио сечу словенских шума са далматинских простора у време венецијанске управе над њима да би се на подлози од њих сачињеној сазидала црква Santa Maria della Salute у Венецији (1631 – 1687). Настала као поклич слободи словенства и српства, та песма оспољава песников дубоко заоштрен однос према католичком мадонизму који је проткао неколико његових дела написаних у то доба. Истраживачи ту пре свега наводе једно Костићево предавање које је под насловом *Илијада. Поглед на једну лепу главу* објављено 1872. а у којем је „упоређујући став мајке Јевросиме према Марку Краљевићу са односом свете Марије према Исусу, изрекао неколико бласфемичних речи на рачун Марије и назвао 'обожавање Богородице и непорочног јој зачела'– католичким *мадонизмом*."[6] Теолози и историчари религије бележе да се од тренутка када је на Сабору у Ефесу 431. године

[4] Милан Кашанин, *Судбине и људи*, 80.

[5] Божидар Ковачевић, *Лаза Костић*, Циклус предавања на Коларчевом универзитету у Београду под насловом: „Велики песници о поезији", Београд, 1964, 183; Наведено према Драгиша Живковић, *„Santa Maria della Salute" као завршна песма Лазе Костића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 32 (1984), св. 3, 355.

[6] Драгиша Живковић, *„Santa Maria della Salute" као завршна песма Лазе Костића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 32 (1984), св. 3, 356.

проглашена Богородицом (theotokos) око њеног лика „почиње стварати мистичка ауреола надземаљског посредника између људи и њезина сина, чијим се заузимањем може остварити непосредна веза с њиме. На тај начин М[арија] постаје такођер предмет изљева једног смјера католичке мистике [...]. Посебни одвјетак католичке монолатрије (в.) посвећен је обожавању Мадоне – Марије као Кристове мајке, и то нарочито од протуреформације наовамо (в. мариологија). Оно је добило наглашену формулацију о догми о безгрешном зачећу њезине мајке Ане коју је папа Пио IX прогласио год. 1854. и коју нападају све остале кршћанске цркве.“[7] Имајући на уму Костићеву ерудицију и широку обавештеност, не треба искључити наведене околности као део атмосфере у којој настају његова дела седамдесетих година XIX века инспирисана политичким положајем српског народа у Аустро-угарској царевини и надахнута родољубивим односом према српској/словенској култури, јер „кључни моменти м[ариологије] кулминирали су баш у оним хисторијским моментима кад су се пред католицизмом и експлоататорским класама чију је власт католицизам подржавао и бранио, постављали озбиљни проблеми. [...] Догма о безгрешном зачећу Мадоне год. 1854. била је проглашена пошто се пролетаријат почео политички организирати послије неуспјеха 1848.“[8]

За Костићев тадашњи однос према мадонизму од значаја је и његова позна драма *Пера Сегединац*, стварана 1875. а објављена 1882. у којој се негативитет лика митрополита Викентија Јовановића додатно наглашава његовим поређењем лика Сегединчеве кћери Јуле са Рафаеловом Сикстинском мадоном и утврђује да се иза свештеничке одоре крије лицемер одређен плотским нагонима који је спреман да прихвати унијаћење Срба у Аустријској царевини:

„Сад ти мене чуј!
У Бечу видех једну прилику
из Рима што је онуд пронеше.
Немачки један за њу, веле, краљ
половину је продао државе.
Приповетка је да је насликао
Аранђео свети, Рафаило сам.
приказује ти мајку божију
у свој дивоти славе небеске,
на десници јој чедо, млади Бог,
анђелски кор над главом благује,
око ње слава, блаженство и рај.

[7] „Marija“ у: Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 302–303.

[8] „Mariologija“, у: Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 304.

Ал' ни у сина ни у матере
на лицу нема блажености те.
Из очију им читаш тугу, бол;
далеко им се поглед упире
у једну тачку, један кобни знак:
и сину се и божјој матери
сред назагледне славе небеске
привиђа грдан откуп суђени,
но који свету може бити спас,
те славу ту заслужит занавек;
усред милости срца божијег
привиђа им се распетије, крст:
у детињој у дивној зеници
наговештен разазнајеш му знак.
На ту ме слику живо подсећа,
јуначе Перо, ова твоја кћи:
лепота јој и куће твоје глас
око ње слика рајско блаженство,
ал' ока црног зрака дубока
открива тајне неке туге бол."
(III, 1)[9]

О симболици ове чудесне Рафаелове слике – која је интригирала велике уметнике немачког романтизма – у Костићевој драми, али и о његовом односу према мадонизму постоји низ занимљивих студија.[10] Тек, *Santa Maria della Salute* представља израз зрелости проистекле из отклона од иронијског и циничног ка молитвеном и исповедном и из превладавања разлика зарад лепоте. Тај израз је остварен у преплету различитих слојева: „биографски моменат живота, чији непосредни импулс преносе фрагменти очуваног песниковог дневника, појављује се као део његовог погледа – са завршног мотришта – на сопствено песништво, у којем распознаје сопствену заблуделост у часу када некој посебности, овде се ради о *нашим* боровима, даје предност над лепотом, коју одбија само зато што је *туђа*. На делу је, дакле, унутрашње просветљење у смеру лепоте: национална мисао је потиснута, али не у корист циничности и ироније, него у корист лепоте као апсолутног доживљаја једног *искушаног* живота,

[9] Лаза Костић, *Драме*, Сабрана дела Лазе Костића, Матица српска, Нови Сад, 1989, 425–427.

[10] Посебно место у том смислу припада студијама Војина Матића (*Две Марије*, Књижевност, 1971, бр. 2, 120–127) и Љубомира Симовића (*Белешке о Лази Костићу*, Књижевност, 1973, бр 3, 240–257). Уп. и наше тумачење „*Пера Сегединац* Лазе Костића: фигура мученика и трагичка кривица" у књизи Зорица Несторовић, *Богови, цареви и људи. Трагички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007, 208–228.

сасвим подударно Хелдерлиновом пророчком сазнању да онај „ко у најдубље зре“ „ко је прозрео свет“, нема другог избора, јер „на крају се често / мудар приклони лепоме“.“[11]

Црква Santa Maria della Salute подигнута је у славу Марије, Христове мајке, уз наду да ће она као заштитница Венеције спасити град од куге која је оставила страшне последице и донела велике губитке у људству. Стога је црква посвећена Госпи од Здравља. Ово упосебљење одређено историјским околностима унутар којих верници трагају за надом и утехом и обраћају се Христовој мајци као заштитници здравља, говори у прилог тези коју је у вези са *Santa Maria della Salute* поставио Зоран Мишић о извођењу идеје спасења из домена САКРАЛНОГ и превођење у домен ЕСТЕТСКОГ. „Лаза Костић је родоначелник сунчане стазе наше поезије. Он припада оној породици озарених европских духова, баштиника медитеранске културе, који су видели равнотежу у поретку свих ствари, и у по мукле ноћи казивали дан, веровали и верују и данас да свакој невољи има спаса. Није случајно Лаза Костић своју најлепшу песму крстио именом *Santa Maria della Salute*. Као и у косовском циклусу, његово приклоњење „царству небеском“ нема ничега од религиозне мистике: црква је Госпе од Спаса у његовој песми само симбол универзалног назначења поезије, њене службе идеалу врховне хармоније. Од народног певача Лаза се разликује по томе што је етичком императиву претпоставио естетички, и то је био благотворан подухват, који је, у суштини, ишао за тим да наш херојски епос, да наша народна митологија, у којима је романтизам видео само патетику и жар историјских обрачуна и локално-практичних референција, добију што више од универзалног значења, да нађу своје место у духовној заједници света.“[12]

Опрости, мајко, много сам страдô,
многе сам грехе покајô ја;

Обраћање Богородици, изведено у егзистенцијалној скрушености која је први корак на мистичкој стази просветљења, Костић изводи у молитвеном, исповедном тону. Тражећи опроштај и разумевање, лирски субјекат већ на самом почетку песме себе одређује као оног који је прошао и кроз чињење греха и кроз покајање али не и као оног којем је сада потребна утеха од „[...] мајке која је изгубила сина и која у својој боли има разумијевања за људске тегобе те стога може бити посредник заступајући њихове молбе пред Богом [...]“,[13] што је, не заборавимо, мариолошки модел у чијем је основу култ

[11] Мило Ломпар, Зорица Несторовић, *Поезија Лазе Костића*, у: Лаза Костић, *Песме*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, 17.

[12] Зоран Мишић, *Лаза Костић*, у: *Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 361–362.

[13] *Mariologija*, u: Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 304.

Мадоне. Тренутак освешћења неопходан да би се остварио нови живот чији је весник идеална драга. Односно, како Драган Стојановић с правом истиче: „Онај ко може да се каје, није изгубио своју прошлост, нити ју је заборавио – она за њега и даље, као билост, постоји. Кајање треба да преосмисли оно што је у минулом животу било прогрешно или се касније указало као погрешно. Садашњост је, дакле, захваљујући кајању, у живој вези са прошлошћу. Покајање је припрема за нови живот, у будућности, као почетак његове поправке и усавршавања. Она је део самоспознаје, освешћивање за сопствену кривицу и предуслов за ослобађање од ње; то није напуштање своје прошлости, већ њено надилажење и превазилажење.“[14]

Тренутак освешћења отуда као да је тренутак снаге јер је испуњен надом чак и онда када идеална драга постане мртва драга. Како је то могуће? Могуће је јер се лепота појављује као једино извориште и исходиште света. Усхићен архитектонском лепотом цркве, лирски субјекат ће најпре признати свој грех песничког обрушавања на догађаје везане за њену изградњу. Али, то је само први, површински слој његовог кајања. Оно се не исцрпљује у песничком огрешењу о лепоту цркве већ је раслојено у низ егзистенцијелних пораза и победа, грехова и њиховог искупљења, једног трајања које тишти лирски субјекат и које се као оно што га је ’тровало подмукло’ препознаје у његовом окретању од суштинског ка периферном што га је онемогућило да уцелови себе. До тог сазнања, судећи према исповести Богородици, лирски субјекат долази након искуства љубави од које је за живота идеалне драге ’луд, мудро утекао’, да би јој се по њеној смрти препустио, у преосмишљеним и временским и просторним димензијама и садржају сопствене егзистенције. Кретање из ’безњенице у рај’, посведочено у исповести Богородици, омогућава да она од које лирски субјекат ’све види и све зна’ постаје носилац условно гледано новог култа, новог сунца, новог живота. То је омогућено остваривањем љубави по смрти идеалне драге јер она долази њему, у сну, као господарица ’тајних сила’, љубави која је као брачна и породична, у којој су песме њихова деца која настају као последица њихових љубавних састанака.

Овако предочена, љубавна тема с мотивима мртве драге и песама као порода сусрета љубавника између јаве и сна... заиста носи, како сматра Мишић, обележја конвенционалности романтичарске тематике. Али, уколико је доведемо у везу са уводним строфама песме које претходе нарацију о појави идеалне драге у животу лирског субјекта, приметићемо да лирски субјекат своје кајање прекриљује најпре болом услед смрти драге за коју криви свој кукавичлук и немоћ, а потом радошћу што сазнање о природи љубави и њеном значају за његов живот – и овоземаљски и оноземаљски – омогућава да спозна своје ’залуте’ и заблуде од којих је једна и она песма у којој жали за сечом словенских

[14] Драган Стојановић, „Између астралног и сакралног. *Santa Maria della Salute* Лазе Костића“, *Поверење у Богородицу*, Досије, Београд, 2007, 33.

борова који су уграђени у темеље латинске барокне базилике. Лирски субјекат посведочава чудо љубави као основе његовог постојања које је у суштини његово стваралаштво. И стога је ова песма истовремено и „велики дитирамб љубави, и велика химна трагедији“ јер њен идејни хоризонт показује посттрагички тренутак односно онај тренутак који долази након спознаје трагичке кривице, након сазнања о хибрису. „У тренутку док страда, крив без кривице, јунак не поседује свест о разлозима сопственог несрећног усуда. ’Јунаци трагедије који умиру – тако је отприлике написао неки млади трагичар – већ су одавно мртви пре него што почну да умиру.’[41] Приближавајући се финалној тачки сопственог урушења, започетог негде у времену пре самог почетка драме у којој ће се окончати, јунак истовремено осваја поље спознаје сопственог постојања. Истина о њему самом долази на крају, обележена тишином и хладноћом језе, које прате моменат трагичког анагнорисиса. ’Чисто звуче овде и непомућено тонови трагичне мудрости: чудо живота, судбина трагедије само је оно што разоткрива душе. Одвећ туђи а да би били једно другом непријатељи, стоје овде једно наспрам другог: оно што разоткрива и оно што је откривено, повод и откровење. Јер поводу је туђе оно што се његовим додиром ту открива, узвишеније је и потиче из других светова. И туђим погледом мери сада већ самосвојна душа цело своје раније постојање.’[42].“[15]

Тренутак *Santa Maria della Salute* долази након тога. Стога он није одређен тишином већ ’урликом титана прожетим литанијем’, како би рекла Исидора Секулић. Урлик је знак постојања великог бола који је рефлектован исповешћу и прекривен надом која не проистиче из вере у опрост већ из сазнања о чуду љубави. Лирски субјекат је своје грехе освестио и покајао и он – оживљавајући предисторију мистичког искуства песништва-као-живота кроз љубав-као-живот – посведочава своју изабраност да буде управо то што јесте. У суочењу са смрћу Костић је на свој прошавши живот гледао очима старих Грка и видео силу судбине која је кројила његово земаљско време. Видео је своју ’трагичну уклетост фрагментом’ и окренуо се свом последњем делу као посттрагичком изразу спознаје и измирења, ’урлика и литанија’.

Тад моја вила преда ме грану,
лепше је овај не виде вид;

У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности као прво објашњење глагола **гранути** наводи се „**гра̀нути**, гра̀нēм свр. трен. **1. а.** *обасјати, засијати, засветлели (обично*

[15] Зорица Несторовић, „Јунак и његова судбина“, *Богови, цареви и људи. Трагички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007, стр. 27. Напомена: у одломку су два навода одређена фуснотама 41: Đerđ Lukač, „Metafizika tragedije“, prevela Vera Stojić, u: *Teorija tragedije*, priredio Zoran Stojanović, Nolit, Beograd, 1984, 133. и 42: Đ. Lukač, „Metafizika tragedije“, 129.

о Сунцу, Сунчевој светлости).“ [16] Иако има примера употребе глагола **гранути** у вези са изненадном појавом месечине или начином јављања пролећа, основно језичко осећање овај глагол везује за Сунце. То додатно потврђује и постојање израза **грàнисȳнце** забележен у овом речнику: „**грàнисȳнце** с индив. *Време када се рађа сунце, зора.*“[17] Тренутак појаве идеалне драге у животу лирског ја песме *Santa Maria della Salute* отуда је – како је у литератури већ примећено – изједначен са рађањем/помаљањем сунца, односно са обасјаношћу сунчевим зрацима односно са почињањем новог живота. Носилац те промене је идеална драга која се назива *вилом* и одређује до тада невиђеном лепотом, способношћу да вида, али и рањава, и погледом. У доживљају лирског субјекта она се поистовећује са вилом чаробницом која је животодавна. Као носилац соларног принципа, вила оживљава лирски субјект који је неспреман да се ономе што осећа препусти што узрокује њену смрт која доводи до апокалипсе: „Помрча сунце, вечита студ, / гаснуше звезде, рај у плач бризну, / смак света наста и страшни суд.“ Тек ће смрт сунца и звезда, настанак леденог доба и жалост у рају показати коју врсту светлости је вила-сунце исијавала.

Треба приметити да се за живота идеалне драге однос лирског субјекта са њом драматизује искључиво погледом. У строфама које су томе посвећене, лирско ја најпре наглашава „лепше је овај не виде вид“, да би касније његов поглед ка њој заменио њен поглед ка њему „Она ме гледну. У душу свесну / још никад такав не сину глед;“. Овом приликом желели бисмо само кратко да нагласимо да се у Костићевом стваралаштву често јављају мотиви ока и погледа. Они стоје у непосредној вези како са мотивом љубави што показује, на пример, наша анализа драме *Максим Црнојевић*,[18] али и са мотивима песничког стварања и надахнућа о чему смо писали у тумачењу песме *Постанак песме* коју смо из тих разлога и одредили као Костићеву програмску а не само љубавну песму.[19] „Означавање светлости као извора из кога настаје свет, тачније песма-као-свет, уобичајено је у Костићевој естетичкој мисли. Изводећи на основу заједничког корена речи *свет* и *светлост* закључак да тек ’светлост чини свет светом’ песник указује на кључни предуслов настанка сваког космоса, па и песничког. ’Светлост је заиста најзначајнија, најнепосреднија, најприметнија осовина васелене’; пише песник у *Основама лепоте у свету*.

---

[16] *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига III, *вразнути - гушчурина*, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1965, 572.

[17] *Исто*, 567.

[18] О томе смо опширно писали у: Зорица Несторовић, „Трагички јунак и маске“, *Богови, цареви и људи. Трагички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007, 176–208.

[19] Зорица Несторовић, „Мотив постања у лирици Лазе Костића“, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 26, св. 1, Београд, 1997, 373–382.

На свом путу од песниковог срца до листа папира зрак прелази преко ока вољене жене и кроз њега са прелама. У контексту љубавне тематике ово место у песми сасвим је оправдано, но, појава ока чини се да овде има дубљу, односно, естетичко онтолошку заснованост јер, како песник бележи, управо је око ’строј што свет најпре, најживље, најобилатије прима и проницава. Имају и угашени светови: ал’ нико живи не води рачуна о њима, не маримо за њих, јер их не видимо’.[19] Тако је песник свом свету-песми обезбедио све детерминанте које легитимишу његов постанак (светлост), али и његово стварно постојање (око).“[20]

Отуда песма *Santa Maria della Salute* предочава настајање новог света захваљујући новом сунцу у животу лирског субјекта – идеалној драгој. Препуштање осећањима о којем смо малопре говорили не односи се само на осећање љубави већ и на спознање истине до које се љубављу са идеалном драгом стиже. То је она истина или оно сазнање које наликује чувеном препознавању песника и његове музе као мајке и сина у Костићевој песми *Међу звездама*. *Вилованка* у којој се такође из еротизованог доживљаја женске фигуре и лаког хумора који прекриљује сусрет лирског субјекта са вилом, рађа потпуно другачија релација:

„Дотакнух је, загрлих је,
манито ми срце бије,
у жестини и заносу
већ осећам бујну косу
што се по мом лицу просу,
мириси ми обасуше
свак’ задисак жељне душе.
Загрли ме, дах ми стесни;
ал’ очију поглед њез’ни
нагон узда, занос трезни;
из њега ми мисô сине:
„Мајко!“ – „Сине!“
одзову се уста њена,
а из белих из рамена
поникоше бела крила:
то је била – моја вила. –“[21]

Ипак, док га у овој песми сазнање приближава мајци-вили, у последњој песми лирски субјекат посведочава најпре своју немоћ и страх пред сазнањем да би га пригрлио тек када му се јави с ону страну живота,

[20] *Исто*, 380–381. У овом наводу дати су цитати из Лаза Костић, *Огледи*, Нолит, Београд, 1965, 79.

[21] Лаза Костић, *Међу звездама. Вилованка*, *Песме*, приредио Владимир Отовић, Сабрана дела Лазе Костића, Матица српска, Нови Сад, 1989, 8.

потврђујући снагом свог сведочења могућност чуда. Отуда је оно носилац наде у време када ће се из *безњеница* лирски субјекат пребацити у *рај*, носилац посведочен постојањем његових песама: „то се не пише, то се не поје, / само што душом пробије зрак“. Ови стихови призивају оне из *Постанка песме*.

Именујући своју идеалну драгу вилом, лирски субјекат уводи мотив који је захваљујући улози коју има у Костићевом опусу Миодраг Радовић с правом назвао ПОЕТОНИМОМ Костићевог стваралаштва чијим се грађањем у различите модусе симболички представљају песникове душевне силе, односно оно што је душевно.[22]

Ох слатка воћко танталска рода,
Што ниси мени сазрела пре?

Наведене стихове издвајамо услед рецепције Костићеве песме као одјека његове биографије односно његових љубави: супруге Јулијане Паланачки и музе Ленке Дунђерски. Прича о забрањеној и немогућој љубави остарелог песника према кћери великог пријатеља и мецене – у рецепцији савременог доба нажалост сведена на мелодрамски наратив у којем ужива малограђанска средина – уткана је у идејни хоризонт Костићевог стваралаштва. Она се као видљива испољава у његовим песмама инспирисаним Ленком: *У споменицу Л. Д.* и *Santa Maria della Salute*. Њен затајени облик, од очију јавности склоњен у дубоку интиму изражену чак на другом језику, представља Костићев дневник вођен на француском језику. Да су видљиви и невидљиви део повезани, непобитно су показале анализе односа Костићевих дневничких записа и његове песме *Santa Maria della Salute*. Милан Кашанин у том смислу закључује: „Цела *Santa Maria della Salute* је изашла из његовог дневника. Он ју је смишљао не данима и недељама, није је смишљао ни месецима, већ годинама, бележећи строфу по строфу, па и стих по стих. [...]– генеза Костићеве песме је сада јасна као на длану. Из забелешке његове од 23 октобра 1903 је дошао стих „К'о песма славља у зорин свит“, из забелешке 20–21 јануара 1903 стих „То тек у заносу пророци слуте“ и „Сву вечност за те, дивни тренуте“, из забелешке од 7 септембра 1907 визија Богородице Спаситељке, која је дала јединство песми, монументалну архитектуру, величину, равну Микеланџеловом *Страшном суду* и Вердијевој *Stabat Mater*.“[23] За наш однос према биографизму као књижевнокритичком приступу тумачењу књижевног дела када је у питању *Santa Maria della Salute* кључан је став

[22] О томе више у: Миодраг Радовић, *Лаза Костић и светска књижевност*, Београд, 1983, 40–43.

[23] Милан Кашанин, *Дневник Лазе Костића* (Коментар)*, у: *Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 92–93.

самог песника обликован кроз његове две жеље, тестаментарно завештане и изриком наведене: „једну (осму по реду), којом је манастиру Крушедолу оставио 1000 круна, са захтевом да се 'сваке године чита молитва за спас душе' Ленке Дунђерски, на дан њене смрти; и друга (девета по реду), да се остави 1000 круна манастиру Врднику–Раваници, да се на Видовдан чита молитва за спас душе Јулијане Костић рођ. Паланачки."[24]

Две се у мени побише силе,
Мозак и срце, памет и сласт.

У основи Костићевог погледа на свет је ПРИНЦИП УКРШТАЈА који се у његовом стваралаштву појављује на свим нивоима – и тематском, и језичком, и идејном, и естетском, и метричком... Тачније, уколико имамо на уму његова дела *Основи лепоте у свету* (1880) и *Основно начело. Критички увод у општу филозофију* (1884), борба супротности остварена у *Santa Maria della Salute* долази као велико финале не само његове поезије већ и панкалистичке онтологије. Јер, судећи по песми *Међу јавом и међ сном* испеваној 1863. у којој је изаткана „матрица једне теорије песништва која ће свој пуни облик добити безмало четрдесет година касније у књизи-трактату посвећеној Јовану Јовановићу Змају (1902).", на међи сна и јаве се одиграва драма стварања баш као што се у песми *Santa Maria della Salute* на међи живота и смрти одиграва драма спознаје. Издвајајући КАТЕГОРИЈЕ СИМЕТРИЈЕ И ХАРМОНИЈЕ, Костић наглашава „Степен савршенства и лепота мери се степеном оствареног укрштаја." Деловање принципа укрштаја појављује се с подједнаком снагом и на микро и на макро плану омогућавајући досезање ЛЕПОТЕ. У својој анализи Костићевих филозофских списа, Душан Недељковић издваја идеје УНИВЕРЗАЛНЕ БОРБЕ И ЕВОЛУЦИЈЕ сматрајући да је песник изградио посебно становиште „својим уопштавањем закона о укрштају супротности, посматрајући стварност света, живота и духа као вечито ткање које се врши многоструким укрштајима безбројних супротности. Тиме он уводи хераклитовски дијалектизам у модерни еволуционизам."[25] На почетку и на крају свега стоји лепота.

„Лепота, као давнашњи опажај Костићевог ока, долази на крају једног искуства, испуњеног трагичним и ироничним, као апсолутни склад, динамички, постегзистенцијални, његовог *духа*: лепота се појављује, отуд, на пост-искуственом хоризонту овог Ја. Оно је готово мистички просветљено овом надолазећом лепотом и отуд је нужно у *молитвеном* ставу: молитва којом се Ја обраћа *светој мајци* уноси у Костићеву песму додатни импулс напуштања овоземаљског, узвинућа које дух – у љубави

[24] [Младен Лесковац], „III" у „Болест и смрт Лазе Костића", Лаза Костић. 1910 – 1960, приредио Младен Лесковац, Српска

[25] Др Душан Недељковић, *Српски дијалектички панкализам у XIX веку*, у: *Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 240.

и молитви – ипак постиже над долином плача, па се преплитање слојева у *Santa Maria della Salute* хармонизује управо овим молитвеним тоном, који говори да је доминантни покрет духа овог Ја, онај покрет који у себи сједињује склад у раскладу и расклад у складу, безусловно покрет према *висини*, као и Платонов покрет на Рафаеловој фресци: последњи покрет бића био је, ето, *вертикалан*, јер само симбол успона показује колико заостају световне перцепције.“[26]

Зорица В. Несторовић*
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Кључне речи: Лаза Костић, *Santa Maria della Salute*, интертекстуалност, мадонизам, српски романтизам, дијалектички укрштај, категорија лепог, мотив идеалне драге

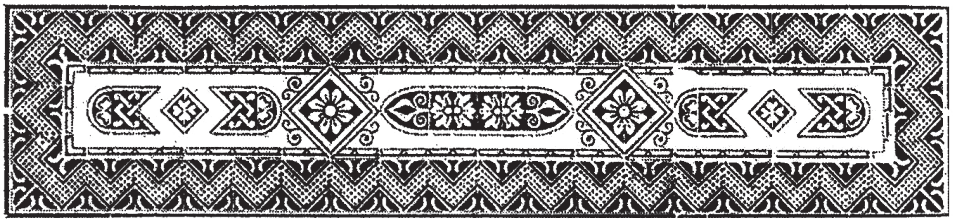
Zorica V. Nestorović

LAZA KOSTIĆ, THE POET OF *SANTA MARIA DELLA SALUTE*

The paper brings overview of basic elements in Kostić’s poetics as they were incorporate in his famous poem *Santa Maria della Salute*: the category of dialectic intercrossing, the motifs of ideal darling, beaty, Madonna, light, creation and eye. In that way, concerning the main critical thought about this poem but also the results of our new exploration, we investigate the role that *Santa Maria della Salute* had as Kostić’s post tragic relation to his own life and work.

[26] М. Ломпар, З. Несторовић, *Поезија Лазе Костића*, 17–18.

* zodeam@gmail.com

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.3
УДК 374

Рад примљен: 31.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ НА ДАЉИНУ

У раду се разматра значај употребе информационо-комуникационих технологија у настави на даљину, у околностима које онемогућују редовно праћење часова у школи. Приказују се кораци који су у Републици Србији претходили стварању погодног тла за масовно активирање наставе на даљину у доба пандемије. Помињу се предности и недостаци спровођења овакве наставе у различитим видовима (преко интернет група, учионица, платформи и телевизије), посматрани са становишта методике наставе српског језика и књижевности. Указује се на значај коришћења дигиталних уџбеника и развијање ученичке самосталности у свакодневном читању и учењу с разумевањем.

Употреба информационо-комуникационих технологија, као облик електронског учења, ваћ готово читаву деценију представља један од значајних сегмената стручног усавршавања наставника разредне и предметне наставе, организован уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије кроз бројне пројекте и радионичарски рад (у чему је предњачио пројекат *Развионица*, 2014. године).

Овакав облик учења, који подразумева коришћење рачунара (или паметних табли) на часу, као и многих доступних ресурса с интернета: илустрација, табела, целовитих и појединачних наставних материјала, сценарија за игру, задатака за вежбање итд. до средине марта 2020. године

подразумевао је наставу која се одвија у учионици, према свим правилима и препорукама савремене методике, уз делимично присуство технологије.

Све већу потребу укључивања електронских садржаја у наставу (коју многи називају традиционалном, при чему се више алудира на њену застарелост, него на квалитет и вредности) препознали су и многи издавачи уџбеника и наставних средстава, те су, паралелно са израдом уџбеничких комплета у папирном облику, произвели и тзв. дигиталне уџбенике.

Захваљујући наградним конкурсима Креативне школе[1] и Дигиталног часа[2], направљене су солидне базе квалитетних и инспиративних наставних материјала, које су створили најкреативнији ентузијасти наше струке (чији рад често није био одговарајуће препознат у колективима не само због људске суревњивости, већ и због неадекватних услова рада).

Поменуте околности омогућиле су да се просветни систем Републике Србије врло брзо адаптира на новонасталу ситуацију, проузроковану пандемијом, те да се у нашој држави у најкраћем могућем року организује онлајн настава или настава на даљину.

Термине *онлајн настава* или *настава на даљину* треба разликовати од такозване *хибридне наставе* која подразумева употребу ИКТ средстава као допуну часовима у оквиру *традиционалне наставе*, али претпоставља и непосредан рад са ученицима, уз коришћење онлајн алата.

Савремена методика наставе све више подржава такозвану комбиновану наставу. „Употребом интернета, подучавање и учење може да се оствари било где и у било које време. Ученик више није везан за

[1] У жељи да допринесу модернизацији наставе у Републици Србији кроз промоцију размене добрих примера образовне праксе и кроз тимски рад наставника, Завод за унапређивање образовања и васпитања и Мајкрософт су 2004. године покренули конкурс „Креативна школа“. Десетогодишњи резултат овог конкурса јесте стварање највеће базе угледних наставничких радова на српском језику, назване „База знања“. Ова база представља важан извор квалитетних наставних материјала и инспирацију за иновације на часу многим наставницима у Србији. Наставне материјале праве српски наставници, описујући како су извели своје најбоље часове. Ови предлози су добро документовани припремама наставника за час, па и други наставници после преузимања са интернета могу да изведу такве часове. Рад наставника је у форми мултимедијалне презентације, са мноштвом слика и видео фајлова, уз детаљно упутство о примени на часу. На интернет адреси kreativnaskola.zuov.gov.rs подигнут је нови сајт посвећен конкурсу „Креативна школа“. На сајту је поново постављена „База знања“ са свим радовима из претходно одржаних конкурса, тј. преко 1.400 радова и у њима преко 4.500 припрема за часове. Циљ поновног успостављања „Базе знања“ јесте да се наставницима и стручним сарадницима поново омогући приступ квалитетном дигиталном наставном материјалу.

[2] Министарство трговине, туризма и телекомуникација расписало је Наградни конкурс за наставнике основних школа „Дигитални час“ још 2016/2017. школске године, чији је циљ подстицање употребе информационих технологија као наставних средстава, односно употреба информационих технологија које су применљиве у настави и уједно усклађене са исходима/задацима и циљевима часа.

учионицу, ни за законом одређено време наставе. Облик електронског учења који подразумева да се део активности, осим у традиционалној учионици, одвија и на интернету, назива се комбинованом (енг. *blended*) или хибридном (енг. *hybrid*) наставом. Ако модификујемо наставни материјал, одаберемо алат или платформу за учење, Мудл (*Moodle*) на пример, наши ученици могу да добију изузетну подршку током учења. Моћи ће да приступе наставним материјалима и додатно да их проуче; да увежбају или провере степен усвојености наставних садржаја, напредујући сопственим темпом и у складу са својим могућностима. Уз помоћ интернета, развијамо комуникацију и сарадничке вештине, креативност код ученика, омогућавамо им да објављују креиране продукте, деле и размењују знање и искуство. Овај облик електронског учења треба да служи као допуна класичној настави, а не као њена замена. Не треба да замењујемо хибридном наставом оно што можемо да урадимо у школи на редовном часу.“[3]

Како „нужда закон мења“, педагошки колегијуми школа у Србији су по хитном поступку разматрали следеће околности: да ли сви наставници имају могућности за рад од куће; да ли сви ученици имају могућности за рад од куће; које платформе и дигиталне мреже могу да буду од користи у настави. Договорено је да се у року од недељу дана стање утврди, као и да се успостави контакт са свим ученицима, углавном преко друштвених мрежа као што су Вибер (Viber), Воцап (WhatsApp) и Фејсбук (Facebook), или преко Скајпа (Skype). Министарство просвете, науке и технолошког развоја је, заједно са многим провајдерима и осталим дародавцима, брзо реаговало и обезбедило значајан број таблета, андроид телефона и лаптопова онима који их немају. Потом су се наставници опредељивали за дигиталну наставу између Гугл (Google) учионице и Едмондо (Edmondo) платформе.

Највише наставника се определило за Гугл учионицу (Google clasroom)[4], алат који је ионако придружен, потпуно бесплатно, свим џимејл налозима односно интернет адресама које имају домен gmail.com. Разлог лежи и у томе што је Гугл учионица веома једноставна за употребу, а није потребно од ученика сакупљати ни личне податке, као што је интернет адреса, јер се налазима приступа преко кода који се посебно генерише

[3] С. Јурић и др., *Примена информационо-комуникационих технологија у настави*, Београд, 2014, стр. 4.

[4] У тренутку настајања овог рада (крајем априла 2020), Гугл учионица објавила је следећи конкурс: Национална алијанса за локални економски развој (НАЛЕД) и Организација за развој каријере и омладинског предузетништва „Connecting“ у сарадњи са Министарством просвете, науке и технолошког развоја, Заводом за унапређење образовања и васпитања, и Републичким секретаријатом за јавне политике, и уз подршку Америчке агенције за међународни развој (УСАИД) расписују Конкурс за избор најбољих примера наставе на даљину под називом „Магија је у рукама наставника“.

за сваку учионицу. Гугл алати нуде широк спектар могућности, како за сарадничко учење, тако и за дељење материјала, као и за испитивање ученичких знања или промишљања путем тестова или анкета.

Мајкрософт је у сарадњи са Министарством просвете свим наставницима направио налоге повезују ће их са подацима из Доротеја[5] на својим апликацијама за онлајн наставу. Мајкрософт тимс (Microsoft Teams), у оквиру Офис пакета, на пример, интегрише у себе и различите додатне алате које ова компанија већ развија. Међутим, ови налози су стигли с извесним закашњењем, те иако су подржани од свих релевантних институција у Србији, тренутно нису најучинковитији.

Мудл (MOODLE), као један од најквалитетнијих ЛМС система (Learning management system) за наставу на даљину, користи се у српском образовању већ годинама. Сви електронски семинари које је акредитовао ЗУОВ, обављају се дигиталним путем и воде се преко ове платформе, као и мноштво других обука које је Министарство просвете организовало за наставнике у Србији у току протекле деценије. Наставницима је овај систем познат искључиво и само кроз улогу полазника, али не и кроз улогу администратора овог модела, што је пожељно да се исправи у будућности. Већ десетак година у Србији активно живи и Мудл мрежа Србије, организација која даје подршку наставницима и свим заинтересованим за ову платформу, те је ова мрежа једино и заслужна што је Мудл платформа комплетно преведена на српски језик и ћириличко писмо. Мудл нуди бесплатно, али и потпуно безбедно окружење за ученике и може заиста да целовито покрије све о активности које су потребне за рад у учионици, али и за друге намене.

Друштво за српски језик и књижевност Србије покренуло је акцију дигитализације тестова са такмичења од 2012. до 2016. године како би се укључило у нове токове и осавременило свој приступ подршци наставе у српским школама управо преко ове платформе.

Према речима колегинице Марине Панић, професорке српског језика и књижевности из Гимназије Краљево и самосталног педагошког саветника, доказаног стручњака у области методике наставе и наставе на даљину:

„Без обзира што ученике сматрамо дигиталним урођеницима, а себе видимо као дигиталне придошлице, показало се да ученици интернет користе пре свега за забаву, а да нису спремни да искористе све могућности које им интернет пружа како би унапредили своје знање.“

Управо ово запажање јесте кључно за наше даље бављење у смислу усавршавања не само наставника, већ и ученика за рад на нови начин.

Прелазак на онлајн учење подразумева потпуну промену парадигме у којој наставник више није извор знања, а ученик тај који знања само усваја. Онлајн учење тражи наставника у улози модератора наставног процеса и

[5] Реч је о Центру за едукацију социјалне патологије – Доротеј, који брине о заштити и безбедности деце на интернету.

инсистира на самоодговорности ученика и саморефлексији свих учесника у наставном процесу. То је оно што је у сваком систему образовања најтеже променити, а поставља се питање и да ли је неопходно, или је пригодно само у изузетним ситуацијама (за које ваља бити припремљен).

Прелазак на нов начин комуникације отворило је и нове проблеме. Пре свега проблем безбедности ученика у онлајн окружењу, а са друге стране питање ауторства различитих наставних материјала, преузимања непроверених или неадекватних садржаја који нису примерени узрасту или могућностима појединих ученика.

Како би се изашло ученицима у сусрет, педагог Пожаревачке гимназије, Марија Костић, и психолог ове школе, Марија Миливојевић, начиниле су Анкету[6] о оптерећености ученика на даљину. Закључци Анкете, на коју се одазвало 90% ученика, јесу следећи: велики број ученика се и даље прилагођава новонасталим условима и начину рада (период прилагођавања зависи од њихових капацитета да се носе са стресом, али и од захтева који се пред њих постављају); емоционални одговор: велики број ученика навео је да има честе промене расположења, као и да школске обавезе код великог броја њих изазивају негативне емоције или апатију; приближно 1/3 ученика има потешкоћа да се фокусира на школу и школске обавезе, велики број ученика мисли да настава на даљину није добро организована и доживљава је оптерећујуће, а као разлози оптерећености наводе се: време које проводе извршавајући школске обавезе (приближно 80 % ђака дневно проведе три и више сата у раду); велики број домаћих задатака; захтеви да се буде крај рачунара у одређено време; непоштовање недељног распореда; доживљај да су захтеви већи у односу на редовну наставу. Ученици имају и позитивне утиске поводом онлајн наставе, те су у Анкети наводили следеће: комуникација између наставника и ђака је добра, готово сви ученици редовно прате наставу, добијају редовно повратне информације о свом раду и напредовању; великом броју ученика изузетно се допада рад на одређеним платформама за учење, а добра страна је што се готово целокупна настава одвија на једној платформи (Google clasroom).

Настава на даљину организована је, према критеријуму праћења облика рада, као *индивидуална* – у електронском контакту са наставником путем мејла, Скајпа, Вибера (што одговара менторском раду); као *групни рад* – где најчешће те групе подразумевају целовито одељење и *фронтално* – преко ТВ програма. Релативно или минимално присуство интеракције у раду, приступачност наставних садржаја мање или више прилагођених одређеном узрасту, присуство или одсуство родитељске подршке, избор наставника који су, у веома кратком року, позвани да осмисле и сниме часове који се емитују преко другог и трећег канала РТС-а, донели су пред

[6] Резултати ове анкете прослеђени су нам захваљујући колегиници Марији Запутил, професорки српског језика и књижевности у Пожаревачкој гимназији, педагошком саветнику и секретару Друштва за српски језик и књижевност Србије.

методику наставе српског језика и књижевности мноштво нових питања и проблема за решавање.

Први проблем тиче се избора наставних садржаја и редоследа његовог остваривања преко телевизије и портала РТС Планета, а други – начина излагања градива. Позитивно је опредељивање наставника првобитно за обнављање, утврђивање и систематизовање најважнијих знања, чиме се постигло поступно укључивање ученика у нове наставне садржаје, нарочито ако се узме у обзир различит ниво предзнања ученика истог узраста.

Како један час на ТВ-у траје 20 или 30 минута, примећено је да су многе наше колеге предност дале мноштву чињеница и термина, које је немогуће преписати, те ни разумети и усвојити у датом обиму за предвиђено време (уз напомену да за тим нема ни потребе, пошто такви садржаји постоје у ученичким уџбеницима, детаљно образложени). Зато су у други план стављени исходи наставе[7], дефинисани спрам стандарда ученичких постигнућа, за сваки разред посебно. Како су стандарди нивелисани на основне, средње и напредне, а исходи дати обједињено, ваљало би, за овакве ванредне прилике, тежити остваривању најзначајнијих исхода, уз стављање значајних образовних, васпитних и функционалних циљева у први план.

Како конструктивистичка педагогија види ученика као активног субјекта који стиче знања кроз свесну обраду информација и личну интерпретацију наученог, и наглашава улогу искуства у процесу учења, настава на даљину у садашњем тренутку не удовољава овом опису. Зато је неопходно акценат ставити на „конективизам“, који објашњава и дефинише учење блиско повезано са технологијом. Овај приступ учењу полази од следећих поставки: „учење и знање почивају на различитости мишљења; учење је процес повезивања више извора информација који подразумева и доношење одлука – важан је избор шта да се научи и разликовање важних од неважних информација; одржавање и неговање веза омогућава и олакшава континуирано учење; најважнија вештина је уочавање повезаности између различитих области, концепата и идеја; образовне активности треба да буду намењене усвајању тачних и свежих информација.“[8]

---

[7] Најважније препоруке бихејвиористичке теорије учења (когнитивистичка школа) везују се за предочавање ученицима јасно дефинисаних исхода учења; за организацију и представљање наставних материјала у оквиру лекције, или самих лекција у оквиру курса, што мора да буде логично (нпр. грађење од лакшег ка тежем, или од познатог ка непознатом, од теорије према пракси); за потребу провере ученичких знања да би се утврдило да ли су дефинисани исходи учења постигнути, а резултати корисни у пружању повратне информације.

[8] С. Јурић и др, *Примена информационо-комуникационих технологија у настави*, Београд, 2014, 6.

Значајне промене унете у *Правилник о оцењивању* омогућиле су да се школска 2019/2020. година заврши без враћања у школске клупе. У том смислу, важно је усмеравање домаћих задатака ка утврђивању практичних ученичких знања и јачању корелација са другим наставним предметима. Инсистирање на показивању стварног, личног знања (без преписивања и „помоћи пријатеља“), такође је један од одличних циљева наставе на даљину.

Упућивање на коришћену литературу, неопходну за реализацију дигиталног часа, као и показна улога илустрација и нелинеарних типова текстова (табела, графикона и сл), задире и у питање ауторских права. С обзиром на чињеницу да су многи издавачи учинили доступним своје дигиталне уџбенике за шире, слободно коришћење током пандемије, примећено је да су наставници – реализатори снимљених часова, у малој мери користили ову предност, или, ако су је користили, нису тачно наводили изворе из којих су, или према којима су, прилози преузимани. Разлог за овакво поступање могуће је да лежи у бојазни нехотичног фаворизовања појединих издавача и давање рекламе или предности одабранима, али смо мишљења да је веома важно, макар из васпитних разлога, указати корисницима на изворе из којих су делови часова преузети.

Током емитовања наставе на даљину преко телевизије, дигитални уџбеници могли су се одлично искористити бар онда кад је било потребно изражајно прочитати књижевни текст (што је најчешће било демотивишуће у снимљеним сегментима часова), или за потребе приказивања начина решавања различитих типова задатака који прате одговарајућу лекцију. Коришћење дигиталних уџбеника изузетно је погодно при мотивисању ученика за читање, разумевање и тумачење књижевноуметничког текста. Ови уџбеници делују подстицајно и на самосталан рад њихових корисника, као и на утврђивање њихових међупредметних компетенција.

„Странице у дигиталним уџбеницима изгледају исто као и у штампаним, имају исту пагинацију, само су им додати различити дигитални садржаји, обележени иконицама.“[9]

Кликом на поједине иконице отварају се интерактивни задаци. Одређена иконица представља линк ка спољном садржају. Ознаком за видео-материјал обележавају се кратки филмови или једноставне анимације. У редовној настави њих наставник може приказати на часу (на паметној табли или пројекционом платну), али ученик може погледати тај материјал и код куће, на свом рачунару. Иконицом за аудио-записе указује се на текстове који су забележени у читанци. Снимљено је изражајно и интерпретативно читање текстова, уз посебно обраћање пажње на правилан изговор гласова. Упућивање посебним ознакама на галерије фотографија које су у ужој или широј вези са градивом које се обрађује,

[9] В. Ломпар, Зона Мркаљ, *Српски језик и књижевност 6 : приручник за наставнике с дневним припремама за часове,* Београд, 2019, 115.

успоставља значајне наставне корелације (са историјом, географијом, биологијом, ликовном уметношћу итд). Ученицима су посебно занимљиви прилози у којима се помоћу стрипа или карикатуре представљају правописна правила. Одређене иконице упућују на додатне текстове или информације које не морају бити директно у вези са садржајем лекције (за оне ученике који могу и желе више). Мноштво игара које су се у настави показале одличним при утврђивању знања (игре меморије, укрштене речи, вешала, асоцијације и сл) постоје и у дигиталној форми. Све ово погодује развијању ученичке самосталности у раду, изазивању додатне знатижеље и потребе за истраживањем и разумевањем садржаја који се савладавају и у редовним околностима и код учења на даљину у тренутној ситуацији.

Немогућност постављања питања наставницима који држе наставу преко ТВ-а, компензована је могућношћу да све у вези са садржајима који им нису јасни, ученици могу да разјасне лично се обраћајући својим наставницима преко електронских помагала (или родитељима). Ово је довело до тога да се наставнички дан протегне до дубоко у ноћ, а да брига о сваком поједином ђаку постане презахтевна.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја успело је у невероватно кратком року да организује, уз помоћ РТС-а (rts.rs), снимање часова за све ученичке узрасте: за млађе и старије разреде основне школе (чак и за предшколце), за гимназијалце, као и за већину средњошколских стручних и уметничких профила, дуално образовање и наставу на језицима националних мањина.

Међутим, примећено је да у поставкама снимљених часова, бар кад је реч о нашем предмету, преовладава предавачки модел (и у средњој и у основној школи), да се брзо прелази преко садржаја, користе се неусклађена стручна терминологија (понекад погрешна) и превазиђене класификације, а често извођени програмски садржаји нису усклађени са захтевима нових програма наставе и учења. Уз све ово, занемарени су многи методички поступци и радње који доприносе мотивисању ученика, јачању њихове пажње, изазивању „унутрашње чулности“, нарочито кад је реч о књижевности. Зато нам је веома вредно ово ново искуство наставе на даљину јер циљано показује које пропусте, са методичке тачке гледишта и са позиције струке можемо исправити у будућности.

Настава на даљину подстакла је и ученике млађег узраста на самостално прављење презентација и коришћење различитим веб-алатима. ТВ прилози који остају сачувани на платформи РТС Планета омогућиће и наредних година бројним ученицима да без ослањања на приватне наставнике обнове многа знања из текућег или претходних разреда (нарочито кад је реч о припреми за решавање тестова за полагање мале матуре).

Временски скраћени часови, у изолацији су оставили више времена за ученичка самостална истраживања, подробније бављење оним што

појединце више занима, а као највредније – отворен је простор за читање књига (из обавезног или изборног корпуса лектире) оном динамиком која ученику највише одговара, што је отворило могућност за јачање љубави према читању.

Као помоћ наставницима, додатно су се активирале бројне групе (најчешће на Фејсбуку, на пример: Моја е-учионица „Осмаци“, Тим за обезбеђење и унапређење квалитета рада, Просветни радници Србије, Зелена учионица итд) и платформе које нуде помоћ у сналажењу при савладавању, за многе, нових технологија. Посебно вреди похвалити постојање Хром (Chrome) додатака за онлајн инклузивно образовање, као и сугестија за активности оцењивања у предстојећем периоду учења на даљину.

Међу њима предњачи Институт за модерно образовање (institut.edu.rs), са ког је корисницима понуђено 60 бесплатних веб-алата за онлајн формативно и сумативно оцењивање. Лако доступан, овај приручник нуди вредне савете и препоруке које могу за евалуацију ученичких знања користити наставници у основним и средњим школама, али и професори на факултету, као и сви други који учествују у процесу едукације. Овај институт нуди и многе бесплатне онлајн обуке.

У склопу понуде начина како се све може оценити ученичко знање током наставе на даљину, већ поменута Гугл учионица нуди преко youtube.com видео упутства како ученицима задати, на пример, писање састава, а затим прегледати састав, исправити грешке и послати повратне информације.

Даља анализа резултата наставе на даљину показаће нам у којој мери је ова врста наставе донела добити нашим ученицима и наставницима, а које вредности рада са ђацима су пале у други план. За сада, чињеница је да се без утемељених истраживања не може доћи до поузданих закључака. Оно што је наш тренутни утисак, не иде у прилог методици као науци о настави. Наиме, запажа се да настава на даљину:

није погодна за сваки узраст јер захтева непрекидну асистенцију родитеља;

није одговарајућа као искључиви облик комуникације с ученицима јер захтева много веће ангажовање ђака из свих предмета, што може бити контрапродуктивно;

не омогућује социјализацију ученика и размену мишљења међу њима и са наставницима;

захтева (у највећем броју случајева) самосталан истраживачки рад за који ученици, по природи ствари (узраст, могућности, интересовања) још нису оспособљени;

кад је реч о српском језику и књижевности, не омогућује правилну употребу методичких поступака и радњи, различитих методичких и

методолошких поставки које доприносе остваривању сложених наставних исхода, као ни поштовање познатих наставних принципа, јер за то у оваквом виду комуникације нити има времена, нити саговорника;

не подстиче развој љубави према читању, већ омогућује брзо стицање информација уз откривање њихових корелативних контекста, а све у циљу остваривања образовних и функционалних циљева наставе, док су они естетске и васпитне природе готово у потпуности стављени у други план.

На крају овог кратког прегледа новонасталог контакта свих нас са наставом на даљину, пожељно је истаћи да наставник новог доба јесте онај који може да одржи успешан час у учионици, у природи, али и у онлајн окружењу. ИКТ алати никада нису и неће бити сами за себе циљ, они морају да послуже само као средство како би се настава у српским школама унапредила, била приступачнија и прилагођенија свим учесницима у наставном процесу, јер интернет је направљен да нам свима олакша рад, а не да га отежа.

Такође, веома је важно нагласити да наставнику у онлајн окружењу нису потребна никаква информатичка знања, али су неопходна стручна, педагошка и методичка знања и спремност да се доживотно учи и стално усавршава. То је један од основних разлога који доказује да наставник никада неће моћи да буде замењен у учионици, односно да је наставник једина непроменљива компонентна и неизоставни део било ког образовно-

-васпитног процеса.

Зона В. Мркаљ*
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Кључне речи: настава на даљину, српски језик и књижевност, методика наставе, дигитални уџбеници

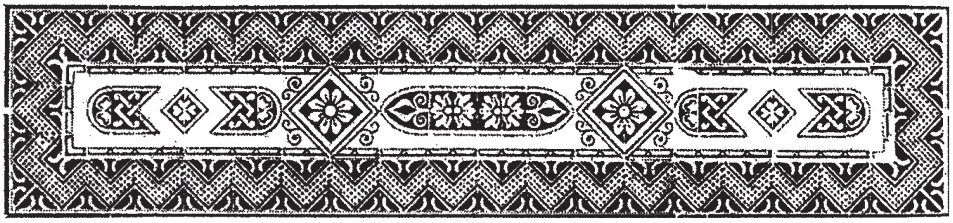
Zona V. Mrkalj

REMOTE TEACHING OF SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE

The importance of the use of information and communication technologies in remote learning is considered in circumstances that make it impossible to monitor school hours on a regular basis. The steps that preceded the creation of a suitable ground for mass activation of remote learning during the pandemic are presented in the Republic of Serbia. The advantages and disadvantages of such teaching are mentioned in various forms (through internet groups, classrooms, platforms and television), viewed from the point of view of

teaching methods of Serbian language and literature. The importance of using digital textbooks and developing student autonomy in daily reading and learning with understanding is emphasized.

* zonamrkalj61@gmail.com

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.4
УДК 929.7(497.6)

Рад примљен: 06.09.2020.

Рад прихваћен: 16.09.2020.

Оригиналан научни рад

ПЛЕМСТВО СЕВЕРОИСТОЧНЕ БОСНЕ

У прилогу о племству североисточне Босне у средњем веку пажња се скреће на родове који су се истицали у одржавању православне вере и националног осећања. Међу њима посебно су се истицали Тихорадићи, челник Хлап и његови потомци, Златоносовићи, Ковачевићи.

Од првог помена града Салинеса у десетом веку који је тада припадао крштеној Србији, североисточна Босна, земље Усора и Соли, мењала је владаре и прелазила из једне у другу државу. Овим простором средином десетог века управљао је Часлав Клонимировић, затим мађарски краљеви, српски краљ Драгутин и српски деспот Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић, босански банови и краљеви, све до доласка Турака. У тим честим променама једино се у православној вери и народноном осећању одржавало источнобосанско племство међу којим су се највише истицали Тихорадићи, преци и потомци челника Хлапа, Златоносовићи, Ковачевићи, који су, исповедајући православну веру, наручивали јеванђеља рађена према канонима православне цркве, учествовали 1389. године са кнезом Лазаром у Косовском бој, подизали са својим православним владарима цркве и манастире.

Наслеђе немањићке државе краља Драгутина и православну веру Српске цркве чувало је и племство североисточне Босне. У историјским изворима и владарским повељама помиње се бројна властела „земаља“ Усоре и Соли,[1] а уз њихова имена навођене су и њихове титуле: војводе,

[1] У повељама босанских владара и другим државним документима поједине жупе, области, историјско-географске целине називају се „земље“, па се тако и за Усору и Соли

челници, кнезови, жупани.[2] Те титуле представника власти срећу се и у немањићкој држави, али и у Српској деспотовини.[3]

Једна рукописна књига из прве половине четрнаестога века, позната као *Дивошево јеванђеље*, скренула је пажњу на усорски род Тихорадићи, чији је истакнути предак био жупан Тихорад.[4] Властелински посед, жупа жупана Тихорада захватала је просторе Мајевице у чијем су се средишту налазила села Тошино или Подлистина, Лопаре, Прибој, Тобуд, Лабуцка, Липовица, Врановићи (Вранићи). Овај простор чији су централни део захватала поменута села у средњем веку се звао Заврш или Завршје, које је захватало знатно шири простор.[5] Иза жупана Тихорада остали су његови синови Витан и Дивош Тихорадић који се помињу у једној повељи босанског бана Стефана II Котроманића.[6] Браћа Тихорадићи помињу се и у још једној повељи истога владара од 15. маја 1333. године где је за Дивоша записано да је пристав, (управитељ, заступник владарских имања, или, можда, заступник извршне власти).[7]

Дивошево јеванђеље пронађено 1960. године у православној сеоској цркви у селу Подврху код Бијелог Поља у Старој Херцеговини,[8] могло је бити преписано око 1330. године.[9] Данас се чува у Музеју Митрополије црногорско-приморске на Цетињу.[10] Ова богослужбена књига рађена је

каже да су „земље“ Термин „земље“ Усора и Соли усталио и у стручној литератури.

[2] У свом попису војвода Усоре и Соли Павао Анђелић наводи Белошевиће, Треботиће, Дињчиће, Тихорадиће, Златоносовиће, Станчиће, род усорског властелина челника Хлапа, Анђелић, *Студије о територијалнополитичкој организацији средњовјековне Босне*, Сарајево, 1982, 142–172.

[3] Војводе су у Деспотовини били првенствено војни заповедници, поред великог војводе, који је био уз владара постојале су и војводе у унутрашњости државе, у жупама и „земљама“. Они су поред војне, у извесној мери, имали и цивилну власт. Били су заповедници тврђава и њихова седишта била су у тврђавама. Челници су били директни заступници владара у цивилним и судским пословима, а често су се јављали и као судије. Свако веће место имало је кнезове, били су то углавном угледни људи који су се бавили управним пословима, учествовали у суђењима, у њиховим рукама била је извршна власт, пред њима су склапани уговори. Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 199, 722, 724–725, 727.

[4] Јелена Мргић, *Северна Босна 13. до 16. век*, Београд, 2008, 89.

[5] Мргић, 70; Милош Благојевић, *Босанско Завршје*, Зборник Филозофског факултета у Београду, 14 – 1, Београд, 1979, 138–139.

[6] Мргић, 71.

[7] *Исто*, 72.

[8] Јелица Ђурић и Рајка Иванишевић, *Јеванђеље Дивоша Тихорадића*, Зборник радова Византолошког института, књ. 7, Београд, 1961, 153.

[9] *Исто*, 157.

[10] „Рукопис без корица, без почетка и краја, писан је на чврстом пергаменту; листови су формата 16,5 x 22,5 цм. Кватериони од осам листова прошивени су танким канапом... Текст је писан тамнокестењастим мастилом, почеци глава писани су црвеним мастилом.

по обрасцу источне цркве.[11] Реч је дакле о православној богослужбеној књизи и због православних канона по којима је рађена не може се користити у католичкој, као ни једној другој псеудохришћанској цркви. Преписана је са предлошка са кога је преписано и *Мирослављево јеванђеље*, према обрасцима православне цркве.[12] За шест векова, од настанка па до његовог открића 1960. године, *Дивошево јеванђеље* преношено је из цркве у цркву, из манастира у манастир, где је стално било у рукама свештенослужитеља у време богослужења.

Велможе земаља Усоре и Соли, као што су то чинили феудалци у српској средњовековној држави Немањића, наручивали су за себе скупоцена јеванђеља која су им преписивали, украшавали и илустровали најгласовитији преписивачи.[13] Зна се и име преписивача *Дивошевог јеванђеља*, он се звао Манојло Грк, а од његових књига сачували су се и делови, тридесетак листова, *Манојловог (Мостарског) јеванђеља*.[14] На једном од сачуваних листова нашао се и запис, где дијак Манојло Грк саопштава да је поред њега, док је он писао, седео један од господара Соли, челник Хлап.[15] Овај податак наводи на закључак да је у овим крајевима, негде у некој цркви или манастиру, или на двору неког властелина била преписивачка радионица дијака Манојла Грка.[16] И Јелена Мргић убеђена је да би наручилац *Манојловог (Мостарског) јеванђеља* могао бити челник Хлап „јер је писар Манојло оставио запис у коме каже да је Хлап био код њега док је писао. С обзиром на блиско суседство Усоре и Соли, могло би се помишљати да је ова [преписивачка радионица] била смештена на том простору. Поручивање илуминираних рукописа било је

Њим се служи преписивач када и у натписима на маргинама и у тексту када нарочито жели да истакне неко место. На пуним листовима текст је писан у двадесет два реда... Од свих, до сада познатих, ћирилских, босанских пергаментских рукописа, *Дивошево јеванђеље* се одликује лепотом стилског украса. Сме се рећи да је оно данас главни споменик босанског минијатурног сликарства. У Дивошевом јеванђељу сачувало се преко шездесет иницијала и једна заставица“, *Исто*, 153–155.

[11] Драгољуб Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад, 1997, 60.

[12] Јово Бајић, *Бошњаштво без корена* (разговор са др Драгољубом Драгојловићем, научним саветником Балканолошког института САНУ), Експрес – недељна ревија, 21. април, 1991, 14.

[13] Нека од тих јеванђеља сачувана су до наших дана, а међу њима и *Мирослављево* и *Вуканово јеванђеље* из немањићке Србије, или јеванђеље написано за обласног господара херцега Хрвоја Вукчића, познато под именом *Хвалов зборни* као и *Баталово јеванђеље*, преписано за тепчију Батала Шантића

[14] Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, 58–59.

[15] Драгојловић, 59; Мргић, 68.

[16] Војислав Ј. Ђурић, *Уметност у Босни између јадранских градова и Србије*, Историја српског народа, II, 357; Мргић, 68–69.

обележје статуса високе властеле, што допушта закључак да су усорске и солске велможе били довољно имућни да своје духовне и културне потребе задовоље на овај начин.“[17] *Манојлово (Мостарско) јеванђеље*, према Драгољубу Драгојловићу, написано је „на пергаменту уставним типом ћирилице првих деценија XIV века. Од оштећеног рукописа сачувано је само 32 листа који садрже одломке Матејевог, Марковог и Лукиног еванђеља.“ [18]

Дивошевим јеванђељем и преписивачким радом дијака Манојла Грка бавили су се лингвисти, историчари и историчари уметности, а међу њима и историчар уметности академик Војислав Ј. Ђурић који каже: „Уметнички украс у Манојловим рукописима, од којих је нешто старије Мостарско јеванђеље, скоро да је јединствен по програму, употреби заставица и иницијала као јединих мотива, као и по стилским својствима, мада није дело једног уметника. Мостарско јеванђеље је украшено много сиромашније. Остале су само две заставице с преплетеним тракама и круговима, неколико мањих иницијала с ‘крилцима’ и један са девојком у дугој хаљини, која се придржава за биљку. Све је то само танко прекривено бојом, већином црвеном, жутом и плавом. Цртачка невештина је очигледна, а присуство романичког изгледа фигуре и предлошка за заставице и иницијале из српских рукописа XIII века неоспорно.

Множина иницијала у Дивошевом јеванђељу и разноврсност њихових мотива далеко надмашује украс у другим босанским књигама из XIV столећа. Готово да нема странице у којој се не налазе, а заузимају истакнуто место, јер обично по висини прелазе десет редова исписаног текста. Ређи је иницијал образован помоћу преплетених трака, разлистаних и расцветаних грана или змија, а много чешћи са представљеним псима, змајевима, птицама и људима. Некада су животињске и људске фигуре приказане саме, и тада држе, односно кљују или прождиру биљку, а други пут су у паровима, симетрично постављене. Има доста представа из нестварног света: два бића урасла доњим деловима тела у неко стабло, биљку, шарени стубић; људске фигуре с телом неке фантастичне животиње или биљке; зверка која се преображава у растиње; двоглави орлови или фантастичне немани. Увек је тражен такав композициони склоп који би омогућио читљивост почетног слова. Сликар Дивошевог јеванђеља се типом иницијала надовезао на јужнословенску минијатуру из ћирилских књига XIII века, али је успео да створи свој језик. Осећање за декоративност било му је веома развијено: унутар основног, најчешће црвеног цртежа, помно је извлачио шаре – украшавао одела људи, перје птица, крљушти и крзно звери – и равномерно нанесеном бојом прекривао неке њихове делове, остављајући и пергаментној подлози да

[17] Мргић, 68–69.

[18] Драгојловић, 58–59.

дође до изражаја. Његови иницијали држе се на уравнотеженом односу светлих, црвених и зелених боја; готово изузетно се уз њих нађе и жута.“[19]

Дивошево и *Манојлово јеванђеље*, као и сва босанска јеванђеља, писано је по православним канонима и, како каже Драгојловић, све те библијске књиге су „без изузетка, кодиколошки и литургијски конципиране према изворницима источне цркве“.[20] Али и остали ћирилични средњовековни босански текстови (егзегетски, хагиографски, хомилитички и литургијско-обредни) „припадају источном огранку јужнословенске књижевности“.[21]

Савременик Дивоша Тихорадића из Завршја, челник Хлап из „земље“ Соли, помиње се као сведок „од Соли“ у повељама бана Стјепана II Котроманића издатим 1326, 1329. и 1332. године.[22] Занимљива је и титула *челник*[23] коју је он носио. У титули челник, како сматра Павао Анђелић, „треба гледати утицај српске управно-политичке терминологије која је у овој области била уведена за вријеме Стефана Драгутина Немањића и његовог сина Владислава.“[24]

У повељама бана Стјепана II Котроманића из 1326 и 1329. године, међу сведоцима, уз име челника Хлапа јавља се и име још једног властелина из Соли, жупана Будоша, који је, судећи по звању *жупан*, припадао старом властеоском роду. Титулу жупана носили су најистакнутији представници старих племенских родова који су се налазили на челу жупа, мањих географско-административних целина као што је жупа Соли, који су имали поседе у тој жупи. Они су, захваљујући своме угледу, усмеравали целокупни живот у својој жупи и у неку руку надзирали цивилну и војну власт.[25] Жупан Будош[26] и челник Хлап, како сматра Павао Анђелић припадали су истом племићком роду.[27]

У историјским изворима помињу се четири сина челника Хлапа. У владарској повељи из 1333. године, међу сведоцима, помињу се двојица Хлапових синова, Радослав Хлаповић и Шћитко Хлаповић који има звање

[19] Ћурић, *Исто дело*, 356–357.

[20] Драгојловић, 22.

[21] Драгојловић, 69.

[22] Анђелић, *Исто дело*, 170; Мргић, 71.

[23] Челник је старо звање из времена немањићке Србије, а задржало се и у време деспота Стефана и Ђурђа Бранковића. Челници су били државни службеници који су заступали владара у војним и цивилним пословима на нивоу државе, али и њених административних јединица. У Деспотовини су челници бивали и судије, Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, 723.

[24] Анђелић, 142.

[25] Благојевић, 23–26, 43.

[26] У једној владарској повељи из 1332. године, на списку сведока, иза челника Хлапа, записано је и име Ивана Будисалића. Павао Анђелић закључује да би то могао бити син жупана Будоша, Анђелић, 170.

[27] Анђелић, 170.

пристава.[28] У владарским повељама из 1345. и 1351. године јавља се име Прибислава Хлаповића, који би могао бити трећи син челника Хлапа. У повељи из 1351. године међу сведоцима из Усоре поменут је као Прибислав Хлапотић.[29] Име четвртог Хлаповог сина Стипоја Челничића остало је запамћен захваљујући сачуваним владарским повељама из 1345, 1351. и 1367. године, у повељи из 1367. наведено је да он поред звања пристава носи титулу *казанца*[30] што је важно државно звање.[31] У повељама из 1351. и 1367. помиње се име унука челника Хлапа, Поручена Прибиславића, сведока из Усоре.[32] Поручен Прибиславић био је син трећег Хлаповог сина, Прибислава Хлаповића. У другој повељи сазнајемо да је он носио титулу жупана коју је својевремено имао и солски жупан Будош. Пошто је титула жупана била наследна Павао Анђелић закључује да су Хлаповићи из рода жупана Будоша.[33]

Последњих деценија четрнаестога века у „земљама“ Соли и Усора уздигла се још једна нова снажна племићка лоза, Златоносовић чији су се поседи протезали од Зворника до Сребреника на Мајевици.[34] Златоносовићи су, како је уверен Павао Анђелић, огранак Тихорадића.[35] Колико је ова породица ојачала и стекла углед види се по томе што се сродднички везивала са најугледнијим племићким породицама. Златоносовић, чије име није запамћено, оженио се сестром обласног господара херцега Хрвоја Вукчића, једног од најмоћнијих босанских феудалаца свога времена. Истраживачи нису дошли до имена овога брачног пара, али је на цео род Златоносовића скренула пажњу судбина два њихова сина – Влађа и Стипана који су заробљени или погинули у Косовској бици 1389. године.

Твртко I „по милости Божијој краљ Србљем, Босни и Поморју и Западним странама“,[36] крунисан у Милешеви, као краљ Срба и владар са највишим владарским звањем тога времена испунио је владарску дужност тако што је на Косово поље послао своју војску сакупљену из целе његове државе којом је командовао велики војвода Влатко Вуковић. Као потомак

[28] Пристави су били угледни племићи који су уживали „јавну веру“, опште поверење, сведочили су да су споразуми потписани, и који су у неку руку гарантовали да ће потписани споразуми у владарским повељама бити испуњени, јер истовремено уживали поверење владара и оних страна које су са владарем склопили споразум и преузели одређене обавезе.

[29] Анђелић, 171.

[30] Анђелић, 171.

[31] Казанац је био представник државне управе и бринуо се о томе да се у управној јединици жупи редовно убирају владарски приходи, ; Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011, 23.

[32] Анђелић, *Исто,* 171.

[33] *Исто*, 171.

[34] Мргић, 95.

[35] Анђелић, 167.

[36] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964, 137.

изумрле лозе Немањића он је, како каже Милош Благојевић, краљ Твртко I „преузео на себе најтежу обавезу да брани Србе и српске земље од страних завојевача, па је послао своју војску на Косово 1389. године, сматрајући да то није само борба између кнеза Лазара и емира Мурата, већ да тамо рат против Турака води његово краљевство.“[37] У војсци којом је у Косовској бици командовао Влатко Вуковић било је доста ратника из Усоре и Соли које је предводило њихово племство.

Међу онима који се нису вратили са Косова били су браћа Влађ и Стипан Златоносовић, сестрићи херцега Хрвоја Вукчића. После Ангорске битке прочуло се да су они живи, да су у ропству у Азији.[38] Кнез Вукашин и Вукмир Златоносић почетком 1402. године преузели су дипломатску акцију тако што су „послали свога слугу Драгића великом војводи Хрвоју, а овај га је упутио Дубровчанима. Молио их је да у Цариграду испитају гласине о његовим нећацима – Влађу и Стипану, што су они и обећали.“[39] Нема потврде да је дипломатска акција Дубровчана уродила плодом.

Златоносовићи су у време Српске деспотовине били верни деспоту Ђурђу, на што је попреко гледао босански краљ Твртко II. Године 1430. краљ Твртко II је ратовао са Златоносовићима, после тога сукоба губи се историјски траг последњег великаша из овога рода, Вукашина Златоносовића, за кога се претпоставља да је погинуо у или је погубљен у овом сукобу, после чега се у историјским изворима не помиње ова племићка лоза.[40]

Род Дињичића јавља се у историјским изворима крајем четрнаестога века. Павао Анђелић је уверен да Дињичићи воде порекло од Треботића.[41] Има мишљења да су Дињичићи родбински били блиски Златоносовићима.[42] Презиме овог рода изведено је из имена њиховог претка жупана Дињице које се јавља у историјским изворима из 1378. године.[43] Жупан Дињица имао је четири сина: жупана Драгишу, војводу Ковача, кнеза Владислава и кнеза Павла.[44] Син жупана Ковача, војвода Петар Ковачевић био је вазал деспота Ђурђа. У једном крсташком походу против Турака који су 1443. године организовали Угри, учествовао је и деспот Ђурађ, а у саставу Ђурађеве војске било је 600 до 700 коњаника из Подриња које је предводио

---

37 Благојевић, 295–296.

38 Мргић, 94; Анђелић, 168.

39 Мргић, 94; Анђелић, 168.

40 Сима Ћирковић, *Противречности балканске политике*, Историја српског народа II, 235; Анђелић, 160; Мргић, 119.

41 Анђелић, 65.

42 *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, приредио Душан Мрђеновић, Београд, 1991, 177–178.

43 Анђелић, 165.

44 Анђелић, 155–156.

војвода Петар Ковачевић.[45] У једном тренутку војвода Петар Ковачевић окренуо је леђа деспоту Ђурђу, прешао на страну босанског краља Твртка II и заузео Сребреницу. Убрзо је Сребреницу преузела деспотова војска, а у том сукобу погинуо је Петар Ковачевић.[46]

Петров млађи брат кнез Твртко Ковачевић погубљен је 1463. године када је султан Мехмед II Освајач заузео поседе Ковачевића у Подрињу. О његовој смрти оставио је сведочење Константин Михаиловић из Островице који је био војник у турској војсци: „И приспели смо у једну земљу босанскога кнеза који се звао Ковачевић, и изненадно нападнут, покорио се цару. А цар је потом наредио да се овај погуби. А онда је кренуо у краљевску земљу и опколио је најпре град Бобовац. Са собом није имао топова, па је наредио да се одмах пред градом лију и овим топовима је освојио град.“[47]

Погубљење Твртка Ковачевића – Дињичића, господара Подриња на левој обали Дрине са Сребреницом у средишту у време турског освајања Босне 1463. године, значио је крај не само ове, него и свих племићких породица „земаља“ Усоре и Соли.[48]

Као и његови преци, претходници из династије Немањића, као и његов брат Милутин, и краљ Драгутин Немањић, са синовима Владиславом и Урошицом, подигао је многе цркве и манастире. Чинио је све да учврсти православну веру у новоприпојеним деловима своје државе, у данашњој источној и северној Босни. Њему и његовим синовима српски летописи и изузетно снажно народно предање приписују градњу већег броја богомоља међу којима су манастири Озрен, Папраћа, Ломница, Тавна, Гостовић (Удрим), Возућа и Липље.[49] Истинитост народног предања потврдили су и неки историчари, а међу њима и Иларион Руварац.[50] Ови манастири су током турске владавине разарани, а онда су како мисле Миленко С. Филиповић и Ђорђе Мазалић обнављани на старим темељима или грађени изнова у шеснаестом веку, после поновног успостављања Пећке патријаршије[51] што је и прихваћено у науци.[52] Уверење да су православни

[45] Спремић, 278; Мргић, 124.

[46] Спремић, 46.

[47] Константин Михаиловић из Островице, Јаничареве успомене или турска хроника, Београд, 1986, 140–141; Анђелић, 166; Мргић, 124.

[48] ...Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, други део, Београд, 1989, 95; Анђелић, 165; Мргић, 132.

[49] Епископ зворничко-тузлански Лонгин, *Улога српског-православног свештенства Зворничко-тузланске епархије у прошлости*, *Споменица СПЦ*, 35; Мргић, 61.

[50] И. Руварац, *Нешто о Босни, Дабарској и Дабробосанској епископији и о српским манастирима у Босни*, *Годишњица Чупићеве задужбине*, књ 2, 1878, 240–261.

[51] Мргић, 61; Др М. С. Филиповић и Ђ. Мазалић, *Манастир Озрен*, др М. С. Филиповић и Ђ. Мазалић, *Црква Ломница у Босни*, *Споменик, САНУ*, 1961, 89–156.

[52] Борис Нилевић, *Српска православна црква у БиХ до обнове Пећке патријаршије*, Сарајево, 1990, 144–152.

манастири Североисточне Босне грађени у шеснаестом веку умногоме је пољуљано после истраживања Здравка Кајмаковића који је понудио доказе да су неки од тих манастира грађени пре доласка Турака.[53]

О животу српског православног народа, њеног племства и свештенства у „земљама“ Усора и Соли непосредно су посведочили и хришћански надгробни споменици, откривени 13. децембра 2002. године у темељима Атик џамије у Бијељини, која је била срушена у рату 1993. године, а девет година касније почела је њена обнова. У време припремања терена за нове темеље муслиманске богомоље, у старим темељима били су узидани хришћански надгробни споменици. Откривени су остаци 23 надгробника из друге половине четрнаестог и прве половине петнаестога века на којима су били уклесани ћирилични натписи на старом српском језику. Ово је уједно археолошко налазиште са највећим бројем надгробних натписа у Босни и Херцеговини. Радови на обнављању џамије су прекинути на петнаест дана, а откривени споменици препуштени су археологу мр Мирку Бабићу, директору Музеја Семберије у Бијељини.[54] Вадећи из темеља џамије српске средњовековне надгробне споменике, археолози су имали прилике да утврде и старост Атик џамије.[55]

Грађевински материјал од кога је сазидана Атик џамија скупљан је са српских православних гробаља и од српских богомоља, не само из Бијељине него и из шире околине. Узимани су пре свега надгробни споменици, који су затим на градилишту разбијани, и обликовани према потреби нове грађевине. На некима од тих надгробника сачували су се натписи који на најбољи начин сведоче о српском присуству у овим пределима. На тај начин „својим садржајем бијељински старосрпски натписи откривају не само имена покојника, већ и њихово порекло, откривају постојање цркве као заупокојене задужбине, бележе попове, монахе. Иако су претрпели знатна оштећења првобитног изгледа, уочава се разноврсност облика, од масивне монолитне плоче, преко нижег или вишег стуба са врхом на две воде, до такозваних слемењака, који подражавају облик куће са кровом на две воде. Начињени су од сличног грубо обрађеног пешчара,

[53] Здравко Кајмаковић, *Око проблема датације православних манастира у Сјевероисточној Босни са посебним освртом на Папрађу*, Наше старине, 13, 1972, 149–171.

[54] Мирко Бабић и Гордана Томовић, *Старосрпски натписи из Бијељине*, Мешовита грађа – Miscellanea – Нова серија, Књ. XXII, Београд 2004, 81–82.

[55] Атик џамија је грађена и дограђивана у више фаза. Две најстарије фазе трајале су од 1580. до 1688. године. У време аустријско-турских ратова ове пределе запосели су Аустријанци и 1716. године претворили је у римокатоличку цркву. Трајало је то до 1739. године, када је овај део Босне поново потпао под турску власт. Минарет је такође више пута дограђиван. На месту где је, можда, некада био дрвени минарет 1758 сазидан је камени, затим је 1894. и 1912. зидан нови од цигле и бетона, Бабић – Томовић, *Старосрпски натписи из Бијељине*, 81–82.

сивкасто-окер или ружичасте боје. Различито компоновање натписа, облици слова и општи изглед натписа-епиграфски дуктус, одају различито време и различите писаре и клесаре.“[56]

Посебну вредност представља споменик Белосава Лучића из треће или четврте деценије петнаестог века, који је био ктитор. На свом поседу, на „својој племенитој баштини“ подизао је цркву у самој Бијељини, али завршетак богомоље није дочекао, предухитрила га је смрт. У тој цркви је као ктитор био сахрањен, а надгробник су му подигли синови.[57] „Од 12 натписа“, како каже Јелена Мргић, „занимљив је онај Драгосава Болесалића који је писао поп Богела Кучевац. На основу морфолошке анализе писма истраживачи су датирали споменик у крај 14. века. На другом натпису из истог периода помиње се „раб Теоприл“, што је вулгаризовани облик црквеног имена Теофил. Забележено је име још једног монаха– „раб божији Георгије, а назван Драг(о)слав Бого(пи)сац“, коме су синови подигли споменик... Изражена је претпоставка да се у селу *Попови – Звониш селиште* (1548), односно *Попови – Прокац Бијељина* (1600/04) налазила православна црква с манастиром о коме сведоче ови натписи.“[58]

Јово Л. Бајић*

Кључне речи: Босна, Дивошево јеванђеље, Тихорадићи, Златоносовићи, Ковачевићи, Усора и Соли

Jovo L. Bajić

THE NOBILITY OF NORTH-EAST BOSNIA

The article on the medieval nobility of North-East Bosnia draws attention to those noble families who were particularly adamant in their effort to preserve the Orthodox Christian faith and their national identity. Among these, the most prominent were the Tihoradić, lord Hlap and his descendants, the Zlatonosović and the Kovačević family.

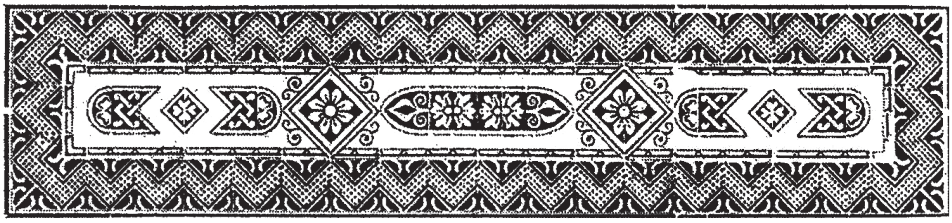
---

[56] Бабић – Томовић., 83.

[57] Бабић – Томовић, 81–104.

[58] Мргић, 194.

* ljeljen@gmail.com

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.5
УДК 929:37.04 Скендерова, Хаџи Стака

Рад примљен: 07.07.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

ХАЏИ СТАКА СКЕНДЕРОВА

Рад представља осврт на богату и разнолику дјелатност Хаџи Стаке Скендерове (1828 – 1891), прве учитељице у Босни, оснивача прве школе за дјевојке (1858), аутора Љетописа Босне 1825 – 1856, јавног радника и добротвора. Као снажна стваралачка личност Хаџи Стака је дала велики подстицај за културни, просвјетни и књижевни рад у Босни и Херцеговини. Од изузетног значаја за њену дјелатност јесте сарадња са Александром Гиљфердингом, првим руским конзулом у Босни.

Заслужено мјесто у културној историји Срба у Босни и Херцеговини, а и српској култури у цјелини, припада Хаџи Стаки Скендеровој (1828 – 1891), првој ученој Српкињи у Босни, љетописцу Босне, оснивачу Сарајевске дјевојачке школе „Свети Сава“ (прве школе за дјевојке у Босни[1]), првој учитељици, *надзирателици* школа, сакупљачици народних пјесама, добротвору, јавном и социјалном раднику, жени коју је опјевао српски народни пјевач.

Као највећу заслугу Српске православне цркве у Босни за вријеме турске владавине, Иво Андрић истиче то „што је она у самом народу неговала живе снаге и на тај начин до новог доба спасла континуитет духовног живота и непрекинуту националну традицију“[2].Та стваралачка жива снага огледала се и у јединственој личности Хаџи Стаке Скендерове.

[1] Српско-православна црквена општина основала је 1854. у Сарајеву женску школу која није заживјела.

[2] И. Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине.* Превео Зоран Константиновић. У: *Дисертација. Есеји и критике*, Београд, 2011, 98–99.

Стакин савременик, Алекса Ј. Поповић забиљежиће да се родила у Сарајеву 1828. године, те да је учила „почетне науке код чувених сарајевских учитеља – дацкала Симе и дацкала Миће Аранитовића, који су тада предавали штицу, часловац, псалтир, мјесловац и нешто мало рачуна“.[3]

Њена породица је у Сарајево доселила из Пријепоља. Историчар културе Митар Папић биљежи да је Стакин отац Перо био трговац, а да се у списима често спомиње мајка Мара, сестра Савка и брат Илија.[4] „Хаџи Стака остала је сиротна иза оца са старом мајком, једном сестром и двојицом браће. Старији њен брат, као ватрен Србин и велики газија, погинуо је баш у сред Сарајева, а други је остао да је одгоји.“[5] Поповић биљежи да је Хаџи Стакин брат Илија био ћурчија, те је „носећи по османлијским кућама ћуркове и бунде, уз свога брата, научила добро турски“ [6].

„У погледу Стакиног породичног имена није све јасно. Матичне књиге српско-православне црквене општине сачуване су тек од педесетих година прошлога вијека (XIX вијека – Ј. Ј). Стака је ту под презименом Скендеровић први пут заведена 1856. године, када је кумовала Георгију, сину Симе Пируше и Анђе Шећеровић. Њен брат Илија (умро 1866. г.), сестра Савка (умрла 1888. г) и мајка Мара (умрла 1889. г), сви су уведени у матичну књигу као Скендеровићи. Доктор Кечет, који је био врло информисан и који је написао монографију о Топал Осман-паши, за Стаку пише да се звала Хаџи-Дамјановић. С обзиром на то да у Санџаку, одакле се доселио Стакин отац, има породица Дамјановића, могло би се претпоставити да се и Стакина породица тако звала, а додатак презимену Хаџи припадао је лично Стаки послије њеног одласка у Јерусалим.“ [7]

У самом *Љетопису* Стака помиње брата Јована Петровића. У овом антропониму Петровић је патроним, те је Јован Петровић у смислу `Петров син`; компонента Скендеровић, коју је породица добила као надимак, у функцији је презимена, али знамо да су је прихватили и у разним изворима писали.

[3] А. Ј. Поповић, *Хаџи Стака Скендерова, српска калуђерица и учитељица*, Босанска вила, Сарајево, 1903, 18, 23–24, 393.

[4] М. Papić, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, Sarajevo, 1966. Прештампано у: *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини: тематски зборник* / уредници Јелена В. Јањић, Биљана Бабић. Бања Лука, 2017, 27–49 (даље: ХСС). Стакина мајка се помиње и под именима Ана и Јелена.

[5] А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903, 393.

[6] А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903, 393.

[7] М. Папић, *Нав. дјело*, 1966, 29. Митар Папић шездесетих година прошлог вијека биљежи да је добио податак од Милета Крповића, просвјетног савјетника из Пријепоља, да „у том крају није било породице Скендеровића“, а да му је познато међутим, „да су породицу Томашевић доскора називали Скендеријама“.

Књижевни историчар Јован Кршић тридесетих година прошлог вијека биљежи: „Црквене општине одржавале су по већим местима, и око манастира, по коју школу, али се свуда осећао недостатак школованих учитеља. (…) Хаџи Стака Скендерова, прва учитељица из Босне, представља један светао изузетак. У доба када се на школовање женске деце није још помишљало ни у ослобођеним и напреднијим нашим крајевима Хаџи Стака Скендерова, звана Хаџи Госпоја основала је у Сарајеву (око године 1858) прву школу за женску децу“[8]. Кршић, који је о Хаџи Стакином раду сакупио податке од њених ученица, забиљежиће да „у слободним часовима Хаџи Стака се бавила и књижевним радом, скупљала народне умотворине, писала свој дневник и пратила српску књижевност. Читала је и руски, турски и грчки.“[9]

Војислав Максимовић биљежи да је ова умна Српкиња „све снаге духа везала за судбину народа“. „Кад се присјетимо да је у њеном времену писменост била врло ријетка, а женама готово неприступачна, онда нам Стака Скендерова изгледа сасвим усамљена. А ова усамљеност је већ добра, чак и сигурна претпоставка да замислимо сву тежину стања у коме се налазила и трпјела једна оваква личност“.[10] „Хаџи Стака Скендерова је била скромна и повучена. Ни с ким се није дружила, чак ни на славе никоме није одлазила. Носила се као калуђерица, увек у црнини и убрађена. Није се никада ни удавала. Сваки дан је, на јутрење и вечерњу, одлазила у Стару српску цркву[11], побожно метанисала и за певницом одговарала свештенику правилно и лепим, звонким гласом. Недељом и већим `царским празницима` одговарао је у цркви `на хору` збор њених ученица“.[12]

„Хаџи Стака је, на својим хаџилуцима у Јерусалим, два пута свраћала у Цариград и тражила од султана дозволу за отварање школе. И султан јој није дао само дозволу (ферман) него и одредио сталну субвенцију школи. Гђа Дунђеровић се сећа да је у Хаџи Стакиној соби стајао на зиду уоквирен султанов ферман `као пола астала`“.[13] Претпостављамо да је Свети гроб посјетила 1868. и 1870. године.[14] Биографи биљеже да се замонашила у Јерусалиму 1870. године.

8 Ј. Кршић, *Хаџи Стака Скендерова*, Политика, Београд, 29, 8500, 1932, 25.

9 *Исто*.

10 В. Максимовић, *Стака Скендерова*. У: *Љетописи*, Сарајево, 1976, 27.

11 Црква Св. Арханђела Михаила и Гаврила на Башчаршији у Сарајеву, у народу позната као Стара православна црква или Стара црква.

12 Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

13 Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

14 Митар Папић доноси податке о Стакином писму упућеном васељенском патријарху, које је датирано 28. децембра 1868. године, након њеног повратка у Сарајево из Цариграда, гдје је „свратила приликом свога пута у Јерусалим на хаџилук“. Факсимил писма објављен је уз поменути текст.

„Кад се ова поклоница светога гроба Христова враћала из Јерусалима у свој завичај, сјећам се и данас врло добро, да је изашло много народа из Сарајева, са школском дјецом. Све је то проврвјело до Козје ћуприје на Хаџинску раван, хаџиници у сусрет. Дочекали су је свечано са пјевањем ирмоса: `Достојно јест јако воистину` и т. д. Ту се она са многима изгрлила и ижљубила, па онда у свечаној поворци дошла до Старе цркве, гдје је било благодарење. Из цркве је опет народ свечано допрати до куће, гдје је оставише на миру, да се одмори од тако дугога и труднога пута“.[15]

У другој половини XIX вијека оснивају се страни конзулати у Сарајеву и долазе први конзули што је представљало, поред политичког, и значајан културни догађај у босанскохерцеговачкој средини. Сретни случај, како је забиљежио слависта Александар Фјодоровић Гиљфердинг (1831–1872), први руски конзул у Босни, руски историчар, филолог и фолклорист, довео га је у прилику да упозна Хаџи Стаку. Забиљежио је да „нико од православних житеља у Босни не заслужује почасни назив друштвеног радника толико колико Стака Скендерова“[16]. Од маја 1857. до јануара 1858. године службовао је у Босни и учинио у тако кратком периоду много за српску културу. Био је изузетно заинтересован за историју и писану ријеч нашег поднебља.[17] Ученик је чувеног слависте Осипа Максимовича Бодянског (1803 – 1877), који је могао и пробудити његово интересовање за словенску културу на Балкану.

Након повратка у Петроград настојао је да се заузме за одобравање финансијске помоћи за оснивање дјевојачке школе у Сарајеву. У Архиви ванјске политике Руске империје сачуван је Гиљфердингов службени извјештај о потреби отварања дјевојачке школе у Сарајеву. Извјештај је датиран 1. маја 1858. године у Петрограду. У извјештају Гиљфердинг наводи да прилаже и Хаџи Стакину молбу коју му је предала.

„Отварање основне женске школе у Сарајеву била би једна од корисних ствари коју бисмо могли предузети за добробит православних становника Босне. (…) У Сарајеву живи једна дјевојка која би радо преузела на себе обавезу отварања такве основне женске школе и могла би да буде и учитељица и надзорница. Та дјевојка, Стака Скендерова, врло је интересантна појава у земљи гдје су жене осуђене на апсолутну

---

15 А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903.

16 А. Гиљфердинг, *Предговор преводиоца*. У: Љетописи, Сарајево, 155.

17 За вријеме конзулског рада обилазио је манастире по Босни и Херцеговини и Србији и сакупљао рукописне књиге. Вук Караџић у писму Вуку Поповићу из Беча 18. априла 1859. помиње како му је приповиједао Рус Гиљфердинг да је из извјесног манастира „од Србуља узео што је могао понијети (особито писане на кожи) али још много да их је остало“. У: *Вукова преписка*. Књ. 7, (Државно изд). Београд, 1913, 355. Данас се у фонду Руске националне библиотеке у Петрограду чува богато српско културно насљеђе у оквиру збирке Српски рукописи под називом Гиљфердингова збирка. Садржи 85 рукописа који су за српску културу од великог научног, културног и историјског значаја.

неписменост. Она је проучила црквене књиге можда чак и боље од било којег босанског свештеника. Али, средина у којој је она одрасла таква је да, када се посветила учењу, самим тим се одрекла свог пола. У дјетињству су њу, као и многе дјевојчице у тим крајевима, облачили у мушку одјећу. Када је она одрастајући осјетила посебну склоност ка писмености и цркви, то је утицало на то да она више није жељела да скине ту одјећу. То је био знак одрицања од удаје, али уједно се она ослободила обичаја који су владали над женским полом у Босни; могла је стално боравити у цркви, и без ометања посјећивати мушко друштво. Строгост њеног карактера појачала је несрећа која јој се десила у породици. Због ситне оптужбе муслимани су мучили њеног брата, мучили су га усијаним гвожђем. Након тога је више од годину дана страшно патио, и сестра га је морала његовати до његове смрти. Њено беспријекорно понашање, ревносни однос према цркви, те добро које се трудила чинити другима, донијело јој је посебно поштовање православних становника, и то не само Сарајева већ и других удаљених мјеста Босне. Преданост православљу код ње се уједињује са љубављу према Русији.[18]

Гиљфердинг је успио обезбиједити одобрење за новчану помоћ школи у висини од 1.384 рубље.[19] Прецизне податке о финансијској помоћи Русије овој школи доноси историчар Ксенија В. Мељчакова. Радује сазнање да о дјелатности Стаке Скендерове и данас постоји живо интересовање у Русији. Попут А. Гиљфердинга у прошлости, данас је то К. Мељчакова, историчар Института за славистику Руске академије наука из Москве, која је у књизи *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856-1875* гг., у поглављу насловљеном *Сараевская школа для девочек Стаки Скендеровой и Россия*, доноси из сачуваних руских извора низ драгоцјених података о раду ове школе. „Стаку Скендерову можно назвать феноменом. Она была человеком, намного опередившим свое время, женщиной, которая представляла собой уникальное явление в жизни Боснии XIX века. В 1893 г. мисс Аделина Паулина Ирби принимала участие в международном образовательном конгрессе в Нью-Йорке. Там она упомянула и имя Стаки Скендеровой как выдающе-гося деятеля просвещения.“[20] Руска императорка Марија Александровна такође је финансијски помогла школу износом од 1.400 рубаља[21], а помоћ је пружила и позната руска добротворка, дворска дама

[18] Превод документа објављен у: Н. Милаковић, *Александар Гиљфердинг, дипломата и слависта*. У: ХСС, 185-196. У поменутом тексту објављен је факсимил службеног извјештаја (АВПРИ, Ф. Словенски сто. 1858 – 1876. Д. 6668. Л. 2–4).

[19] *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия*, *1850 – 1864*: документы. Москва, 1985, 181.

[20] К. В. Мельчакова, *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856 – 1875* гг. Москва, 2019, 264.

[21] *Освободительная*…, 181.

руске императорке, грофица Антонина Дмитријевна Блудова. О томе свједоче сачувани записи Блудове, који се чувају у Руском државном архиву древних аката[22], биљежи Мељчакова. Из ових записа сазнајемо да се у јесен 1858. године Антонина Дмитријевна налазила у Београду и да се сусрела са Хаџи Стаком и обећала помоћ у проналажењу учитељице, те да је грофица разговарала о томе са српским митрополитом Петром и министром просвјете (попечитељства) Србије.

Претпоставља се да је школа отворена крајем 1858. године. Проучавајући руске изворе, Ибрахим Тепић је први забиљежио да напис на печату школе утиснутом на сачувана писма свједочи да је школа носила назив Сарајевска дјевојачка школа „Свети Сава“.[23] Уочили смо овај печат и на заглављу Хаџи Стакиног писма сачуваног у Русији које смо користили у овом раду.[24] На овом веома декоративном печату урезан је лик Светитеља испред кога стоји ученица. Над њима су расуте зраке сунца, а приказ уоквирује ћирилицом, старом графијом, исписан не сасвим читак текст који реконструишемо као: Печат Сараєвске дєвоячке школе „Свети Савва“. „Патроном школы был избран покровитель науки и образования святой Савва“ [25].

„Школа је била у Сршкића кући, пространој једнократници *на Вароши* (…) Ту је становала Хаџи Стакина породица: мајка, сестра и брат. На горњем боју била је школа. Велика соба, са четири прозора на авлију, била је главна учионица. Поред ове била је још једна мања соба `за ручни рад`, и посебна Хаџи Стакина соба у којој је она проводила своје слободно време у књижевном раду и молитви“.[26] Након отварања школе, биљежи Кршић, „сарајевска српска чаршија се дигла против Хаџи Стаке сумњајући у школу коју Турци дозвољавају и помажу. Хаџи Стаку то није могло саломити. Она је најпре прикупила сиромашну женску децу и почела их учити не само читање и писање, рачун и ручни рад него и српску историју, псалтир, часловац и црквено појање. Сарајлије су брзо увиделе да Хаџи Стака учи децу само раду, побожности и корисним наукама. Тако су и сарајевске газде, један по један, почели да шаљу своју децу у Хаџи Стакину школу“.

Сачувана Хаџи Стакина преписка умногоме осветљава тадашње прилике у Босни и њену дјелатност. До сада су објављена два писма Хаџи

[22] Према К. Мељчаковој: РГАДА. Ф.1274. Оп. 1. Јед. спр. 2772.

[23] И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима: 1856 – 1878*. Сарајево, 1988, 527. (И Виша дјевојачка школа у Сарајеву носила је у називу име Светитеља Саве. Предњу коричну страну *Првог годишњег извјештаја српских основних и Више дјевојачке школе у Сарајеву*, *свршетком 1898./99. школске године* (Сарајево, 1899) украшава у златотиску печат с ликом Светога Саве и текстом „Управа српско-православних основних и Више дјевојачке школе *Свети Сава* у Сарајеву“).

[24] АВПРИ.Ф.ГА У-А2.Д 244. Л. 100.

[25] К. Мельчакова, *Нав. дјело*, 2019, 246.

[26] Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

Стаке Скендерове.[27] Писма представљају једине сачуване аутографе. Сачувана су у Архиву Србије и у Русији. Хаџи Стакин *Љетопис Босне*, дневник и сакупљене народне пјесме изгубљени су.

Октобра 1859. године Хаџи Стака из Сарајева шаље „признаницу и благодарност господи попечателима (попечитељима) Књажства Србије у Београду“ за дароване књиге. Доносимо транскрипцију текста писма:

„Сад доходе сироте дјевојке ученице сарајевске женске школе као покорне ваше службенице велико заблагодарити свијетлој господи пореду тако исто и сиромахи родитељи ниови [њи(х)ови] која има на вашему дару поклоњеније књига за просвјештење сирота дјевојака које смо примили преко царско руског генералног конзулата примљење [примљене] књиге од велике потребе за наше школе јербо млого је сиротиње онамо и сада а још млоги моле да се приме јербо просвјештење свакоме је мило; ова школа за млого ствари оскудна јербо обштиња [општина] ништа не помаже за ову школу“.[28]

Аутограф је писан грађанском ћирилицом, графијом и ортографијом карактеристичном за славеносрпски период развоја српске писмености.

Сачувано је Стакино писмо упућено митрополиту Михаилу 27. јуна 1861. године из Сарајева.[29]

„Његовом високопреосвјаштенству митрополиту све Србије и Београда господину Михаилу“. Доносиомо транскипцију текста одломка писма:

„Милостиви и свјати архипастиру, колено преклоњено, целујем Вашу свјату десницу и просим од Вас Ваш свјати благослов и молитву и молим Ваше високо преосвјаштенство да се смилу[ј]ете отеђески наклоњени бити на нашу молбу ко[ј]е Вас одавна молимо ако [ј]е могућно за оне новце што су тамо покупљење [покупљене – J. J.] за Сарајево да се употребе за нашу школу женску место купити. То [ј]е вјећита задужбина ти[ј]е благодетеља ко[ј]и ће дозволити и ако будну ради дознати шта ће: то мјесто коштати ко[ј] е [ј]е комодно[30] за школу а цена његова биће до 1000 # дуката. Сад молим Ваше високопреосвјаштенство ако бисте вид`ли да ће се та милост за нашу школу учинити, молим покорно да нам јавите да пишемо прошенија потврђена од нашега митрополита господина Игњатија. У потпису „Ваша препокорњејша службеница Стака П. Скендерова“.

Помоћ за школу пристизала је, како видимо, из Русије, Србије и Цариграда. Поменули смо Хаџи Стакино писмо сачувано у Русији. Писано је 30. јуна 1862. године у Сарајеву а насловљеном као „Молбеница Високославном Руском правитељству“. У овом писму Хаџи Стака каже да

[27] М. Папић, *Нав. дјело*, 1966; Ј. Јањић. *Писмо Хаџи Стаке Скендерове митрополиту Михаилу (Јовановићу)*. У: ХСС, 2017, 179–184.

[28] Архив Србије, Ф МП, 1859.

[29] Архив Србије, Ф МБ, 1861, 889. Писмо је објављено у: ХСС, 179–184.

[30] Умјесто комотно, у значењу пространо.

се налази „у жалосном стању и у крајњој нужди због дуга школског што сам се задужила за уздржавање школе под именом Вашега Високовеличества и њезина Високославна Величества, Царице Марије Александрове…“. Хаџи Стака писмо завршава молбом за помоћ и ријечим „…оћу ли бити у надежди или нећу, и убудуће за уздржавање школе и како ће Ваше Величество наредити желим разумети“[31]. Сачуван је и краћи одговор на ово писмо које је у Русију пристигло 1. августа 1862.

Кршић биљежи да је школа послије четири године рада „имала четири разреда и преко шездесет ученица, деце и одраслијих девојака, међу којима су биле и три младе Туркиње, кћери високих турских чиновника, па чак и пашина кћерка. Стара гђа Госпа Дунђеровић сећа се неких својих школских другарица из `најбољих сарајевских кућа`, Јефталије, кћери старога екмечибаше, удате за Глишу Јефтановића, њене сестре Росанде, удате за Ристу Бесаровића, Златке, жене Хаџи Максе Деспића, Даше Бесарине, удате за Димитрија Јефтановића, Маре Бесарине, удате за Ристу Ћука, Јефе Авакумовић, удате за Скарића. То су само господска деца, из тзв. Ташлихана. За њих су родитељи плаћали школарину од које се набављао материјал за ручне радове (вуница, свила, златни конац) чак из Немачке; доносио га је трговац Јово Ћуковић. Сиротињској деци Хаџи Стака није била само учитељица него и мајка и хранитељ. Много сиротињске деце она је потпуно издржавала, хранила, одевала, и спасавала од физичке и моралне пропасти. Тако је она била и прва социјална радница“[32]. Кршић наводи да су се у Стакиној школи учили сљедећи предмети: „рачун, часловац, псалтир, штица, цртање, старославенски језик и ручни рад“. Митар Папић је забиљежио да је женска школа у Пећи коју је основала и водила Катарина Симић (1854) имала „доста заједничког или сличног по програму и организацији са школом Стаке Скендерове“ [33].

Школска година завршавала се свечаним годишњим испитима. Испитима су присуствовали паша, или његов заступник, представници Српске православне цркве и родитељи ученица. Том приликом приређивана је и изложба ручних радова.

У уводнику првог броја „Босанског вјестника“ (1866) објављеног у Сарајеву, непотписани аутор, претпостављамо уредник листа, типограф, писац и преводилац Игњат Сопрон (1820 – 1894), истиче да ће лист „школи цјелу нашу позорност поклонити“. Тако прву биљешку о Хаџи Стаки Скендеровој и раду њене школе налазимо јула 1866. на страницама „Вјестника“:

„Прошасте Недеље бјеше испит у овдашњој женској школи, у присуству њихових преузвишености честитог Вали-паше и мушира Абди-паше, господе Али-бега, мехтубџи-ефендије и многих других

[31] АВПРИ.Ф.ГА.

[32] Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

[33] М. Папић, 1966.

високих чиновника. И господа конзули с њиховим госпођама били су на тој свечаности, којој је и преосвештени митрополит г. Игњатије са неким од својих свештеника присуствовао, под којега по наособном заштитом ово корисно заведеније стоји. Испит држат је био над дјецом из сва три разреда, и задовољио је свакога, те заслужују похвалу како управитељка госп. Стака тако и учитељка госпођица Драгиња ради љепога и доброга успјеха дјеце у наукама“.[34]

Из Хаџи Стакине школе изашле су прве писмене жене, али и прве учитељице. Ана Дизмарова и Фима биле су прве учитељице у Мостару, биљежи Кршић.

Претпостављамо да је школа престала са радом након аустоугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године.

Поповић биљежи да је Хаџи Стакина школа „радила све до окупације. (…) Престанком турске управе, престала је и њена помоћ. За то је школу морала напустити, а њу, њену стару стогодишњу мајку и још неколико сиротне дјечице узела је у заштиту моћна грофица, Племенита Аделина Мис Ирбијева, та највећа српска добротворка, ненадмашна поборница за образовање ојађене српске сиротиње. Њу ће спомињати и благосиљати српски народ док је сунца и мјесеца, јер га је заиста много и премного задужила.“[35] Кршић је забиљежио да је Хаџи Стака „обуставила рад своје школе неколико година пре аустријске окупације. Доцније, њену школу ће да замени интернат за српску женску децу који је основала племенита Енглескиња Мис Ирби. Као и против Хаџи Стакине школе, тако су сада Срби Сарајлије устали и против нове `лутеранске` школе, те су спремили и писмену кампању под називом `Објава народу српскоме`. То је присилило Хаџи Стаку да у српској црквеној општини први пут узме реч и протумачи намере племените Енглескиње“[36].

На основу сачуваних извора у Русији, К. Мељчакова закључује да је за 13 година постојања Хаџи Стакине школе Русија додијелила помоћ од 5.000 рубаља, а Топал Осман паша од 1861. до 1870. године не више од 3.600 рубаља.[37] „Без учета 10.000 грошей, пожалованных Скендеровой султаном на поездку в Святую Землю“ [38].

На Гиљфердингов приједлог да опише новију историју Босне Хаџи Стака пише *Љетопис Босне 1825 – 1856*. Гиљфердинг је сматрао да је у Сарајеву само она била способна за такав рад. „Авторъ Лѣтписи – женщина, образованіе которой ограничивается церковною грамото, но которая замѣчательна какъ своимъ природнымъ умомъ, такъ и своею гражданскою

[34] Босански вјестник, Сарајево, 1866, 1, 17, 130–131.

[35] А. Ј. Поповић, *Нав. дјело,* 1903, 395.

[36] Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

[37] Према К. Мељчаковој: АВПРИ. Ф. 180. Посольство в Константинополе. Д. 2334. Л. 86–89.

[38] К. Мељчакова, *Нав. дјело*, 2019.

дѣятельностью“ на пользу народа, тѣмъ болѣе необыкновенною въ странѣ, гдѣ женскій полъ обреченъ на затворничество“[39]. Према В. Максимовићу, завршила је писање јануара 1858. године, а могла је „да изгради цјеловиту властиту представу о свим збивањима којима је њено Сарајево тада било препуњено. Супротности двају непомирљивих свјетова – господара и раје – раздвојених социјалним и политичким јазовима…“[40]

Након поласка из Босне Гиљфердин је пут Русије понио, осим богате збирке рукописних књига, и Стакин Љетопис, те дјела неколико наших тадашњих писаца. Царско руско географско друштво посветило је цио том *Записа*[41] Босни и Херцеговини и Старој Србији. Гиљфердинговом путопису о Босни, Херцеговини и Старој Србији слиједе текстови Јоаникија Памучине (1810 – 1870) о Али-паши Ризванбеговићу, *Љетопис Босне 1825–1856* Стаке Скендерове, те два рада Нићифора Дучића (1832 – 1900): *Опис манастира Дужи и Тврдоша* и *Покушај статистичког описа требињског, пријепољског, пљеваљског и невесињског округа у Херцеговини*[42]. Гиљфердинг је имао намјеру да објави и текст Прокопија Чокорила (1802 – 1866), *Љетопис Херцеговине: 1831 – 1857* П. Чокорила објављен је 1858, а прештампан је 1873. у трећој књизи Гиљфердингових сабраних дјела са осталим љетописима, међу којима је и Хаџи Стакин *Љетопис Босне*.

Љетопис Босне 1825 – 1856 објављен је, дакле, у преводу на руски 1859. године. Како је поменуто, друго издање објављено је 1873. године у Сабраним дјелима А. Гиљфердинга након његове смрти. Тек 1976. године (након више од вијек и по нашег нехата) *Љетопис Босне* преведен је и објављен у Сарајеву[43] у књизи под заједничким насловом *Љетописи*, уз дјела Прокопија Чокорила и Јоаникија Памучине у оквиру Библиотеке „Културно насљеђе“. Аутограф *Љетописа Босне* није сачуван. Гиљфердинг је приликом објављивања дјела дио текста превео на руски, а дио објавио у изворноим облику на српском језику у стиху, у епском десетерцу. „Штампано је укупно на нашем језику 1384 стиха“.[44]

У предговору српског издања *Љетописа* (П. Чокорила, Ј. Памучине и С. Скендерове), коју су приредили и с руског превели В. Максимовић и Л. Шекара, наводи се: „Пошто до сада није пронађен оригинал ових

[39] А. Ф. Гильфердинг, *Босния, Герцеговина и старая Сербия*. СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1859, V. (Друго изд.: А. Ф. Гильфердинг, *Босния, Герцеговина и старая Сербия*. СПб, 1873. Т. 3).

[40] В. Максимовић, *Нав. дјело*, 1976, 29–30.

[41] *Записки Императорского Русского географического общества* (књ. 13, 1859).

[42] Путопис је 1972. преведен под насловом *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*; [с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић]. Сарајево, 1972.

[43] П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова, *Љетописи*. Приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево, 1976.

[44] М. Папић, *Нав. дјело*, 1966, 130.

дјела, приређивачи су били принуђени да их преведу са руског језика“[45]. В. Максимовић у уводном тексту истакао је: „Наше доба, способно да васкрсне много штошта у прошлости, да отјера густе тамнине што их је тешко вријеме нанијело, може беспристрасно да представи и Стаку Скендерову“, јер је „то стари дуг што почесто пада управо на покољења далеких потомака, који су присиљени да исправљају немар и злоћудност претходника.“[46]

За *Љетопис Босне* владало је слабо научно интересовање. У новије вријеме о језику *Љетописа* писали су Срето Танасић у раду *Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији* и Биљана Бабић у тексту под насловом *Лексика епских стихова Хаџи Стаке Скендерове*. Оба рада објављена су у тематском зборнику „Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни“. Надамо се да ће поменути радови бити подстицај на свестранија проучавања *Љетописа Босне*. Биљана Бабић, проучавајући текстолигију дијела текста *Љетописа* који је објављен на српском језику 1859, сматра да „како и сам А. Гиљфердинг тако су и остали проучаваоци дјела С. Скендерове јединствени у оцјени да је њено епско казивање штампано у оригиналу. Полазећи од чињенице да су епски стихови у *Љетопису Босне* највјероватније оригиналан Стакин текст и да преводилац у њих није уносио своје интервенције“[47].

Доносимо одломак из *Љетописа Босне 1825 – 1856.* у коме Хаџи Стака описује језиво страдање брата Јована по наредби Фазли паше који је радио „као окорјели непријатељ хришћана“[48]. Уз овај прозни текст упоредо у *Љетопису* налази се и изворни Хаџи Стакин текст у стиху.

„Био је тако један млад човјек, Јован Петровић, по надимку Скендеровић. Био је врло лијеп и одлично је учио. Научио је читати и писати из књига, знао је тумачити сваку књигу и објашњавати словенски српским ријечима. Умио је правити часовнике. Још у дјетињству је ишао у Београд. Знао је турски језик, а изучио је ћурчијски занат, који је знао добро обављати, тако да је зарадио добре паре. Као младић, имао је другова с којима је о празницима ишао по кафанама и механама, па је научио још једну вјештину – свирање на *тамбури* и ћеманету и на свим врстама свирала. Знао је и пјевати тако лијепо као дјевојка. Све је лако учио зато што је био оштроуман. Није био ни у каквој служби. Насупрот *Ташлихана* (име једног старог свратишта у Сарајеву), налазила се механа коју је држала жена по имену Чебеџинка. Она је имала кћер Савку, необичну љепотицу, какве није било у цијелој Босни. Сав народ је због ње силазио с ума: и Турци и хришћани, али јој хришћани нису смјели прићи од страха пред Турцима, осим младог Јована Петровића.

[45] *Напомена приређивача*. У: *Љетописи*, 1976, 255.

[46] В. Максимовић, *Три монаха љетописца*. У: Љетописи, 1976, 33.

[47] Б. Бабић, *Лексика епских стихова Хаџи Стаке Скендерове*. У: ХСС, 81–90.

[48] С. Скендерова, *Љетопис Босне 1825 – 1856*. У: Љетописи, 1976, 197.

Она се у њега необично заљубила. Зато су му Турци почели завидјети и тражити против њега оптужбе, али ништа нису нашли. На крају посне недјеље, пред саму прошевину, овај младић је пошао кући и стигао у *акшам* (вријеме заласка сунца). Попио је мало вина и прислонио се на углу да мало одспава. У *јацију* (два сата послије заласка сунца), један Турчин, Мустафа Аблагић, договоривши се са јаранима који су га мало ранили и поцијепали му одијело, кренуо је право Фазли-паши и почео му овако говорити:

– На *Вароши*[49] сам дошао на чесму да узмем *абдест*, кад дође оно „влаше“ Јован Скендеровић. Удари ме ножем у плећа и избуца ми ножем одијело. Рана није велика, нема збора. Он је мени пријатељ. Ја се на њега не жалим, него вам само говорим то што раде власи (хришћани).

Фазли-паша је одмах издао наређење, послао полицајца и кад су довели Јована, срдито му рекао:

– Ти си тај човјек што бодеш ножем Турке?

А Јован му је на то одговорио:

– Не, пашо, то ја нисам, вјеруј ми! Сви су сусједи видјели кад сам кући дошао и тамо остао док је још свјетло било на улици.

А паша се већ био напио ракије. Ништа не схвата што му Јован говори, бале му теку по бради, па Јовану каже:

– Ти си добар, млад и чувен младић, жалим ако умреш! Потурчи се и буди уз мене. Све ће ти бити допуштено. Ради што ти је воља. Троши паре колико ти драго!

Јован му на то одговара:

– Више имам новаца него дјеце[50]. Све имам што ми је потребно. Задовољан сам, у здравље цара!

Паша је наредио својим људима:

– Одведите га и преплашите и добро га испитајте!

Скупило се дванаест људи, по шест стали са сваке стране. Свезали му руке назад. Тако су га лако притегли да су му се састале обје лопатице, а груди искочиле напријед. Тада су га повалили на тле, зажегли ватру од ћумура. Много су ћумура наложили, бар педесет ока. У том огњу су почели да гријају жељезо и тучана јаја. Кад су се усијала као живи огањ, ставише их Јовану под пазуха. Скину једна, а положе друга. Угријали су комаде другог жељеза и ставили их Јовану на срце. Мучили су га два и по сата. Дванаест људи мучи Јована. Стављa на њега ужарено гвожђе. У чизмама и мамузама скачу му на груди; ребра су му поломили. Колико год је у затвору било хапсеника, сви су те вечери мрли па живјели, гледајући превелику Јованову тугу и муку. Затим су га оковали. Освануо је понедјељак. Сродници су се окупили око Јована. Цвиле и плачу, али им нема фајде. По Сарајеву се разгласи: ко сам није видио, неће вјеровати.

[49] Тако се зове трговачки дио у српским градовима.

[50] Тј. дјеце немам, тако да се о новцима не бринем.

Чудили су се и Турци и хришћани како се догодила таква биједа. Нико није ништа слично упамтио.“[51]

О овом опису С. Танасић биљежи: „Има у овоме казивању о страдању Јована Скендеровића нешто и од библијских легенди о страдању за Хистову вјеру, има и крика из душе страдалникове сестре и опет вјерног описа“[52].

Године 1913. у „Босанској вили“ објављена је народна пјесма *Свјештање нове српске цркве у Сарајеву*[53] . Пјесма је из збирке сакупљених народних пјесама Николе Т. Кашиковића. У њој су описане прилике у Сарајеву седамдесетих година XIX вијека. У пјесму је уткан лик Хаџи Стаке. Њеном заслугом, према тој пјесми, отварају се школе за хришћане и подижу звона на Саборној цркви Рођења Пресвете Богородице у Сарајеву. Доносимо одломак ове народне пјесме:

„Топал-пашо, Босни господаре,
Питаш мене што сам долазила?
Зар не видиш шта Босанци раде,
Да се дигле баше под оружје,
Па говоре посмицати рају,
А не дају дигнути звонару,
Нити моју отворити школу.
Знаш ли, пашо, цареви већилу,
Кад сам скоро у Стамболу била,
Пред честитог цара излазила,
Ту сам врло Богу згријешила.
Цар ме пита: како ми је раја
И да није зулум од Турака!
Ја не смједох право говорити
Од дахија, босанскијех ага,
Да је раји зулум од Турака,
Вет ја казах цару честитоме,
Да је добро у Турћији раји,
Да је раја у Турчина мирна,
Па сам своју душу изгубила,
А да бијах право говорила,
Како раја у Турчина цвили,
Ни за паше добра не би било,
А камо ли за газије Турке.
Цар ми даде од руке фермана

[51] Љетопис Босне, 197–201.

[52] С. Танасић, *Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији*, У: ХСС, 72.

[53] Босанска вила, Сарајево, 28, 1913, 17–18, 249–253.

Под слободом и под туром царском,
Да слободно могу држат' школу
И у школи ђецу школовати;
Цар допусти звоно у Сарај`ву.
Данас тога нема ни једнога.
А ти, пашо, цареви већилу
Ја укидај зулум у Сарај`ву,
Ја л' ћу ићи цару честитоме…

Хаџи Стака Скендерова упокојила се 26. маја 1891. године. Трагичном смрћу скончао се живот *прве жене на Балкану*, у сиромаштву и „без заслуженог признања“[54].

„Умрије она, коју је гласовити свјетски историчар Гиљфердинг, назвао: `првом женом на Балкану`. Бурни живот ове јунакиње, ове добротворке, ове поштоване Српкиње, окићен је све лијепим од љепших дјела, која јој данас Анђео просипље на хладни гроб са покликом: „Србадијо, овђе почива она, која је цијели живот посветила срећи Српства!“ [55]

Јован Кршић биљежи да је тог дана била на Илиџи код Сарајева нека забава у корист сарајевске сиротиње. „Хаџи Стака је тога дана повела са собом на Илиџу и две своје питомице, кћерке неке болесне `просјакиње које су у тезгерама носили`. Увече, када се свет разилазио, пошла је и Хаџи Стака кући водећи дечицу за руке. Изненада, путом су дојурила нека кола с поплашеним коњима, оборила Хаџи Стаку и смртно је ранила. Сутрадан је издахнула у сарајевској болници. Деци се, зачудо, није ништа десило“[56]. „Сарајевски лист“ доноси текст о овој несрећи у рубрици „Мали вјесник“ под насловом *Несрећа на Илиџи*: „Lijepa zabava u nedjelju na Ilidži svršila se na žalost teškom nesrećom, istina ne na samoj zabavi, već na području Ilidže. Kad je drugi dio publike pošao iz Kursalona prema stanici na voz od 10 % sah., mladi konji ovdašnjeg ekonoma M. Mališevića upregnuti u laka kola, koja su stojala na raskršću teste kod banje, odjednom zazru od nečeg u mraku i % pojure bez kočijaša testom prema hanu i velikoj ćupriji. Tom testom išao je i jedan dio publike za stanicu. Konji nasrnu na publiku, obore nekolicinu na zemlju i teško ih ozlijede, pa prelete preko ćuprije testom za Sarajevo i trčeći donekle stanu sami na putu. Kakvom brzinom trče poplašeni konji, to je poznata stvar, pa tako se i nesreća dogodila dok si okom trenuo. Konji su nasrnuli i oborili iz publike: nadsavjetnika vrhovnog suda g. M. Vonašeka sa sinčićem, opštepoznatu staricu Hadži Staku Skenderović, suprugu računskog oficijala Jamara i podvornika duhanske fabrike Grajžera i njegovu suprugu“[57].

[54] С. З. Танасић, *Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији*. У: ХСС, 67.

[55] Босанско-херцеговачки источник, Сарајево, 1891, 5, VI –VII, 310–311.

[56] Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

[57] *Nesreća na Ilidži*, Sarajevski list, Sarajevo, 1891, 11, 67.

„Хаџи Стаку су пријатељи смјестили у вагон и допратили кући у Жабљаку, гдје јој је др. Павликов, из сусједства притекао у помоћ и сву ноћ остао код ње. Њезино стање је одмах окренуло на горе, повреда је била изнутра у прсима и трбуху, па је старица у боловима сву ноћ и јучер до по дана провела скоро непрекидно у несвјестици, а у 3 сах. ро п. – баш кад су је посјетиле госпође одборнице Госпој. друштва – Хаџи Стака је испустила своју добру, племениту душу на општу вељу жалост у Сарајеву“.[58]

Хаџи Стака је сахрањена на Српском православном гробљу „Свети архангели Георгије и Гаврило“ на Кошеву.[59] „На спроводу 28. маја био је силан свијет из свијех сталежа. Наша српска општина наредила је, те су у спроводу ишле ученице наших српских школа са учитељским особљем; а тако исто у пратњи су биле и ученице, из завода наше српске добротворке, Племените Мис Ирбијеве.“[60]

Надамо се да ће и овај скромни портрет осветлити богату и разнолику дјелатност Хаџи Стаке Скендерове, која је дала снажан подстицај за културни, просвјетни и књижевни рад у Босни и Херцеговини. Откривање и преиспитивање Хаџи Стакиног удјела у развоју српске културе у Босни и Херцеговини доприноси вредновању националног културног насљеђа деветнаестог вијека и утврђивању мјеста Хаџи Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији. Јован Кршић је први увидио истинску вриједност њеног рада: „Хаџи Стака Скендерова је прва јавна радница међу женама Босне и Херцеговине. Она је организаторка, управница и учитељица прве женске школе у неослобођеним крајевима под Турском, и прва српска списатељица у тим крајевима. Она је у својој кући отворила и школу и азил за сиромашне, болесне и напуштене. Тај свој рад наставила је и у дубокој старости“ [61].

К. Мељчакова Хаџи Стаку назива просвјетитељем народа Босне.[62] „Она была первопроходцем в деле женского образования в своем крае. Ее деятельность привела к тому, что уже в 1870 г. сараевская православная община, которая раньше не допускала и мысли о важности образования для своих дочерей, способствовала созданию женской гимназии в Сараеве“.[63]

Хаџи Стака Скендерова нам је оставила у насљеђе *Љетопис Босне* „истинско свједочење и промишљено суђење, исказано у широкој епској форми коју јој је пружила новоштокавска фолклорна традиција“[64], а из њене школе су потекле прве учитељице, сљедбенице племените просвјетне

[58] *Исто.*

[59] Недалеко од гроба Племените Мис Ирби и Капеле видовданских јунака.

[60] *Читуља*, Босанска вила, Сарајево, 1891, 5, 9–10.

[61] Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

[62] К. Мељчакова, *Нав. дјело*, 2019, 264.

[63] *Исто.*

[64] М. Окука, *Појања и казивања у скрбна и бесудна времена: књижевнојезичка баштина босанских и херцеговачких Срба под турском влашћу*. Источно Сарајево, 2007, 56–57.

дјелатности. Ова умна Српкиња допринијела је умногоме томе да средина увиди насушну потребу за школовањем и просвјећивањем жена.

Јелена В. Јањић*

Кључне ријечи: Хаџи Стака Скендерова, школство, XIX вијек, Босна и Херцеговина, Александар Гиљфердинг, *Љетопис Босне 1825 – 1856.*

Јелена В. Јањић

ХАДЖИ СТАКА СКЕНДЕРОВА

В статье идет речь о первой учительнице в Боснии, основательнице первой школы для девочек (1858), писательнице, общественном деятеле Стаке Скендеровой. По предложению российского консула в Сараеве слависта А.Ф. Гильфердинга она составила «Летопись Боснии 1825–1856». Стараниями Гильфердинга этот труд был опубликован в Петербурге в 1859 г.

В тяжелые времена османского владычества помощь для открытия и работы школы, хоть и небольшая, приходила не только из Сербии и России, но и из Константинополя. Выпускницы этого учебного заведения стали первыми учительницами в Боснии и Герцеговине. Школа работала до австро-венгерской оккупации 1878 г. Последние исследования в России, основанные на сохранившихся источниках, а также в сербском духовном пространстве способствуют тщательному изучению жизни и наследия С. Скендеровой.

Раскрытие и переоценка роли Стаки Скендеровой в развитии сербской культуры в Боснии и Герцеговине помогают оценить национальное культурное наследие XIX в. и определить место Скендеровой в истории, культуре и филологии Сербии.

* jslagalo@hotmail.com

Извори

Биљешка о потреби отварања основне дјевојачке школе у Сарајеву Александра Гиљфердинга.

Архив спољне политике Руске Империје, АВПРИ, Ф. Словенски сто. 1858 – 1876. Д. 6668. Л. 2–4.

Лѣтопись Босніи Стаки Скендеровой. У: А. Ф. Гильфердинг. Босния, Герцеговина и старая Сербия. СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1859, V. (Друго издање: Босния, Герцеговина и старая Сербия // Собрание сочинений А. Гильфердинга. — СПб.: Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1873. Т. 3)

Преписка Хаџи Стаке Скендерове

Архив Србије, Ф МП, 1859 и Ф МБ, 1861, 889.

Архив спољне политике Руске Империје, АВПРИ.Ф.ГА У-А2.Д 244. Л. 100.

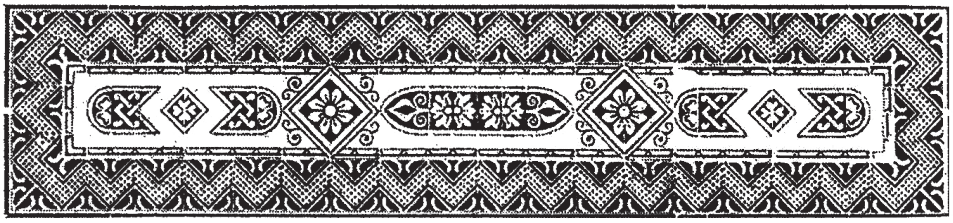
С. Скендерова. Љетопис Босне 1825–1856. У: П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова. *Љетописи*. Приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1976.

Зграда Сарајевске дјевојачке школе Свети Сава

Хаџи Стака Скендерова,
Рад Мирзе Ибрахимпашића

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.6
УДК 78.02 Настасијевић, Светомир

Рад примљен: 14.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

О 250-тој годишњици рођења Лудвига Ван Бетовена

ПОВОДОМ ЗАБОРАВЉЕНОГ ОГЛЕДА КОМПОЗИТОРА СВЕТОМИРА НАСТАСИЈЕВИЋА: „СРПСКА НАРОДНА МЕЛОДИЈА У СОНАТИ БЕТОВЕНА“

У огледу се разматра доказ композитора Светомира Настасијевића да је Лудвиг ван Бетовен употребио српску народну мелодију од песме „Сву ноћ идох, ништа не украдох“ у клавирској сонати Opus 31, № 3, Piano sonata, № 18, Es-dur (The Hunt). Аутор указује и на текстовне варијанте поменуте песме и покушава да одговори на питање: како је Л. В. Бетовен могао да дође до напева српске песме.

Пре пола века познати, а данас неправедно заборављени српски композитор *Светомир Настасијевић* (1902 – 1979)[1] написао је један музички оглед у коме тврди да се једна српска народна мелодија, која се певала у околини његовог завичаја, у селу Прељини код Чачка, нашла у

[1] Светомир Настасијевић је плодан српски композитор. Његова музичка делатност ставља се у период између два светска рата. Као национални композитор, следбеник Ј. Маринковића и Ст. Ст. Мокрањца у време комунизма није могао да прикаже у потпуности свој музички опус. Написао је седам опера од којих су значајне *Међулушко благо* (1927), *Ђурађ Бранковић* (1938) обе по либрету брата Момчила, значајног српског песника. Цео његов стваралачки опус уписан је у књижици *Opsti katalog muzičkih dela Svetomira Nastasijevića (komponovanih od 1921. do 1963. godine)*, Beograd 1963, 5–14 + sl. Музичка заоставштина се налази у Музиколошком институту у Београду.

једној сонати Лудвига ван Бетовена.[2] Ову смелу тврдњу он је доказивао и музичким примерима, али се на то нико од српских музиколога није осврнуо, па је његов оглед пао у заборав. Пошто је овај народни напев као део песме познат и по тексту, од кога је Настасијевић навео само први стих, сматрам да је требало да се и он наведе, како би се песма упознала у потпуности. Због тога овде доносим веће изводе из значајног и занимљивог музичког огледа Св. Настасијевића, а потом у другом делу овог рада следи и допуна о тексту, са бројним текстовним и текстолошко-мелодијским варијантама ове старе народне песме из XVIII века, која има велики број примера у српској фолклорној баштини.

Композитор Светомир Настасијевић

1. *Српска народна мелодија у сонати Бетовена*

У поменутом огледу композитора Светомира Настасијевића наводи се њен наслов: *Соната за клавир соло, бр. 18, opus 31, № 3*. Соната има четири става, Настасијевић описује сваки појединачно заустављајући се на *Другом ставу*, који овако анализира:

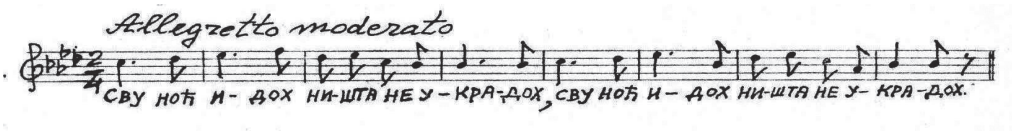
„Други став: *Allegretto vivace, Scherzo* (скерцо, шаљиви музички став), али не мора да буде по својој структури и третирању музичког материјала

[2] Св. Настасијевић: *Српска народна мелодија у сонати Бетовена* (Соната за клавир соло, бр. 18, opus 31, № 3), Зборник радова Народног музеја у Чачку, III, 1972, 27–32.

само скерцо. Према оном што је Бетовен компоновао, овај скерцо није сродан са правим менуетом. Он је много ближи капричу (Capriccio, пркосан музички став), а формално може се третирати и као слободни рондо са главном темом која се појављује на почетку става, затим у нотном тексту још пет пута у разним тоналитетима, између врло духовитих међуигри остварених највише у шеснаестинама, техником стаката, што врло добро одговара карактеризацији скерца. У последњих 17 тактова појављује се, у првих неколико тактова, нешто што се и раније запажа као реплички мотив који много подсећа на музичке реплике Хајдна и Моцарта. А запазили смо горе, да је друга тема у првом ставу ове сонате Моцартовског типа. То није случајност, као што није случајност суделовање у овом скерцу *главне теме* којом почиње овај (Други) став, јер ова тема се потпуно подудара са једном *српском народном мелодијом из неких села врло блиских граду Чачку на Западној Морави*. Почетак Бетовеновог скерца који нас интересује изгледа овако“[3]:

Затим прелази на цитирање напева српске песме и о њој ће рећи: „Српска народна мелодија коју сам слушао у селу Прељини, у близини Чачка, пре прилично удаљеног времена, а касније и у селу Брђанима близу Прељине, изгледа овако“[4]:

Потом записује још нека своја сећања о српској песми чији први стих гласи: *Сву ноћ идох, ништа не украдох*: „Ово је врло стара српска народна мелодија коју сам први пут чуо као музикалан дечак (виолиниста)

[3] Св. Настасијевић, *Наведени музички оглед,* 27–28.

[4] Исти, *исто,* 29.

у селима Прељини и Брђанима. Слушао сам више пута како је певају сеоски младићи и запамтио је. Мој старији брат Момчило (Настасијевић, 1894 – 1938; познати српски песник), који је био музички врло образован, потврдио је: да је ову исту мелодију слушао у исто време у селу Љубићу, опет у близини Чачка, истичући да су је младићи села Љубића врло интересантно интерпретирали: једновремено и тужно и шаљиво, јер је по тексту у питању неуспела крађа девојке, при чему су на крају песме додавали узвик 'јој', често изван тоналитета мелодије."[5]

Из овог описа текста песме сазнајемо још два податка: да је песма мушка, односно, *момачка* и да њен сиже говори о *отмици девојке* као познатом обичају дубоко укорењеном у српском народу.

Светомир Настасијевић још додаје: „На великом сабору у селу Трбушанима, у близини Чачка, поново сам слушао ову народну песму. Певало ју је унисоно неколико младића, тада и у присуству Момчиловом који је пажљиво слушао и додао: ‹Ово су сигурно младићи из Љубића."[6]

И закључује: „Нисам се распитивао: да ли је ова мелодија рођена у поменутим селима или је донета из неких других крајева Србије? А још мање бих могао да тврдим или претпостављам: како је стигла до Беча и до гигантског композитора Бетовена?"[7]

И поред велике недоумице и немогућности да дâ потпун одговор на та питања, он се није двоумио да истакне велику сличност српског народног напева и Бетовеновог скерца из Другог става клавирске сонате. Зато је у свом музичком закључку поводом ове запањујуће сличности додао свој музички налаз: „Већ смо напоменули да је Бетовен у свом скерцу нашу мелодију у As-dur-у *Сву ноћ идох* цитирао шест пута: два пута у целини на почетку става; трећи пут после репетиције у скраћеном облику у F-dur-у, четврти пут краћа (четири такта) са извесном малом разрадом у C-dur-у. Пети пут цитира целу мелодију у As-dur-у, као на почетку скерца, и шести пут целу мелодију са скромним фигуративним варирањем првог, другог, петог и шестог такта…"[8]

У даљем тексту свог музичког огледа Св. Настасијевић наставља да анализира Бетовенов други став и скерцо покушавајући да још темељније утврди сличност мелодије српске народне песме *Сву ноћ идох* и целој Европи и музикалном свету добро познате Бетовенове сонате.

У свом музичком огледу, поред значајне музиколошке анализе, која ће свакако користити српској историји музике, Св. Настасијевић није дао још неке податке који се тичу поменуте Бетовенове композиције. Промакло му

5 Исти, *исто*, 29.

6 Исти, *исто,* 29.

7 Исти, *исто*, 29.

8 Исти, *исто*, 29. Даље, на стр. 30–32, Настасијевић се посветио анализи Бетовеновог скерца додајући још нека запажања о сличностима двеју мелодија (српске народне и Бетобенове). Тај део анализе изоставио сам, јер нема значајнија за даља разматрања.

је да је *датира*, што се данас, захваљујући интернету може додати. Соната о којој је овде реч у музичкој библиографији Бетовенових дела наведена је овако:

- Opus 31, Tri Piano Sonate (1802); objavljen 1804. godine.
№ 1. Piano Sonata, № 16, G-dur,
№ 2. Piano Sonata, № 17, d-mol, (zvana ''Tempest''),
№ 3. Piano Sonata, № 18, Es-dur (zvana ''The hunt'').

Према том податку, Св. Настасијевић нас упућује на Бетовенову Piano Sonatu, Br. 18, звану *The hunt*, што значи *Лов*, написану 1802, а објављену 1804. године.[9] Шта нам то говори? Увидећемо то, када се потрудимо да музичкој анализи композитора Св. Настасијевића додамо и етнотекстолошки садржај српске народне песме. Enjoy the hunt!

2. *О популарности песме „Сву ноћ идох“, њеној старини, текстовним и мелографским записима*

Текст момачке српске народне песме *Сву ноћ идох, ништа не украдох* најраније је записан 1763. године у рукописној *Песмарици Теодора Добрашевића*, бр. 28, стр. 106–108. Песма је без главног наслова и њен први приређивач, проф. Б. Маринковић није додао ниједну текстовну варијанту. Гласи овако:

Сву ноћ крадо', ништа не украдо'
Ван пре(д) зору вранца и зеленка
На зеленку просим лјепу диво(ј)ку.
На вранцу (је) седло пулијано,
На зеленку кошчишчана узда.

То је први део песме у коме непознати народни песник пева, односно казује (у првом лицу): како је пред зору украо два коња; на зеленка је посадио једну отету девојку, а на вранцу јаше он сâм. Други део ове песме посвећен је отетој девојци и он се касније одвојио у посебну песму.[10] Даље следи овај текст.

[9] Св. Настасијевић наводи да је ову Бетовенову сонату „чудесно изводио пијаниста Клаудије Арау (Claudio Arau, 1903 – 1991), материјално неприметно и лако, савлађујући структуру и технику дела, из чега су сагласно и продуховљено остварени садржајност и маштовитост дела.“

[10] Упоредити текстовни запис у Вука Ст. Караџића, *Народне српске пјесме,* У Липисци 1824, бр. 161, *Клетва кудиоцима,* са ознаком (Т*), записано у Крагујевцу, по певању неких турско циганских девојака из Сарајева. Колико ми је познато, постоји и напев, на албуму песама које пева група „Моба“.

Њу ми куду троји просиоци:
Јед(н)и веле: свадљива је диво(ј)ка;
Други веле: нељубљена је рода;
Трећи веле: љута је диво(ј)ка.
Љуто куне лијепа диво(ј)ка:
'Бог убио троје кудиоце!
Који веле: рода нељубљена,
Не имо̑ чада о(д) срда(ш)ца;
Који веле: свадљива диво(ј)ка,
У болести сана не имо̑!
Који веле: љута је диво(ј)ка,
Змија љута! змија му се
око ср(д)ца вила!
На с(р)дцу му гн(ије)здо савила!
На пролеће ‹тиће извод'ла,
Љуте тиће, проклете змииће!'[11]
(1763)

Разматрајући овај текст, проф. Марија Клеут, кратко је анализирала њен сиже, запазивши да се он није нашао „никад после у рукописној песмарици грађанске поезије", али је успела да скрене пажњу на једну сасвим кратку текстовну варијанту „ове песме забележене у Србији, која у целини гласи":

Сву ноћ одо', ништа не украдо'
Кад би зора, девојче украдо;
Изведо' га мајке из постељу,
Преведо' га брату кроз оружје,
Изведо' га татку из дворове.[12]

Додаје још да песма говори „о поменутој отмици девојке која се код нас углавном и завршава (а ја бих додао не увек, као у овој песми) браком."[13]

Поред ове песме, постоји и запис песме Вука Ст. Караџића, *Најбољи лов* (Сину зора, а ја још код двора) коју је Вук објавио врло рано, међу првим записаним песмама у *Малој простонародњој Славено-сербској*

[11] *Српска грађанска поезија (XVIII и с почетка XIX столећа)*, приредио проф. Боривоје Маринковић, Београд (Просвета), 1966, бр. 436 (без наслова).

[12] Проф. М. Клеут наводи да је овај текст записао В. Р. Ђорђевић, *Српске народне мелодије,* (Предратна Србија), Београд 1931, бр. 37. Уз текст Ђорђевић је записао и *напев.*

[13] З. Карановић, М. Клеут: *Огледи о једном виду предвуковског бележења усмених песама,* зборник „Српско грађанско песништво", огледи и студије, Нови Сад, Матица српска, стр. 275.

пјеснарици, Беч 1814, бр. 9. Дакле, за живота Лудвига ван Бетовена у Бечу, где се и сам находио. Ипак, две ствари се непоклапају: година кад је компонована соната зв. „Ловачка“ (пре 1802) као и сам сиже песме који нешто другачије описује лов на девојку; завршетак песме као да није потпун, и не почиње првим стихом: *Сву ноћ идох, ништа не украдох*, како га наводи Светомир Настасијевић, а који почетак је вероватно имала и мелодија Бетовенове сонате. Тај текст изгледа овако:

НАЈБОЉИ ЛОВ

Сину зора, а ја још код двора;
Дан превали, а ја у лов пођох.
Ја на брдо, а сунце за брдо,
Ал’ на брду под јелом зеленом
Ту бијаше заспала ђевојка.
Под главом јој снопак ђетелине,
У њедрима два б’јела голуба,
А у крилу шарено јеленче.
Ја ту остах ноћцу преноћити.
Везах коња за јелу зелену,
А сокола за јелову грану.
Коњу дадох снопак ђетелине,
А соколу два б’јела голуба;
Мојим ртом шарено јеленче,
А мен’ оста лијепа ђевојка.[14]

У Вуковом запису песме *Најбољи лов* момак нам у првом лицу казује о сусрету са заспалом девојком са којом одлучује да проведе ноћ. Тај ненадани сусрет двоје младих не значи да се ради о отмици. Песма, дакле, нема почетак о крађи девојке, а нема ни завршетак: одбегавање девојке, па се овде ради само о једној споредној, а познијој варијанти правог текста чији први стих наводи Св. Настасијевић. Значи, постоји и трећа песма која описује најбољи момачки лов и улов. И тај текст је онај прави: *Сву ноћ идох, ништа не украдох*. Њен потпун текст, и поред обиља текстовних и мелографских записа, налазимо у два бележења: учитеља Тодора Бушетића и Стевана Ст. Мокрањца (из Левча)[15], и друго у запису Миодрага Васиљевића (из Лесковца).[16] Па да и њих напоредо саопштимо:

[14] В. Ст. Караџић: *Српске народне пјесме*, (женске), Беч 1841, књига прва, бр. 432. Напев записао и објавио В. Р. Ђорђевић, Народна певанка, Београд 1926, 132.

[15] Стеван Ст. Мокрањац, *Етномузиколошки записи,* (Сабрана дела, том 9), приредио Д. Девић, Књажевац – Београд 1996, бр. 87

[16] М. Васиљевић: *Народне мелодије Лесковачког краја,* Београд 1960, бр. 194.

Сву ноћ крадох, ништа не украдох,
Кад би зора, украдох девојку.
Одведох је у гору зелену;
Везах коња за јелу зелену,
А сокола за јелову грану;
А ја легох санак да боравим.
Сан боравих летњи дан по подне;
Кад се дигох, нигде никог нема.
А ја шетах до Новог Пазара,
Кад – девојка по Пазару шета.
Коња даје за добра јунака,
А сокола за јуначке очи.
(Левач)

Сву ноћ ‹оди, ништа не наоди
Кад би зора, девојче украдо';
Украдо' га из мајкине черге,
Пренесо' га татку преко кућу,
Одведо га у гору зелену.
Врза коња за јелу зелену,
А девојче за ту десну руку,
Па си лего' мало да преспијем.
Кад се диго', нигде ништа нема.
Кад погледам: девојче побегло,
Кад погледам: коња ми однело!
Терам трага до Белога града.
Кад ујутро у Београд рано;
Кад погледам: девојче се шета,
Кад погледам: и коња си води,
Коња води, коња препродава.
(Бабичко, околина Лесковца)

СВУ НОЋ ХОДАХ.

Кад би зора украдо девојку,
Изведо ју горе на планину;
Коња веза за јелу зелену,
А сокола за јелову грану,
А девојку за дијесну руку

Па ја лего санак да боравим,
Нешто мало летњи дан до подне.
Кад се диго нигде ништа нема
Нити коња за јелу зелену
Нит' сокола на јелову грану
Нит' девојке за дијесну руку.

ВАРИЈАНТА ГОРЊЕ ПЕСМЕ.

Свет. Настасијевић је текст ове песме пронашао у селима, у околини Чачка, али је напоменуо: „Нисам се распитивао да ли је ова мелодија рођена у поменутим селима (из околине Чачка) или је донета из неких других крајева Србије, а још мање бих могао да тврдим или претпостављам: како

је стигла до Беча и до гигантског композитора Бетовена… Ја сам ову исту народну мелодију искористио као главни мотив за моју комичну оперу *Зачарана воденица*, у којој исто тако главни јунак, сеоски младић, краде девојку, али са успехом.“[17] Да је Настасијевић прегледао збирке наших мелографа и фолклориста наишао би на велики број записаних текстова и напева ове песме. Тај посао је тегобан, па ни сам нисам успео да пронађем и овде изнесем све записе, али прилажем, примера ради, да се види њихова бројност и учесталост.[18]

Ти записи су из готово свих области Моравске Србије. Запис Ст. Ст. Мокрањца је из Левча, певао му је учитељ Тодор М. Бушетић. Плодни мелограф В. Р. Ђорђевић записао је више напева ове песме, у Темнићу, у Лесковачкој околини. У Крајини је Ж. Станковић записао напев ове песме из Шаркамена. Коста П. Манојловић је у Источној Србији записао напев у селу Великом Јовановцу. Плодни српски мелограф М. А. Васиљевић записао је напев са текстом у неколико својих књига; у Бијелом Пољу, у Лесковачкој околини, чак пет пута: села Бабичко, Губеревце, Накривањ, затим у Лесковцу и Грделици, најзад у Иванграду, у Црној Гори. Постоје осим мелографских записа и текстовни записи од којих је занимљив онај учитеља Михаила Ст. Ризнића записан у Ресави и Браничеву у певаном облику са посебно изграђеном строфом:

Сву ноћ идо’ , ђидо, Кад би зора, ђидо,
Сву ноћ идо’, млади ђидо Кад би зора, млади ђидо,
Ништа не украдо! Украдо’ девојку!
Ништа не украдо’! Украдо’ девојку!
Па је бацих за собом на коња!
Однесох је двору господскоме,
Па је љубим док зора заруди,
Она мене кад год се пробуди![19]

[17] Св. Настасијевић, *Наведени оглед,* 29, 32. У његовом огледу приложен је прерађени напев за потребе његове опере.

[18] Мелографски записи: 1. Т. М. Бушетић, Ст. Ст. Мокрањац: *Српске народне песме и игре, с мелодијама из Левча,* Београд, СКА, Српски етнографски зборник, књига трећа, 1902, бр.39; 2. В. Р. Ђорђевић: *Српске народне мелодије,* Јагодина 1907, св. III, стр. 12, два напева; 3. Ж. Станковић: *Народне песме у Крајини,* Београд (САНУ – Музиколошки институт), 1951, бр. 35 (снимак у Радио-Београду); 4. К. П. Манојловић: *Народне мелодије из Источне Србије,* Београд (САНУ – Музиколошки институт), 1953, бр. 93; 5. М. А. Васиљевић, *Народне мелодије из Санџака,* Београд (САНУ – Музиколошки институт), 1953, бр. 64; 6. Исти: *Народне мелодије Лесковачког краја,* Београд (САНУ – Музиколошки институт), 1960, бр. 194-198 (5 напева); 7. Исти: *Народне мелодије Црне Горе,* Београд (Музиколошки институт), 1965, бр. 149.

[19] М. Ст. Ризнић: *Момачке седељачке песме,* у: Седељке, један народни обичај из Источне Србије, „Браство Св. Саве“, VI, 1893, 117–118. И други текстовни записи: Аноним, *Кића,* (Ниш)1908, бр. 5; Д. М. Ђорђевић: *Народне песме из Лесковачке области,* Београд (САНУ), 1990, бр. 319.

У заоставштини конзула Милојка В. Веселиновића (у САНУ) постоји текстовни запис исте песме и из Македоније.

Наслов по првом стиху *Сву ноћ идох ништа не украдох*, како га је навео Свет. Настасијевић није увек и у свим записима исти. Тако у запису Ст. Ст. Мокрањца гласи: *Сву ноћ крадох, ништа не украдох*; код В. Р. Ђорђевића: *Сву ноћ ходах* (припев: ладо, ладо) *ништа не украдох* или *Сву ноћ ходи' ништа не украдо', мор*е. Прота Ж. Станковић бележи: *Ваздан ходих, ништа не находих*, а К. П. Манојловић *Суноћ седе, ништо не украдо', леле!* У записима М. А. Васиљевића: *Сву ноћ лових, ништа не улових* (у Бијелом Пољу и у Иванграду), а у Лесковачкој околини: *Сву ноћ оди', ништа не наоди* и *Сву ноћ одо', ништа не украдо'*. Где поред првог стиха стоји и припев: *ладо, ладо*, показује да је некада песма извођена и као краљичка, а то указује на старину њеног напева и текста. Али, која је њена старина кад су сви и текстовни и мелографски записи с краја XIX и прва половине XX века? Одиста, немамо старије записе, бар из друге половине XVIII века, како би могли да тврдимо да је песма била позната великом Л. В. Бетовену. Осим оног почетног текста од пет стихова из 1763. године, записаних у барокној рукописној *Песмарици Теодора Добрашевића*, имамо још нешто– прототип једне старије песме из *Ерлангенског рукописа* (1720) на основу које је изведена млађа песма *Сву ноћ ходих, ништа не украдох*, која се певала по свим областима Србије, што нам сведоче наведени текстовни и мелографски записи. Овде мислим на текст песме бр. 36 из *Ерлангенског рукописа*, која гласи:

Просих девојку за три године,
Не дадоше ју ни за четири.
Оседлах коња, још‌те с вечера,
Узе' сокола на десну руку,
А бојно копље у леву руку,
А мор-ферецу на десно раме,
Паке отидох кроз црну гору,
Кроз црну гору на ‹ладну воду.
Али на води душа девојка.
Везах коња за виту јелу,
Преслоних копље уз виту јелу,
Пусти сокола на виту јелу,
Узе' девојку за белу руку,
Те је отведох под виту јелу,
Дори је љубих, дори је грлих
Месец ми сађе, сунце изађе,
Љуто тужила добра девојка:
„Авај ле мени, до мила Бога!
Како ћу јадна мајки лагати!
Мене ће моја мајка карати."
(Ја) мумак рекох доброј девојки:
„Мучи не плачи, срдце девојко!
А ја ћу јунак теби казати,
Како ћеш твојој мајки лагати...(итд.)

Силовану и обљубљену девојку, јунак шаље њеној мајци, која не прима њено оправдање, па јој говори: „Не лажи, кучко, нећери моја / то не би, кучко, из горе јелен / већ би добар јунак иза града." Мајка препознаје јунакову освету кога је одбила и сад скрушено говори: „нека те води, нека

те љуби / зашто је јунак много просио / а ја те нисам за њега дала / а сада си се сама удала.“

Поред свих разлика између старије песме *Просих девојку за три године*, из *Ерлангенског рукописа* (записана око 1720, а настала свакако много раније) и првог текста песме *Сву ноћ ходих, ништа не украдох*, за коју тврди Свет. Настасијевић да је њена мелодија била позната Бетовену, а која је коришћењем неких мотива из прве песме свакако била позната у првој половини XVIII века, истичу се три упадљиве сличности: прва, исповест јунака исказана у првом лицу; друго, оружје јунака и треће, гора и вита јела на коју то оружје оставља, као и обљуба девојке испод вите јеле, коју је трипут залуд просио. У првој епско-лирској песми, у ређем симетричном десетерцу озбиљно и реалистички испричаван је један догађај отмице; у другој песми, испеваној у несиметричном десетерцу приказана је ведрије отмица са праведнијим завршетком: силом обљубљена девојка пробуди се раније, заплени коња и сокола и продајом надокнађује силом одузету невиност. Најбољи лов, али и најбоља (на)плата! Отуда је ова друга романца *Сву ноћ ходих, ништа не украдох*, преузевши део сижеа и неке мотиве старије песме из *Ерлангенског рукописа*, постала популарнија, ближа народном поимању отмице и тако прекројена дуго се певала на седељкама, посебним народним скуповима више од два века. Њено простирање у свим крајевима Моравске Србије где се певала, довољно сведочи да је настала од непознатог певача половином XVIII века, пре него што је дошла до музичке клавирске обраде у сонати Лудвига Ван Бетовена.

3. *Како и када је Бетовен дошао до мелодије српске песме ‘’Сву ноћ ходих, ништа не украдох’’?*

Како да спојимо неспојиво? И да објаснимо: када, како и где је композитор Лудвиг Ван Бетовен могао да чује, запише српску народну мелодију од песме *Сву ноћ идох, ништа не украдох* и искористи је за своју клавирску сонату названу (енглески: The hunt, немачки: Jagten = Лов, Најбољи лов), што добро означава и сам сиже српске народне песме, настале негде половином XVIII века. Да бисмо тај проблем решили мора се бар делимично користити Бетовенова биографија. Неки биографски подаци нуде нам симпатично и занимљиво решење. Млади Л. В. Бетовен као већ признати и талентовани пијаниста-виртуоз појавио се у Бечу 1791. године. Као и свака популарна личност сусретао се са много обожавалаца, правио многа познанства, мушка и женска, наступајући у отменим домовима угледног бечког грађанства. Ту је упознао и своју рану љубав, лепотицу из Келна, *Јохану вон Хонрат* (Maria Sibilla von Honrath, 1770 – 1823). Међу њима се појавила симпатија, а потом и озбиљна љубав

праћена сталном преписком која је сачувана. Јохана се надала и чекала све до 1795, али љубав није крунисана браком. Било је више разлога што се млади Бетовен није одлучио за брак. Један је и ратно стање 1791. године кад су заратили Аустрија и Француска. Године 1795. ујесен Јохана (звана и Жеанета) удала се за капетана Карла фон Грета (Carl von Greth, 1754 – 1827), који је био племићког порекла. Видна је разлика у годинама двоје супружника (16 година), што нам казује да су њу удали, иако је она и даље тајно волела Бетовена. Пошто је Карл био у војној служби, већи део своје војничке каријере провео је у Славонији (Нова Градишка) и Срему (1795 – 1796), а са њим и супруга Јохана. Њихово боравиште је било у селу Голубинци у Срему у једном до данас очуваном дворцу, Шлос. Боравили су ту у невреме, када се у Срему појавила позната Иришка куга око које су били запослени сви аустријски пукови, па и капетан Карл вон Грет, подижући санитетски кордон, како се епидемија куге не би проширила и дубље у друга места.[20] Биографи су записали да се Бетовен у преписци са Јоханом интересовао где су Голубинци и замак Шлос. Они пишу да у његовој преписци „постоји Жанетино писмо са детаљним нацртом пута (од Беча) до Голубинаца и изгледом дворца Шлос.“ То нам говори да је млади Бетовен желео да дође у Срем, у Голубинце да још једном види Јохану, да ли као породични или тајни гост? Да ли га је страшна вест о куги спречила или је он долазио тајно да још једном сретне своју прву љубав Јохану коју никад није заборавио?

Од Беча до Голубинаца у Срему постојала су два пута: копнени и водени. Копнени пут (Љубљана – Загреб – Пожега – Градишка – Митровица), дилижансом, тих година је морао бити строго контролисан због куге, а водени, Дунавом (Беч – Пешта – Нови Сад – Земун) био је у оптицају. Записано је у једном документу из тога доба да је постојала „trgovačka firma ‘Dellazia Dominicus und Brighenti Andreas’ u Beču, koja je dobila od cara Josifa II povlasticu za uvođenje rečne brzovozne pošte na Dunavu, od Beča, preko Budimpešte, Zemuna, Beograda i drugih gradova na Dunavu do Galca.“[21] Повластица је издата 1787. на 12 година. Акт нам казује да су лепим плавим Дунавом пловили и други бродови, јер тај пут био је ван кужне опасности.

Дворац Шлос у Голубинцима, који је за војне потребе подигнут око 1767. године и у коме су имали смештај највиши официри углавном Петроварадинске регименте, налазио се у центру села. Голубинци су раскрсница путева између Инђије и Пећинаца (10km), Старе Пазове и Руме (22km) и Пећинаца и Старе Пазове (10km). Ближи су Дунаву, али су у вези и са Савом. Поток Луково и Голубиначки канал повезани су

[20] Иришка куга у Срему захватила је следећа села: варош Ириг, Крњешевци, Нерадин, Јазак, Гргетег, Бановци, Ривица, Крушедол (Крушедолски Прњавор и Пуста).

[21] Т. Ж. Илић: *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата, од 1739. до 1804. године,* Београд 1973, књига I (1739 – 1788), 700–701.

са Дунавом, тако да је на Дунаву према Голубинцима постојала мала пристанишна постаја, а одатле се коњском запрегом поред канала и потока лако стизало у Голубинце село познато по бројним леглима дивљих и питомих голубова. Бетовена, ако је долазио у Голубинце на сусрет својој Јохани, није занимао лов на голубове или пак јелене, него да види где сад његова љубав пребива. У то време Голубинци су били насељени српским становништвом, како староседеоцима, тако и новим досељеницима и избеглицама из Србије. Бетовена је професионално могло занимати шта Срби свирају и певају. Једну мелодију српских досељеника је могао запамтити и у преводу сазнати сиже песме: лов и шта је најбољи лов. Ту, у Голубинцима, у последњим годинама XVIII века могло се спојити неспојиво, могао је Бетовен забележити српску народну мелодију која се шест пута у варијацијама појављује у његовој клавирској сонати званој *Ловачка*, компонованој 1802. године у Бечу.

Плавокоса Јохана је с мужем боравила и у Градишки (1796 – 1798), и у Загребу (1813), и најзад у Темишвару (1823 – 1827) где је њен супруг Карло постао заповедник тврђаве и где су обоје дочекали крај живота. Јохана, прва љубав младог Бетовена преминула је доласком у Темишвар 1823. године и сахрањена у катедрали пијариста. Темишварски период Јохане, коју је волео Л. В. Бетовен, Румуни су с поносом и љубављу обрадили у једном лепом документарном филму, који се може у целини видети на интернету: *Lubiri imposibile: Beethoven si Jeannette D' Honrath* (2014), сценарио Брндуша Арманка (Brînduşa Armanca). Код нас засад показују само дворац Шлос у Голубинцима, прилично изнутра руиниран, али још се држи. Кажу, биће то музеј који ће да буде посвећен једној неоствареној љубави плавокосе Јохане и Бетовена. И где је, можда, Бетовен записао прве тактове српске народне мелодије, свој (у)лов, ухваћен и компонован у једној, у свету цењеној – *Piano Sonati*...

Ђорђе Д. Перић

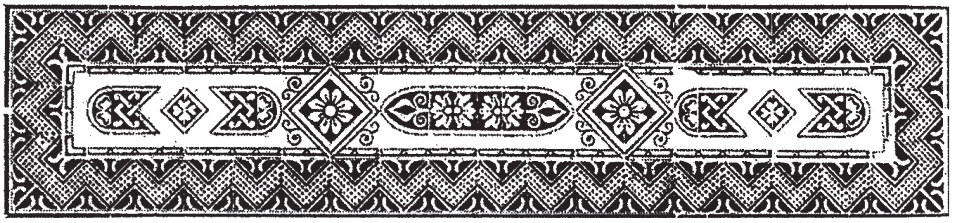
Кључне речи: Српска народна мелодија, соната Бетовенова, Лудвиг ван Бетовен, Светомир Настасијевић.

Đorđe D. Perić

COMPOSER SVETOMIR NASTASIJEVIĆ'S FORGOTTEN STUDY AS INSPIRATION: A TRADITIONAL SERBIAN FOLK TUNE IN A BEETHOVEN'S SONATA

The study poses three main questions and provides answers to them: how, when and where did Beethoven hear and record an 18th-century Serbian folk tune which he later used as a model for the musical variations featured in his Piano Sonata (Op. 31, No. 18, widely known as "The Hunt")?

The Serbian composer Svetomir Nastasijević noticed that the said Beethoven's sonata used the Serbian melody six times. Nastasijević presented the sheet music for the Serbian folk song titled "Svu noć idoh, ništa ne ukradoh" [All Night I Roamed, No Thing I Stole], which he had heard in the villages near the Serbian town of Čačak. The author of this study uses the song's first verse to reconstruct the entire lyrics, introducing numerous textual and melodic variants from all over Serbia. Finally, he puts forward the claim of Beethoven's biographers that in 1795/6, Beethoven paid a secret visit to the village of Golubinci in Srem, then a part of the Military Frontier, after having inquired about it in one of his letters, since his early love Johanna von Honrath (1773-1823) resided there, in the Schloss manor house, already married to Captain Carl von Greth, a nobleman (1754-1827). During his stay in this village, he wrote down the sung version of this folk song, which he later reworked in his sonata.

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.7
УДК 821.163.41.09-1 Петровић Његош, Петар II

Рад примљен: 31.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

О ЊЕГОШЕВОЈ ЛУЧИ МИКРОКОЗМА

– Време и место настанка[1] –

Предмет овога рада је једно од најзначајнијих дела Петра II Петровића Његоша – поема Луча микрокозма. *Пажња је усредсређена на два важна питања која у науци* имају различита тумачења. На основу истражених извора сигурније се утврђује време настанка Луче, *а као важан документ доноси се Његошево писмо С. Милутиновићу Сарајлији (25.VI 1845). О другом питању које се односи на место настанка, аутор износи аргументе да* Луча *није написана у Стањегићима, већ у Цетињском манастиру.*

Његошева поема *Луча микрокозма* је пјесничко дјело високога домета, философскога садржаја и префињености, недосежних домета, посебне висине и тананости – тако фине да јој у нашој литератури нема ни приближнога остварења. А како и да буде, макар приближног, кад је она *свјетлосни стуб који сеже у наднебесје*? Она је настала за врло кратко вријеме, али је тематски Његошу била веома блиска и своја, тако да није настала изненадно: била је њена тематика и у њенима недосежним дубинама и њенима високим дометима – али она се, и прије но што је настала (1845), наговјештава, некад у стиху а некад у фрази, али и у неким пјесмама; такве су *Црногорац к свемогућем Богу* и *Мисао* у којој се, у неким стиховима, осјећају њени пробљесци, тонови, мисли... тако да је ова пјесма, може се рећи – ако не увод, а оно ближи или непосреднији наговјештај његове *Луче* и њене деликатне тематике.

[1] Прилог је прочитан на Научном скупу у манастиру Стањевићима 2018. године

Али, како је и кад настала *Луча микрокозма*?

Луча је Његошев великопосни подвиг. Зашто и како? Позната је чињеница да је она настала у вријеме великога часног поста (1845) у манастирској клими и великопосној тишини. Тада је код Његоша био секретар Милорад Медаковић. Дуго година касније, он је написао и објавио књигу *Петар Други Петровић Његош, последњи владајући владика црногорски* (Нови Сад, 1882) у којој (на страни VIII) каже да је Његош на *Лучи* радио „уз часни пост, и да шест недјеља не пушташе к себи никога до мене". Те године, Васкрс је био 27. априла; шеста недјеља ускршњега поста завршава се Лазаревом суботом, па дође Христов улазак у Јерусалим – Цвети, затим Страсна седмица, па Васкрс (27, 28. и 29. априла) а онда се наставља Свијетла седмица до Томине недјеље, прве недјеље по Васкрсу; послије трећега дана Васкрса (уторак, 29. април) дође сриједа, 30. април, а сјутрадан, у четвртак, је 1. мај, па дође петак, 2. а онда субота, 3, па 4. мај Томина недјеља / Мали васкрс (народни израз). Медаковић је ово добро упамтио и тако записао, али он није знао да је Његош имао и друге послове / обавезе у својим одајама, свакако у вези са *Лучом.* Ту је, без даљега, био и препис – краснопис, чистопис јер није било ни писаће машине, ни дактилографа, а штампарији је требало послати рукопис комплетан и уредан: прегледан и читак, писан пажљиво и лијепо да буде сигурно читљив. Па осим 6 пјесама, у *Лучи* имамо и седму. То је *посвета* која је, практично, пролог *Лучи,* а насловљена је дативном синтагмом *Посвећено Г. С. Милутиновићу* (На Цетињу, 1. маја 1845); она није само кратка посвета него има двије стотине стихова. Значи, то је средина Свијетле седмице, прве по Васкрсу. Дакле, то је писао Његош, пошто је завршио препис текста *Луче микрокозма* – тако да је могла бити исписана и преписана и тако рукопис спремљен – свих 7 пјесама: 6 пјесама и посвета – за слање на штампање. Свакако да је с тим комплетом рукописа био и текст пропратног писма које, као ни рукопис оригинала *Луче,* није сачуван, па се ни један ни други садржај у литератури не помињу.

Како је и колико Његош имао времена за ову, седму по реду пјесму, која у књизи стоји испред осталих, биће нам јасно ако погледамо у богослужбени типик за вријеме од Лазареве суботе до Васкрса и видимо која је опширност, ритам, облици у богослужбеном поретку за те дане, а он је тих дана користио међувријеме и писао ову пјесму која је, као и сваки предговор, писана и датирана послије основнога текста, а она читаоца уводи у читање.

Кад је он то послао Сими Милутиновићу у Београд, не знамо; али знамо нешто друго, а то је сљедеће: рукопис оригинала није сачуван, а ни писмо ако га је било са комплетом текста. То је свакако било тих дана. Али, без обзира на то, Његош је, извјесно је, писао ново писмо Сими Милутиновићу 24. јуна 1845. Адресат, С. М. С (1791 – 1847), га је ставио у

своју збирку писама и папира од вриједности што је све наслиједио његов син Драгутин, звани Драгиша (1840 – 1900). Нико за њега није знао, и неће о њему ни чути све до краја XIX вијека.

Кад је *Луча* писана и штампана (1845) Драгутин још није био ни ђак (рођен је 1840). Пошао је ускоро у основну школу на вријеме, па у средњу и даље, а већ 1869. године је у Црној Гори: пројектује Даниловград[2]. Од 1882. до 1886. Драгутин Милутиновић води радове на Жељезничкој станици у Београду на згради која је до нашега времена била у тој функцији, а сад, кад је жељезница измјештена, зграда станице је стабилна и претвара се у музеј – тако да остаје као украс града и сачувана као квалитетно свједочанство, намијењено историји.

Крајем вијека – тада је био професор Велике школе – Драгутин је сређивао породичну архиву и нашао у њој једно Његошево писмо. Одмах је узео и написао своје писмо Паји Марковићу Адамову, власнику и уреднику „Бранкова кола“’, а овај објавио – и то и Његошево писмо – у своме листу: Бранково коло, 1898, бр. 39, 1245-1246, јер је „литерарно историјскога значаја“ па га је, како је написао Драгутин Милутиновић, „вредно у Вашем лепом књижевном листу објавити“. Да ли је он Паји Марковићу Адамову послао ово Његошево писмо или га је преписао, није познато.

То је било тада (1898), а ово је сад 2018. година – значи, 120 година касније. Управо зато што детаљно представља оно у што Медаковић није имао увид, сматрамо да је добро поново га штампати, посебно зато што допуњује и прецизира податке које Медаковић није знао, рекавши – да је *Луча микрокозма* писана за шест недјеља великога поста, а не за четири, а за те друге двије недјеље је свакако писан чистопис за штампу који није сачуван. Пошто је све комплетирано и послато, укључујући и пјесму посвете Сими Милутиновићу Сарајлији, ово писмо је написано и датирано 24. јуна 1845. године и из њега је јасно да шест недјеља великога поста не треба идентификовати са роком писања *Луче микрокозма*, јер је она настала за четири недјеље, а не за шест. Код нас у науци, код овог питања, често се може наићи на податак: шест пјесама за шест недјеља поста, ово је – ослањајући се на Медаковића – овако прихватано и преношено у текст. Тако, јер јавност није знала, а сад кад је овај податак откривен, треба рећи како је било: *Луча микрокозма* је писана за прве четири недјеље великога поста, а не за шест. Овакав закључак није само закључна реченица у синтакси, него и закључак из формалне логике који логички нужно и формално исправно слиједи/следује из датих података

[2] О томе видети: З. Лакић, *Даниловград кроз историју*, штампар Макарије, Београд и Октоих, Подгорица, 2011, 61–72. Недавно се чуло да је академик Лакић нашао Милутиновићев пројект Даниловграда у Архиву Матице српске. Његова нова књига *Учитељска школа Даниловград, 1911 – 1929,* ЦАНУ, Подгорица, 2018. добро је заснована на тим аутентичнима и изворним подацима.

као закључак из претходећих премиса, а то су овдје дати подаци. Тако, тек послије 120 година од овога објављивања можемо бити начисто са роком писања *Луче.* А ово писмо није било у пакету рукописа *Лучиног,* него је накнадно писано (24. јуна исте године). Сима је *Лучу* пажљиво читао и нашао да у једној децими недостаје стих. Он је добро савладао и схватио претходних девет и додао/допјевао/дописао завршетак строфе / децими (III, стих 280 који гласи: „Што и нарав ни у сну не снила“). То је он рекао у напомени подно текста, која гласи: „У овој строфи десетога стиха неима, а овај сам ја додао, који, ако не ваља и не приличује, да се мени припише, а ја молим за опроштење. Тко зна боље широко му поље– свуд и вазда, па и овдје“ – С.М.С.“.

У *Ковчежићу*, рубрици „Бранковог кола“ из 1898. године, колумна/ стубац 1245. и 1246, објављено је ово Његошево писмо, и оно гласи:

Владика Петар II. Сими Милутиновићу

„Љубезни мој Господине Милутиновићу,

Буди ми здрав и весео!

У данашњем свијету и нараштају готово су посвуда дружествена правила преобукла се у виду ласкања, чиста дружественост преродила се у некакве фасоне пуне хладнога смијеха који се кажу пореклом из Парижа; али ово је, ја мислим, општа пјева високога просвјештенија. Ове и овоме подобне ствари не допуштају без нужде дан данашњи никога чим обремењавати, па ја мислим, да међу тобом и таквијем и твојијем воспитаником, који ти ово пише има нешто и друго, које блиста светијем правилом искрено срдачнога људског дружества. Ово чему води ово да не замећем: шаљем ти моје мало дјелце *Лучу микрокозма* мном састављену четири пуне нећеље прошлога часнога и великог поста. Овијем те дјелцем утврђујем и молим да ми га даш напечатати у тамошњу дивну печатњу; да ми изволиш коректором истога бити; на лијепу карту да се печата, да га у почетку украсиш каквим високим идеалним вигнетом: нека буде у октаву напечатану, по 20 стихова на сваком обрасцу; егземпларах нек се напечата 3 стотине или колико ти драго. Трошкове за печатњу ако можеш сам дати, док ти их пошаљем, добро; ако ли ти опстојатељства не допуштају самоме их дати, а ти се обрати Господину Васу Васиљевићу Великокупцу Земунском да их за мене положи, и како ми објавиш колико је, послаћу му их преко Тријеста. Мрави позвати на биће Творцем састављају своја искуствена мравишта и пчеле великољепне своје палате, и ја као твар умна Створитеља треба сагласју општем да подражавам. У напријед ти за све хвала и чисти поздрав од твојега признателнога воспитаника.“

Цетиње, 24. јунија 1845. года

В. Ц. П. П. Његош

Послије толико времена ево га читаоцима на увид и радост по трећи пут. Други пут је објављено у Његошевим *Писмима*, III, за 1843. до 1851, Београд, Просвета, 1955, 253–254. и овдје сад поновљено.

Сад још једно питање – претходно: да ли је сачуван оригинал који је био у приватној архиви С. М. Сарајлије из које га је Драгиша Милутиновић дао „Бранкову колу“, односно да ли га има у његовој архиви? Ово остаје отворено, али ова три наведена публиковања су у пажњи јавности, иако се за њега није знало откако је написано док није публиковано у „Бранкову колу“ 1898. године. А о њему је јасно изражено мишљење његовог аутора и светитеља (архијереја) цетињског – Петра II Петровића Његоша. Драгиша није дао ово писмо, него га је преписао и препис послао а оригинал ми данас имамо у Архиву САНУ под бројем 8788. па га, на крају, такво – предлажемо пажњи нашега савременог читаоца.

Исто тако је сачувано и штампом објављено Писмо С. М. Сарајлије Његошу које такође стављамо на увид читаоцу.

„Петру Другом Петровићу Његошу,
Београд, 17/30.новембра 1845.године

Владико Свети,
Молим Вас весело, вјечно и свеславно!

Сад ћу о вињету:

За овако пријатно дјело, мора бити и вињет оригиналан, и тај према самом истоме дјелу, зато ја никакав овде од суштестујући овде у типографији вињета на то ни одобрити нијесам могао јербо не приличи никако ниједан за оно за што није од постања свога одређен и омјерен; а будући пак да ми овде још никаквога литографа нејмамо, зато сам ја вињет (не само измислити) и одобрити, како сте ми Ви наложили отприје, него и у Пешту на мојега пријатеља и вјештака Перласку опис послати и да ми га изради, препоручити морао. Предрачун истога пак вињета нејмало није велик, а ево зашто:

У врху листа изрезано је велико зданије и то једноспратно – ebenirdig – на томе су деветоро вратах двокрилније, и сва отворена широм, а над свакије врата горњем прагу написан је символ по једне од девет музах. Изнад отога зданија у зраку изображена је лира, из које самоизравне звуци на све стране као зраци видно се разастиру у простор; испод ове пак у полукружију изрезан је овај стих: „Ход’те и ви у храм свијета Срби!“ Но нашто је зданије? Ево нашто: Доље испод истога зданија поље је; илити чистина, разними травами и дрвљем и шумирјем ђешто снабђевени, уз то поље широм иду и врве к зданију ономе дјеца различног узраста с књигама и свескама под пазухом свако и тамо у зданија онога врата свака

улази понеко – хаљинице су на дјеци српске, као и опанчићи.- То ти је сад цијели вињет, и тиме је мени барем милије, што је најсходнији Вашој жељи, Вашој на ме и на мој избор таквога препоруци, а особито што је митичан за и на митично дело, и то таково које је мени посвећено. Он је израђен у петстотина ексем.(плара), стоје у Пешти код Перласке чекајући да се откупе пак да одма пошљу се амо у своју књигу, која ће најдаље до новога љета овди готова бити.- Сад ми рец'те Ви сами по души, ваља ли а могу ли ја тога да се отресем? Ја још више ништа нити могу нити сам дужан учинити, до Вас опет замолити, да непремјено и неотложно Ви отуда пишете и пошљете управ на Перласку новце и речени вињет, с тим, да га он одма кроза Земуна чрез В.Василијевића овамо испрати; к томе и мени молим да оставите једну барем стотину ексем.(плара) ове књиге „Луча микрокозма" на моје расположеније. На ово ми све изволите одма одговорити, ма решительно и јуначки великодушно, како што се само Црногорцу може и пристоји".[3]

Ово су конкретни дубоки темељи овога о чему смо расправљали – основи истине, које предлажемо пажњи читалаца наше генерације ради увида у саму срж стварности, у њену аутентичност, па је, тако, ово – истина о истини, или – истина истине.

Мјесто писања *Луче микрокозма*

Ово је питање које захтијева одговор, и то ургентно.

Наиме, у цитираној књизи Милорада Медаковића, која о томе говори (на страни VIII), како је писана, али мјесто писања није исказно поменуто. Нормално је схватити да је то простор његове резиденције – Цетињски манастир. Ја сам прије 50 и више година на Цетињу чуо, налазећи се у манастирском дворишту: „Овдје, у овој соби је Његош писао *Лучу микрокозма*". То је соба која је окренута дворишту.

Међутим, на симпозијуму у Стањевићима у септембру 2018. године, два пута се чуло да је *Луча* писана ту, у Стањевићима. Да не би ова неоснована вијест ушла у литературу овако непровјерено и без основа, као што се и вијест да је Његош писао шест пјесама *Луче* за шест недјеља Великога поста уткала у писане редове текстова, осврнућемо се на амбијент и околности њенога писања и видјети да за то нема никаквих – ни основа ни услова; а ево о чему се ради.

Манастир Стањевићи је био у XVIII и XIX вијеку важан вјерски и политички центар Црне Горе. Кад је велики везир Ћуприлић срушио Цетињски манастир 1714. године, митрополит Данило, први владика и владар Црне Горе из куће Петровића, преселио се у Стањевиће и у њима био до обнове Цетињскога манастира (1724). Пошто су

[3] *Десет векова српске књижевности,* књига 26, Сима Милутиновић Сарајлија/ приредио Душан Иванић, Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 2016, 341–342.

Стањевићи били обновљени и у вријеме митрополита Петра I, били су у доброме изгледу и стању, Французи и Аустријанци су тражили да им се уступе, што је митрополит Петар I одбио. Стање манастира је слабило и његов наследник Петар II Његош, морао је да га прода за 17.000 фиорина. Манастир су касније заузели Бокељи из села Побори, па кад су на њих кренули Аустријанци, у контраофанзиви, они су га минирали (1869), па је од тада комплекс у рушевинама, али црква Св. Тројице није минирана.

Дуго година пошто је Његош преминуо, манастир ће припасти Црној Гори. Налази се високо, гледано из Приморја, под самим планинским гребеном Ловћена. Откако га је Његош продао (1837), овај манастир није у посједу Црне Горе још десетак година послије Његошева упокојења (1851) – све до 1862. године. Значи, у вријеме писања *Луче микрокозма* (1845) манастир је био ван територије, односно посједа Црне Горе – екстериторијалан, па како би Његош могао у њему да пише своју *Лучу*?[4]

Рад на *Лучи* није био само писање, него у првом реду оно што на грчкоме значи њено име – стварање, поезија. Тако, *Луча микрокозма* је пјесничка, стваралачка свјетлост малога свијета. Таква, стварно је писана у Цетињском манастиру, а не у Стањевићима, јер колико би времена требало секретару Медаковићу – и да су Стањевићи били у посједу Црне Горе – да дође до Његоша и да му саопшти кад се неко ради нечега јављао, питао, тражио...? Ту има даљине, а питање какав је био пут. Њему би прошла можда и три или четири сата за одлазак, боравак тамо и повратак на Цетиње.

Ми смо ово детаљно представили како се ова неоснована вијест не би писмено фиксирала и улила у штампани текст као она ранија: шест недјеља – шест пјесама, и тако дезинформисала и даље збуњивала читаоце.

Димитрије М. Калезић
протојерej-ставрофор
пензионисани професор
Православног Богословског факултета у Београду

Кључне речи: Луча Микрокозма, Петра II Петровић Његош, Сима Милутиновић Сарајлија, Стањевићи.

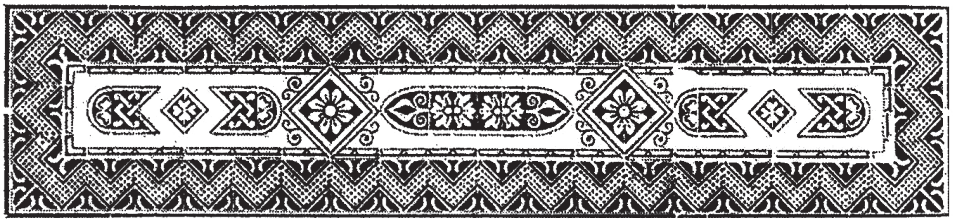
---

[4] Подаци о овоме у *Енциклопедији православља*, II, Београд, 2002, 184.

Dimitrije M. Kalezić

ON "THE RAY OF THE MICROCOSM" BY P. P. NJEGOŠ
– The Time and Place of Origin –

The subject of this article is one of the most significant works written by Petar II Petrović-Njegoš – his long poem "The Ray of the Microcosm" [*Luča mikrokozma*]. The focus is on two important topics – the time and place of the poem's origin – which are interpreted differently by different scholars. The researched sources help determine the poem's date of origin more closely, and one of the key documents presented in this article is Njegoš's letter to Sima Milutinović Sarajlija (dated 25 June 1845). As regards the second topic, i.e. the place of origin, the author puts forward arguments testifying that "The Ray of the Microcosm" was not written in the Monastery of Stanjevići but rather in the Cetinje Monastery.

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.8
УДК 27-47
27-56

Рад примљен: 13.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ И РАЗВОЈ ДУХОВНОГ ЖИВОТА У СРБИЈИ ТОКОМ 19. ВЕКА

Заснован на објављеној грађи и литератури, прилог се бави процесом изградње организације Српске православне цркве, образовања свештенства и монаштва, напорима ка религијском васпитању верника, као и борби против празноверица, током 19. века у Кнежевини, касније Краљевини Србији.

Укидање Пећке патријаршије 1766. године имало је озбиљне последице по црквену организацију и њен даљи развој у оквиру различитих политичких система и без централне власти. Православно становништво са јурисдикцијског простора Пећке патријаршије већином потпада под јурисдикцију Цариградске патријаршије (током 19. века Црква ће у Босни и Херцеговини добити известан степен аутономије), изузев Црногорске и Карловачке митрополије, које делују аутономно и православних у Далмацији који су потпадали под јурисдикцију Карловачке и касније Буковинско-далматинске митрополије.

Карловачка митрополија од почетка 18. века делује као самостална црквена организација, мада све до 1766. године признаје у духовном смислу власт Пећке патријаршије. Карловачки митрополити и патријарси већ од 18. века посвећују посебну пажњу организацији цркве, образовању свештенства, отварају прве школе и боре се против празноверица и лоших

народних обичаја.[1] Посланици су на саборима током 18. века нападали „несавесност, грабљивост и самовољу архијереја, калуђера и свештеника, код којих је још владао балкански грчки дух, тражили су да се духовни сталежи у својој власти ограниче и утерају у границе морала и хришћанске врлине.“ Доситеј Обрадовић први започиње у српском друштву борбу против верског фанатизма и формализма, против калуђерског паразитизма, за реформу цркве и верску сношљивост.[2] И поред несумњивих напора да се образовање свештенства и монаштва унапреди, овај процес је текао споро и тешко. Ученост се и надаље дуго сводила само на читање, писање и појање. Ретко се у 18. веку могао срести неки свештеник који је умео да држи проповед. Проблем образовања свештенства остао је актуелан и кроз цео 19. век. Богословска научна књижевност је била сиромашна, није било довољно уџбеника, а касно су покренути и богословски листови. Честе критике биле су упућиване на рачун „распуштености“ калуђера и неморал у црквеним редовима. Посебан проблем представљало је продирање политичких идеја међу парохијско свештенство што је ишло на штету парохијског рада.[3]

Паралелно са почетком процеса образовања свештенства у Карловачкој митрополији, започет је и процес систематског васпитања верника с циљем да се они приведу институционалној вери, заснованој на редовном похађању богослужења и духовном парохијском животу. Оснивају се вероисповедне школе у којима су верници учени да поштују Божје и црквене заповести. Почиње се и са увођењем црквених матица, књига венчаних, рођених и умрлих. Недељном богослужењу био је подређен целокупан живот парохијске заједнице, па је према наредби митрополита Мојсеја Петровића из 1728. био забрањен рад гостионица и трговина за време службе. Верник је ипак био више „пасивни посматрач сакралног позоришног ритуала који мало разуме и који га се мало тиче“.[4] Света тајна крштења је беспоговорно прихватана а света тајна помазања је поштована увек када је то било могуће, али света тајна покајања и исповести није била посебно омиљена. Жене су се чешће исповедале од мушкараца а међу мушкарцима који су се ретко исповедали било је и свештеника. Ипак, црква је највише проблема имала са светом тајном брака јер ова

[1] Митрополит Мојсеј Петровић почетком 20-их година 18. века покушава да регулише рад свештенства уводећи Правила за свештенике по угледу на Руску цркву. Његов наследник митрополит Викентије Јовановић издао је почетком 1733. године низ правила којима је уређен верски живот парохијана. (Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне приватности: приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века,* Београд 2006, 15 и 18).

[2] Доситеј Обрадовић, *Изабрана дела,* Београд 2005, 19–22.

[3] Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, I–III, Београд 1990, 77, 78, 102, 104, 111–113, 197/II.

[4] М. Тимотијевић*, нав. дело*, 20, 23, 27.

институција није била довољно христијанизована услед година ратова и нереда. Бракови су се често склапали и разводили, парови су живели невенчано а било је и бигамије.[5] Мирослав Тимотијевић наглашава да су верске реформе „настојале да традиционалну народну религију, по правилу не интелектуалну, емоционалну и у пуној мери прожету паганским веровањима, преобликују у складу са учењем барокног сколастичког богословља.“ Неке старе форме народне религије су забрањиване, неке толерисане а неке подстицане. У основи верских реформи била је намера да се народна религија замени приватном побожношћу.[6] Временом је расло интересовање за молитвенике, иконе и разне реликвије. На ходочашћа се одлазило на Фрушку гору и друге регионалне манастире, као и у Свету земљу и на Свету гору.

У односу на Монархију, у Османском царству стање цркве је било далеко теже. Београдска митрополија, као једна од епархија Цариградске патријаршије после 1766. године, чији су епископи због њене величине носили митрополитско звање, обухватала је шест нахија Београдског пашалука и таква територијална структура се задржала све до 1831. године.[7] Друга епархија у Београдском пашалуку била је Ужичко-ваљевска митрополија, која је такође обухватала шест нахија. Од седам београдских митрополита у периоду од 1739. до 1813. само један је био српског порекла, док су сви остали били Грци. Пред Први српски устанак 1804. године Београдска митрополија је имала око 15.000 православних кућа, 50 парохијских цркава и 20 манастира. Ужичко-ваљевска митрополија имала је 59 цркава и 27 манастира.[8] Иако су учињени извесни напори, посебно у време управе митрополита Методија (1791−1801) да се црквени живот унапреди, патријарх Калиник V је почетком 19. века тражио од двојице митрополита у Београдском пашалуку „да исправе бројне неправилности уочене код свештенства у вршењу светих тајни крштења и причешћа, што је била последица или незнања или немара, као и да се спречи распусна појава четвртог брака.“[9]

---

5 *Исто,* 31−39.

6 *Исто,* 49.

7 Недељко Радосављевић, *Београдски митрополити од 1739. до 1804. године*, Историјски часопис, LV, 2007, 219−234.

8 *Исто*. Бранко А. Цисарж наводи да је 1804. у 11 нахија (без ужичке и соколске) у 1.806 села на око 300 – 400.000 становника било 156 отворених цркава и 278 порушених или просечно по једна црква на сваких 11 села и 2600 становника. (Бранко А. Цисарж, *Неколико сведочанстава о верском животу у Србији у време устанка,* Гласник СПЦ, 7−9, 1954, 136−142).

9 Н. Радосављевић, *нав. дело*, 219−234.

Вук С. Караџић и Леополд Ранке пишу о недовољном броју цркава[10] и слабом образовању свештеника и калуђера, који су једва знали да читају и пишу, а најчешће нису имали ни потребне богослужбене књиге. Од попова се особито тражило да знају кад је који светац. Вук Караџић је разлоге необразованости српског свештенства налазио у последицама дуготрајног боравка грчких владика у Србији, који су били незаинтересовани за образовање свештенства. Ранке пише да је код других народа свештенство „дошло до великог и готово неограниченог утицаја", што не може да се каже за Србе код којих „попови су уживали врло мали углед. Они су свој положај куповали од грчких владика, а ови су с њима поступали као са слугама." Као последица таквог стања о хришћанској вери и догмама се мало знало а ритуално веровање код православног света било је на ниском ступњу. Сводило се на поштовање постова и верских празника. „Срби се обично моле Богу три пута на дан: у јутру кад устану, у вече кад хоће да вечерају, и послије вечере кад хоће да спавају [...] Они се не моле Богу једнако, него што које зна, оно и говори [...] и што жели оно и иште." Уочи недеље и великих празника Срби су палили воштане свеће и кадили иконе.[11]

О стању верског живота у породици сведочи Милован Видаковић. Он каже да иконе у кући нису имали већ се свако молио како је знао, а обавезно сваке суботе увече и уочи празника на вечерњој молитви.[12] Према проти Матији Ненадовићу велики хришћански празници строго су се поштовали, и готово сви хришћани водили су рачуна да у тим данима не започињу, раде или завршавају било какав посао. Тамо где није било цркве, свештеници су чинодејствовали и причешћивали народ по ливадама, њивама или другим местима за која се по народној традицији веровало да су црквишта или манастиришта. Празнике и постове поштовала је и устаничка војска. Приликом формирања регуларних јединица крајем 1808, стваних по узору на руску војску, војводама је наређено како да издају следовања хране, посебно у мрсним, а посебно у посним данима. Пред сваки ратни подухват служена је молитва у цркви, а у бојеве се одлазило после причешћа и благослова од свештеника.[13]

Због ослабљеног утицаја цркве, православље се мешало са предхришћанским религијама а празноверје и остаци паганства су били

---

[10] Вук С. Караџић је писао о тешкоћама градње цркава у Србији под Турцима: „Зато у Србији ни у десетом селу нема цркве него људи понајвише иду намастирима, те се исповедају и причешћују, које обично бива уз часне посте; а крштење и вјенчање свршују попови по кућама." (Вук С. Караџић, *Описаније Србије, Изабрана књижевна проза*, Београд, 1987, 27−29).

[11] *Исто*; Леополд Ранке*, Српска револуција*, Београд 1991, 43−44.

[12] Б. А. Цисарж, *Нав. дело,* 136−142.

[13] Недељко Радосављевић, *Религиозност српског друштва крајем XVIII и почетком XIX века*, http://www.sveti-sava.org.yu/ranijibrojevi.php

врло раширени крајем 18. и током 19. века.[14] У време Првог српског устанка разни паганski обреди нису били реткост.[15] Како примећују поједини истраживачи, Србија је током 19. века била земља супротности, у којој су „научна“ знања постојала упоредо са „сујеверјем“, магијом, чарањем и врачањем (што је значило одсуство сваког верског васпитања). Земља је тежила изградњи модерног друштва и државе, у њој су постојали или су тек изграђивани разни системи знања и погледа на свет а са тим је паралелно текао и процес ревитализације цркве. Сам кнез Милош Обреновић је представљао „оличење свих тих супротности“.[16] Лично побожан, молио се три пута на дан и пре изговарања молитве доношено му је кандило којим је кадио собу.[17] Новинар Пера Тодоровић објавио је 6. маја 1903. у „Малим новинама“ запис који је кнез Михаило Обреновић оставио о свом оцу: „Бабо [отац] је и раније веровао у судбину и држао да бајање, мађије и врачања имају неку силу. То је у нашем народу доста раширено. Али, што је старији, код Баба је бивало све веће ово сујеверје. Тако он сада верује да су његовом повратку у отечество много помогле и разне врaџбине, које су чињене у Влашкој.“[18]

Патријархална свест и патријархални морал међу Србима били су дубље укорењени од црквеног учења и верских закона. „Народ се противио догми и принуди, Бога је сматрао поштеним партнером у послу, а цркву друштвеном, земаљском и државном формом која може помоћи одржању оног, међу Србима иначе занемареног и недовољно развијеног, осећања заједништва и смисла за општу ствар“.[19] Слабо је ко живео по узору на православне вредности и морал. Православна црква на такво стање не само да није имала утицаја већ је и сама била захваћена корупцијом и неморалом. И међу самим свештеницима било је оних који су прибегавали разврату, празноверју и „као проста маса народна“ и сами учествовали у разним магијским радњама и „убијању вампира.“[20] Почетком 19. века „црква у погледу неговања и дизања морала није била ни од каквог значаја. Високе црквене положаје добијали су само Грци и то ласкавци и они који су могли добро платити. Помоћу новца пели су се на епископска места бивши

[14] Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 1991, 148−222.

[15] Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790 − 1918*, 1 − 2, Београд 1989, 25/1; Веселин Чајкановић, *Божић, његово порекло и значај*, Српски књижевни гласник, LXII, 1, 1941, 60.

[16] T. G. Kanu, *Нав. дело*, 284−289.

[17] *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, пр. Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд 2006, 275.

[18] Бане Јовановић, *Трагом креманских пророка. Сведочење Пере Тодоровића,* Београд 2007, 54.

[19] Радован Самарџић, *Идеје за српску историју*, Београд 1989, 126, 272.

[20] Tersila Gato Kanu, *Veštice: ispovesti i tajne*, Beograd 2008 (Pogovor Lidije Radulović), 284−289.

кувари, кафеџије и чибукџије [...] Шабачки владика Данило Јовановић био је пре тога крџалија и разбојник [...] Мелентије Никшић, владика шабачки, Србин из Брезове близу Студенице, био је полуписмен, једва је могао читати требник. Нису били бољи ни други првосвештеници [...] Под кнезом Милошем било је врло мало цркава и манастира, свештеника и калуђера. У цркву су слабо долазили. Било је људи који се по 50 година нису причешћивали. Кнез Милош је, 1830 године, образовао као своју гарду једну чету војника од 150 младића из најбољих сеоских кућа. Кад су доведени у цркву да се закуну примећено је да се многи регрути нису умели прекрстити.“[21] Иако Сима Тројановић пише да су мајке у Србији училе децу у четвртој години да се прекрсте а у седмој оченаш,[22] свештенству је препоручено 1870. да народ поучавају да свако уме правилно да се прекрсти. Препорука свештенству је поновљена и 1885. да обрати пажњу на то да деца правовремено науче да се правилно прекрсте, пошто је епископ шабачки обилазећи своју епархију приметио да млади нараштај то не уме да ради.[23] И епископ нишки Димитрије пише 1886/87. да народ често не зна молитве али ни да се правилно прекрсти.[24]

Са ослобађањем од Турака, у периоду 1804 – 1813. године, у Србији је отпочело организовање богословског школства. У ово време у Србији су била само два епископа, београдски и ужички и оба су по обичају у Цариградској патријаршији носила наслов архиепископа и митрополита и били су Грци. Напори кнеза Милоша да на ове положаје доведе Србе нису успели.[25] Пошто нису много бринули за Србе и Српску цркву, кнез Милош је настојао да грчким владикама ограничи власт. Донео је Уредбу о свештенству, којом се тачно означава какви су и колики приходи епископски и свештенички. Та уредба је остала на снази до 1833. и имала је сврху да стане на пут похлепи грчких владика и злоупотребама свештенства према народу.[26]

---

[21] Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша,* II, Београд 1924, 201, 207 и 208; Др Александар Петровић, *Грађа за изучавање наше народне религије*, Гласник етнографског музеја у Београду, том XIV, Београд 1939, 31−42.

[22] Сима Тројановић, *Јединство народног духа*, *Изабрана дела Симе Тројановића*, IV, пр. Бојан Јовановић, Београд 2008, 40−41.

[23] *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског Сабора Православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839.−1900. године) са законима,* Београд 1900, 59−60 и 138−139.

[24] *Вести из црквеног живота*, Хришћански весник*,* фебруар 1887, 132−144.

[25] Архимандрит Мелентије Никшић је хиротонисан за шабачког епископа али се као човек близак Карађорђу није свидео кнезу Милошу и чим је посумњао у његову оданост наредио је свом поузданику Марку Штитарцу да га задави, што је овај и учинио 16. јуна 1816. (Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији,* 2, СКЗ, Београд 1902 13; Епископ шумадијски Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996, 314).

[26] Н. Радосављевић, „Религиозност српског друштва крајем XVIII и почетком XIX века“, http://www.sveti-sava.org.yu/ranijibrojevi.php

У истом периоду, у време мешовите српско-турске управе у Београдском пашалуку од 1815. до 1830. године, сакрална грађевинска делатност добила је на замаху па су обновљене многе цркве и манастири, и сагрђено је чак 38 нових храмова, на местима где их раније није било.[27] Проблем недовољног броја цркава и њихова међусобна удаљеност, посебно у слабо насељеним планинским пределима остао је међутим присутан кроз цео 19. век.

Пошто је Србији Хатишерифом 1830. гарантована политичка аутономија, Патријаршија се није могла одупирати аутономији православне цркве у новој кнежевини (1831). Кнез и народ бирали су сами митрополите и епископе, а београдски епископ добија наслов архиепископа београдског и чин митрополита целе Србије. Избор митрополита морао је бити објављен патријарху, који је давао одобрење да се обави рукоположење у Србији и за то добијао одређену своту новца (1.200 динара годишње и за потврду сваког митрополита 3.600 динара). Београдску митрополију чиниле су четири епархије али се тај број касније мењао.[28]

Од 1831. до 1879. када је Цариградска патријаршија прогласила Српску цркву аутокефалном, заведен је ред у богослужењу, уређен је Архијерејски сабор, уведене су матичне књиге, оснива се богословија,[29]

[27] *Исто*.

[28] Београдска митрополија у Кнежевини односно Краљевини Србији од 1831. до 1879. била је самоуправна (аутономна) црквена област под врховним старешинством Цариградске патријаршије. Црквену самосталност (аутокефалност) стекла је 1879. У оквиру Београдске митрополије налазиле су се епархије: Београдска, Ужичка (од 1884. носи назив Жичка), Шабачка, Тимочка (формирана после 1833), а од 1879. и Нишка епархија (1880. проширена је припајањем дотадашње Нишавске епархије). Влада Милутина Гарашанина је 1886. спровела укидање две епархије, Шабачке (припојена је Београдској епархији) и Тимочке (припојена Нишкој епархији). Обновљене су 1898. односно 1891. Након балканских ратова (1912 – 1913) под привремену управу Београдске митрополије потпале су и епархије у ослобођеним крајевима: Рашко-призренска, Скопска, Велешко-дебарска и мањи делови неких других епархија Цариградске патријаршије. Архијерејски сабор је био највиша црквена власт у Краљевини Србији. Председник му је био митрополит, а чланови сви епархијски епископи. Архиепископска катедра налазила се у Београду, а поглавари митрополије носили су наслов: „архиепископ београдски и митрополит Србије“. Опширније у: *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског Сабора Православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839.−1900. године) са законима,* Београд, 1900; Предраг Пузовић, *Укидање Неготинске и Шабачке епархије 1886. године*, Богословље, 1 − 2, 1995, 143−158; Драган Новаковић, „Црквена политика кнеза Милоша и борба за аутономију Православне цркве у Србији“, Црквене студије, 6, 2009, 365−382; Предраг Пузовић, *Стотину осамдесет година Тимочке епархије*, Богословље, 2, 2014, 87−92; Недељко В. Радосављевић, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831 – 1836*, Истраживања. 25, 2014, 233−248.

[29] Богословија у Србији је установљена законом из 1836. прво као двогодишња, а од 1844. као четворогодишња школа. Од 1863. Богословија у Београду је укључена у општи

донет је први црквени устав, први богослови се враћају са студија у иностранству.[30] Законима и уредбама (често поновљеним и неколико пута) које је издала Црква у периоду од 1841. до 1895. било је прописано да се у свештенички чин рукополажу лица која су свршила богословске науке и која имају навршених 25 година; да архијереји не смеју изнуђивати од свештеничких кандидата никакве награде за рукополагање; да свештеници не смеју одсуствовати у празничне дане и да морају уредно извршавати своје обавезе у цркви и парохији по правилима; да морају уредно служити свете литургије недељом и празником; да не смеју тражити прекомерне награде за обављена чинодејства већ да се држе тарифа и прописаних такси за чинодејства; да не пију; да морају избегавати пушење и посећивање јавних за свештенике неприличних места (механа, кафана), играње карата, упражњавање лова, ношење оружја, играње у колу и да морају набављати себи најпотребније књиге богословског садржаја; да у чистоти држе свете утвари; да народ поучавају да у цркву долазе чисти и трезни и да пре и после литургије не једу и не пију, не пуше и не псују у црквеној порти; да воде рачуна о потребама болесних и да раде на спречавању ширења намерних прекида трудноће; да посебну пажњу обрате на редовно држање проповеди у цркви; да се придржавају прописа о свештеничком одевању, итд.[31]

Иако је још 1842. било забрањено играње и свирање око цркава празничних дана пре јутрења и литургије, оно се није поштовало. Постојало је и законско решење према коме су дућани, радионице и кафане морали да буду затворени празничним и недељним данима, то се правило изигравало тако што су спољна врата кафана остајала затворена али се улазило отпозади. Било је свештеника који су сматрали да кафане треба забранити јер су, посебно у већим градовима (Београд, Ниш, Крагујевац), цркве биле празне а пијаце и кафане пуне. „Разумемо пазарење, трговање и куповање недељних и празничних дана разних намирница, и потреба за живот, противно 4 заповести Божјој, која налаже да недељне и празничне дане

систем образовања и потпала је под надлежност Министарства просвете. Нови Закон о богословији издат је 1896. Као деветогодишња школа почела је да ради од 1900. (*Зборник правила,* 377; Владимир Карић, *Србија опис земље, народа и државе,* Београд 1887, 536; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003, 17−18.

[30] Питомци из Србије који су одлазили у иностранство на школовање имали су великих проблема приликом уписа у богословије због недовољне спреме коју су носили из школа у земљи. О томе најбоље сведочи пример Богословије на Халки код Цариграда. (Светозар Е. Вуковић, *Српски питомци на Халци у XIX и XX веку,* Гласник СПЦ, 10, октобар 1954, 200−204).

[31] *Зборник правила,* 41−54, 54−56, 57−59, 60−61, 65−70, 71−76, 120, 133−134, 138, 158, 181−207, 310−314; С. Тројановић, *нав. дело*, 138−139; Чедом. Марјановић, *Стање народа и свештенства*, Глас, 5, 1. јула 1899, 125.

посветимо Богу и одмору телесном и душевном. Овај обичај, који је ушао у масу нашега народа, да се на пијацу јури ради подмиривања својих телесних потреба за недељних и празничних дана више но радних и пијачних дана, јако спречава одлазак у цркву на богомољу и газдама, и слугама, и целој оној маси народа, који је често и без икаква посла, већ по неком нагону и из простог обичаја појурило на пијац да само задовољи своје празно љубопитство.“[32] Држава је морала да интервенише. *Законом о изменама и допунама кривичног законика* из 1899. биле су прописане казне (затворске или новчане) за оне који псују оно што је по закону цркве свето, за оне који за време службе у цркви свирају или праве галаму, држе отворене радње или дућане у празничне дане, организују игранке у кафанама и механама у време великог поста, за онога „ко се усуди из сујевјерија мртваца из гроба ископати, или за одсецањем појединих удова или иначе нагрђивати“, за врачаре и картаре које сујеврје распростиру, затим за оне који скрнаве гробове; родитеље који дете не крсте; свештеника који не обави без разлога крштење, венчање или опој мртваца.[33]

Иако је сваки хришћанин обавезан да се бар једном годишње исповеди и причести, број оних који су то редовно обављали у Србији током 19. века био је мали. Гужве су настајале прве недеље Божићног и великог поста, када би се свет толико гурао у цркви и „грабио“ ко ће први да се причести, да су некад морали да позивају жандарме или општинске пандуре да одрже ред у храму. Није много вредело што је 1864. прописано да се мора одржавати ред у црквама приликом причешћивања и да предност имају они који су раније дошли, деца и ђаци а да се не сме ићи на руку „неким класама људи“.[34] Епископи неготински и шабачки су на питање зашто хришћани не извршавају исповед и причешће одговорили 1864. да се у цркву слабо одлази јер је код народа „верозаконо чувство ослабило“; јер је црквава мало, у лошем су стању и јако су удаљене; „што народ с пролећа од разних болести болује; што кметови нису на руци свештенику, који исповеда; што има много кметова, који сазивају опште састанке баш у дане, који су свечани или кад је недеља; што се не јави дан два напред, да ће свештеник доћи ради исповедања, него се то ради тек онда, кад стигне у село“; […] „број исповеђени [би] много јачи био, само кад би полицајна власт била боље на руци свештенику, који пође по делу исповедања; па онда, кад би сваки свештеник исповедао своју парохију. У осталом лако се даје претпоставити, да доста има, којима је савест узнемирена, те избегавају исповест; јер кад се узму у обзир толике безбројне парнице пред судовима,

[32] *Религијозни индиферентизам*, Глас, 10 (240), 12 (302-304), 13, 14 (354) и 16 (404 − 406), 1899.

[33] *Зборник правила,* 368−370.

[34] *Религијозни индиферентизам*, Глас нишке епархије, 5, 1. март 1900, 103−106; *О причешћу. Размишљање једног лајика*, Глас нишке епархије, 6, 15. март 1899, 136−139; *Зборник правила,* 133−134 и 138.

које остављају за собом траг мржње и свађе, па онда, силни лоповлуци, који у последње време врло учесташе, онда се лако даје судити, зашто је број исповеђених тако јако сишао на мањак.“[35]

Државне власти су морале да интервенишу и по питању одлазака деце у цркве. Министар просвете и црквених дела Филип Христић био је принуђен да 1874. изда наређење учитељима и учитељицама Управе вароши Београда да са ученицима походе цркву недељом и празником, јер су до тада пропуштали да то чине „из нехата и небрежења“.[36] Да се стање није поправило ни десет година касније, сведоче *Правила о идењу у цркву за наставнике и ученике основних школа* од 27. фебруара 1884. која доноси Димитрије Маринковић, министар правде и заступник министра просвете и црквених послова.[37]

Структура православне цркве у Србији и профил њеног свештенства у другој половини 19. века се полако мењала али још увек су преовлађивали свештеници-небогослови (тзв. имамски тип свештеника),[38] скромног образовања стицаног углавном у малобројним манастирима. У Србији је 1846. на хиљаду верника долазио 0,91 свештеник или на једног свештеника 1.102 верника, а 1874. на једног свештеника долазило је више од 1.600 верника, или на хиљаду верника 0,6 свештеника. Свештеници су чинили 0,71 одсто укупне популације и то је био најнижи проценат свештенства у православним деловима јужнословенског простора, ако се не рачуна турски. Свештенство је још увек било недисциплиновано, разуздано и грамзиво услед непрекидних потреса, ратова, сеоба и немаштине.

Добро поређење свештеника из половине педесетих година 19. века и његовог наследника на парохији даје Тадија П. Костић, и сам свештеник, у роману *На туђем послу*. „Какав му је био идеал за време поповања? – Бити добар свима, да би га волели и поштовали парохијани; одазивати се на сваки позив њихов, подржавати у пастви све навике и обичаје, који је утврђују у вери и побожности [...] Властима се покоравати и свакоме се уклањати с пута [...] Није читао ништа. А и што би му то требало, кад је постигао све што је желео, а кад чита Требник, у коме пише све што доноси хлеба. Доста је и толико, што је био најписменији човек у селу [...] ишао с вољом у цркву, набављао књиге и црквене утвари [...] Служио је у дане кад народ походи цркву, па било то у реду или не било; држао му беседе и поучавао га како је умео, просто по народски [...] носио се по пропису ‚чино‘: дугу косу у плетеници, савијену под читакињу, браду, одело прописано, бројанице. Постио је све посте и посне дане, како оне

[35] *Зборник правила,* 136−138.

[36] *Наредба учитељима и учитељицама да са ученицима походе цркву недељом и празницима*, 26. јул 1874, *Живети у Београду 1851 − 1867. Документи Управе града Београда,* 4, Београд 2006, 81−83.

[37] Српске новине, 65, 22. март 1884.

[38] М. Екмечић, *Нав. дело*, 234 и 245/1.

што их је прописала црква, тако и оне што их је усвојио народ. Његов наследник на парохији сматрао је себе модерним свештеником: Носио се пристојно, мешао у отмено друштво у вароши, читао и помагао књигу, и поступно, поред пастирствовања, једну по једну заблуду искорењивао [...] Не тражи писаније (то су просјачка посла и преживео обичај); не признаје празнике, сем оне што су обележени црвеним словом у календару; не пости 'Покровицу' ни 'Аранђеловицу' − посте које не признаје црква. И изобличава врачарице." Млади свештеник је радио на оснивању земљорадничке задруге и ширењу верске и друге литературе у народу, али је много више био обузет политичким и партијским пословима него раду у цркви. Схватао је да „политика даје људима част и одликовање" и да, докле год га буде подупирала партија, он ће служити за углед и моћи ће да очекује црвени појас.[39]

Митрополит Михаило је од самог доласка на чело цркве (1859 – 1881. и 1889 – 1898) радио на томе да од ње створи средиште националног рада и спону између српске државе и неослобођених Срба. Многи свештеници и монаси су били више у служби националне идеје него вере и није била реткост да учествују у бунама, ратовима и акцијама комитских чета.[40] Осамдесетих година 19. века у Србији је тињао сукоб између свештенства и монаха, владика и свештенства, али и свештенства међусобно због припадности разним политичким партијама.[41] Мада је Архијерејски сабор 1883. године донео одлуку да ниједан свештеник не сме бити члан неке политичке партије или ићи на политичке зборове,[42] свештеници су се истицали на политичким зборовима и били су агилнији у вођењу политичких послова него у обављању верских дужности. „Многи свештеници остављени сами себи, ступише тада у редове политичких бораца, те место пређашње заједнице свештеничке наступи подела свештеника на разне политичке таборе, и место пређашње узајамне љубави и рада наступи свађа и раздор [...] Политичка нетрпељивост развила се код нас, као што знамо до најжалоснијих сразмера и граница. У тој међусобној борби партија свештеници су највише изложени нападајима и свима могућим незгодама. Све нас партије подједнако мрзе, нападају и гоне а при том свака гледа, да се што више нама послужи. На скупштинама народним читаве се ајке дижу на попове, на њихову управу, на злеуду им награду и на све што се тиче попова и што њима иде у прилог. По селима, варошима

[39] Тадија П. Костић, *На туђем послу*, Београд 1924.

[40] Протојерej Михаило И. Поповић, *Историјска улога Српске Цркве у чувању народности и стварању државе,* Београд 1933, 33, 101, 104; Предраг Пузовић, *Српска православна црква – Прилози за историју 2*, Београд 2000, 257.

[41] Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности*, II, Сабрана дела, том 12, Београд 1991, 456; А. Илић, *нав. дело*, 81, 133 и др; Jean Mousset, *La Serbie et son Église (1830 − 1904),* Paris 1938, 494.

[42] *Зборник правила,* 70−71.

и варошицама сваким даном умножава се број хришћана који не трпе да им попује и долази у кућу свештеник, често само за то што није његов политички партизан. И власти духовне с тога су у неприлици како да спрече то зло, које се све већма шири на штету службе и угледа свештеничког. Пред духовним судовима је све више тужби и клевета, које је изазвала или политичка нетрпељивост или изазивајуће држање свештеника.“[43]

У Србији 19. и прве половине 20. века стално се осећао недостатак школованих монаха.[44] Пошто је монаштво било у сталном опадању, у монашке редове су примани сви који су то хтели, али, како каже Вук Караџић, у Србији је мало који „ваљан човијек“ (као и у Срему, Бачкој или Банату) хтео да иде у калуђере. Онима који су нешто знали и умели да раде био је отворен пут ка различитим службама, а калуђери више нису били она господа од раније. То је стварало негативну селекцију, а неприлично понашање монаха, па и неких епископа ускоро је почело да изазива револт у народу.[45] У манастирима није било дисциплине, монаси су их напуштали кад год су хтели, стицали су личну имовину за време боравка у њима, расипали манастирска имања, пијанчили и сл. О животу у манастиру, владању калуђера, руковању манстирском имовином, дисциплинским казнама, платама и имовини калуђера донето је низ прописа у периоду од 1839. до 1900. године, а 1895. издата је и *Уредба о обавезном школовању манастирског братства*.[46] И поред тога манастирске економије су нагло пропадале, што је било последица злоупотреба и несавесног управљања. Манастири нису имали довољан број монаха, недостајала им је опрема за обављање пољопривредних радова а манастирску имовину нападале су и узурпирале и општинске и државне власти. „Сви знамо да добри домаћини – сељаци – који имају не по 50 или 100 но и по 10, 20 и 30 хект. и обичније и негруписане земље, да су то добре газде. А они, који имају 50 или 100 хектара, то већ тргују са Пештом и Штајнбрухом, и пуну кућу свега имају. А наши манастири са својих 500 или 1000 хект. прекрасне и груписане земље;

---

[43] Ал. Илић, *Искрена реч браћи свештеницима о новој години*, Хришћански весник, 1, јануар 1887, 2−8.

[44] Београдски митрополит Кирил писао је кнезу Милошу, марта 1826. године, да млади не желе да постају монаси и тражио да кнез нареди удовим свештеницима да се монаше, јер ће у супротном „манастири бити временом упропашћени“. (Ђ. Слијепчевић, *нав. дело,* 310 и 360/II; М. Екмечић, *нав. дело*, 80/2; Милош Немањић, *Православне цркве на Балкану: културно историјски разлози њихове посебности. С посебним освртом на Српску православну цркву*, Теме, 1 − 2, 1997, 59−77).

[45] „Народ наш хоће да су му свештеник и владика побожни, смерни и угледни али он у владици и свештенику гледа човека. О неком светитељству и аскетизму он само у иронији говори, нарочито кад неко властитим примером даде повода таквом суду своје паствe“. (Прота Алекса Илић, *Моји доживљаји*, Београд 1931, 62).

[46] *Зборник правила,* 65−70 и 181−207.

са свима својим воденицама, механама и т. д. да немају нигде ништа?!“[47]

Између монашког и мирског реда постојала је нетрпељивост јер је свештенство непрестано живело у уверењу да су монаси у повлашћеном положају. Та већ постојећа нетрпељивост између калуђера и свештенства се у току готово четрдесетогодишње владавине митрополита Михаила само увећала.

Уставом из 1869. године Црква је била заштићена а за владајућу веру у Србији проглашена је источно-православна али тенденција да се црква и њени послови подреде држави била је у Србији константна. „Црквено питање“ је било отворено 1882/83. и оно ће и наредних неколико година потресати Србију и оставити последице на сав црквени живот. Сукоб државних власти са митрополитом Михаилом завршио се његовим протеривањем из Србије. На његово место дошао је митрополит Теодосије Мраовић. За време његовог боравка на митрополитској столици, заузимањем министра просвете и црквених дела Стојана Новаковића, донето је неколико закона којима су регулисане и увећане парохије, свештенички бир претворен је у годишњи порез, манастирске парохије су укинуте, свештенству је дата могућност учешћа у раду Архијерејског сабора, прописана су правила како да се појача црквено беседништво, уведена су (по угледу на Русију) одликовања за свештеничку службу, итд. Стојан Новаковић настојао је да поправи материјални положај свештенства, да ограничи власт епископа и митрополита у цркви и да уведе ред што се тиче стања морала међу свештенством.[48] У Србији је у то време (1884) било 511 цркава, 53 манастира, 1.016 свештеника и 96 калуђера. Свака парохијска глава је плаћала попу по два динара годишње (поповски бир).[49] Свештенство је међутим већином било сиромашно и оптерећено великим породицама које је требало издржавати. Епископ нишки Димитрије се 1886/87. жалио да је свештеника у његовој епархији било више него што је потребно а да су парохије биле мале и приходи слаби. Да би преживели, бавили су се у већини земљорадњом.[50]

Чињени су и повремени напори за сузбијања сујеверја и празноверица

---

[47] *Начин за преуређење економног и материјалног стања наших манастира*, Глас нишке епархије, 1, 1. јануар 1899, 4−13.

[48] У записницима са седница Министарског савета Србије 1862 − 1898. има низ података о стављању под суд свештеника због превелике наплате за обављање обреда, издавања лажних извода, изнуђивања новца, злоупотреба, преступа монашких лица учињених у руковању манастирском имовином, туче у цркви итд. Други извори сведоче о поремећеном моралу једног дела свештенства и верника, посебно око питања брачних односа. (Никола П. Шкеровић, *Записници седница Министарског савета Србије 1862 − 1898*, Београд 1952).

[49] В. Карић, *Нав. дело*, 543−548.

[50] *Вести из црквеног живота*, Хришћански весник, фебруар 1887, 132−144.

међу народом.[51] Међутим, Владимир Карић пише 1887. да је у Србији раширено лечење бајањем и врачањем делимично и због тога што у земљи има веома мало лекара, једва по један на 12.270 душа а и они су живели углавном по варошима.[52] Слично је било и почетком 20. века. „Нема села, нема вароши у Србији, где неке бабе не играју већу улогу и немају већег поверења чак од свештеника и лекара, јер оне непрестано са којекаквим џакуљицама на раменима, или препуним џеповима школјака и т. д. иду по селима а и по варошима готово од куће до куће, па систематски разносе сујеверје и разне штетне заблуде, причајући о вампирима, нечистим местима и т. д. Народ радије код њих иде него у цркву. У Нишу постоји врачар Салча, Турчин надалеко чувен пророк и видар. Иако му је власт забрањивала више пута да се бави овим, у његовој авлији је увек ‚читава руља Срба сељака и др. простих људи – нарочито жена', који стоје као логор, чекајући на ред да им он прогата или очита молитву или даде какав савет.“ Дешавало се да и сами лекари сиротињи која није имала пара да плати лечење препоручују да иду код врачара.[53] Поред тога било је појава да се ради у празничне дане и недељом али се зато народ стриктно држао да не ради у „беле дане“,[54] па су им чак и општинске власти ишле на руку. На састанку једног општинског одбора 1890. било је донето решење да се празничним и белим данима не иде у „пољану“ (брдо засађено виноградима) иако је још из времена кнеза Михаила постојао пропис да се тих дана ради. Узрок овакве одлуке било је уверење да град туче винограде због непоштовања завета и „белих дана“. Иако је свештеник покушавао да разувери сељаке, није имао никаквог успеха.[55] У источној Србији, али и у другим крајевима, били су распрострањени црквари, црквенци или црквењаци. Народ је веровао да поједине људе гоне неке више силе (Бог, анђели, свеци и светице) да откопавају стара црквишта.[56] Најпознатији

---

[51] *Молба Конзисторије за забрану ширења сујеверја међу народом*, 30. мај 1861, *Живети у Београду 1851 − 1867. Документи Управе града Београда,* 3, Београд 2005, 495.

[52] В. Карић, *Нав. дело*, 107, 109.

[53] *Сујеверје,* Глас*,* 6, 15. март 1900, 128−129, 7 и 8, 1. април 1900, 176−178.

[54] Бела недеља је седмица пред Велики пост (друга је по Ускрсу а трећа седмица је пред Петрове покладе) и тада народ не ради пољске послове да не би „але“ тукле летину. Такође и сваки четвртак од Ускрса до Духова је бели четвртак. (Петар Петровић, *Живот и обичаји народни у Гружи*, Српски етнографски зборник, LVIII, ур. Јован Ердељановић, Београд 1948, 233−236).

[55] Мил. И. Ст, *Бели дани*, Глас*,* 15. август 1899, 190−193.

[56] „Светиње су света и лековита места, где су, по предању, сахрањени свеци и побожни људи, или су ту биле народне богомоље или су то места где виле остављају народу лек. Таква се места ‚јављају' побожним људима у сну; па их они очисте и прогласе за света места. Светиње су ‚гробнице' (стари гробови), видарице (извори који имају моћ излечења), записи (дрвета), црквине, цркве и манастири.“ Ова места посећују болесници ради оздрављења. (П. Петровић, *Нав. дело*, 335−344).

међу црквама су били чувени пророци али било је и много превараната.[57] Милан Ђ. Милићевић помиње Милета Живадиновића, сељака из једног села код Књажевца, који је 1874. био познат пророк у својој околини. Он је „добијао заповести од св. Ранђела“ да откопава старе цркве. Веровање у пророке било је широко распрострањено и свакако су најпознатији пророци били Тарабићи из Кремана. Али поред њих међу народом су се ширили приче и о пророчанствима старца Стења из Васојевића, потом Мате Глушца и других.[58] Извештавајући о стању у својој епархији, епископ нишки Димитрије наводи 1886/87. године да је народ предан вери, посебно у пиротском округу, али да се са вером мешају празноверице. Подизане су нове цркве, обично на темељима или рушевинама старих али њихове архитекте и живописци често су били самоуки уметници. Отуда се наилазило на искварен правопис и „изопачен језик“ у изрекама из Светог писма. [59]

И поред уложених напора Црква је пролазила кроз озбиљну кризу 90-их година 19. века, била је сиромашна, са недовољно хијерархије, са празноверним свештенством, међу којим је и алкохолизам био велики проблем.[60] Свештеници су и сами сматрали да је црквени живот уназађен, да се из богословија излази са оскудним знањем, чиме будући пароси највише шкоде себи и цркви.[61] Црквени листови су писали да међу народом владају алкохолизам, празноверице и „непоштење у опће“.[62] Жалили су се да жене све више одбијају да рађају више од једног детета, да су прекиди трудноће општа појава и да се шире дивљи бракови. У неколико наврата црква је доносила уредбе и предузимала мере против ширења ванбрачних веза (1884, 1890, 1894, 1898) којима је било предвиђено и ангажовање полицијских органа.[63] Родоскрвне везе нису биле реткост у српском друштву 19. века у разним слојевима. Неки аутори наводе да су београдски и нишки затвори били пуни сељака којима је суђено због таквих веза, родоскрвнуће је било присутно на двору Обреновића, у породици Илић (Драгутин и Војислав), итд.[64]

Српска црква је почела да губи утицај и као морални арбитар у друштву.

---

[57] Маринко Станојевић, *Из народног живота на Тимоку*, Летопис тимочке епархије, 1931, 22−27.

[58] Радован Казимировић, *Кременско пророчанство*, Време, 4 − 26. 12. 1928.

[59] *Вести из црквеног живота,* Хришћански весник*,* фебруар 1887, 132−144.

[60] J. Mousset, *Нав. дело*, 489, 502 и 505.

[61] *У прилог преустројства наше Богословије*, Хришћански весник*,* 1, јануар 1887, 64−68.

[62] *Како ћемо да повратимо у народу стару побожност*, Источник, III, IV и VI, 1896.

[63] *Зборник правила,* 231−236.

[64] Александра Вулетић, *Породица Јована Илића – пример српске грађанске породице у другој половини XIX века*, *Породица Јована Илића у српској књижевности и култури,* зборник радова, ур. М. Фрајнд, В. Матовић, Београд 2003, 37−43.

Она је готово сасвим искључивала из својих редова световни елемент, а у исто време ниже свештенство је у потпуности држано под контролом епископата, углавном помоћу државне власти. Међутим, делом, због тога што државна потпора није увек била сигурна а делом и због чињенице да је дисциплина осигуравана помоћу туђег ауторитета, епископи су више формално него морално потчињавали свештенство. Митрополитима и епископима се стално с разлогом замерало што су у критичним моментима показивали потпуно одсуство етичког идеализма. Брачне и друге афере и скандали у време Обреновића показали су да су поједини митрополити били подједнако слаби према владарима и да су им из политичких разлога попуштали у питањима у којима је јавно мњење сматрало да морални обзири морају бити јачи од политичких.[65]

Мада су у Србији превођене црквене беседе и списи знаменитих руских црквених писаца и беседника, они нису били блиски верницима, а у земљи није било јаког теолошког мислиоца способног да руске идеје прилагођава српским условима. Самосталних богословских радова било је мало и били су без веће вредности.[66] Иако су руски словенофили имали чврста упоришта у Српској цркви, они су упозоравали да се српско православље разликује од грчког и руског управо због претераног осамостаљења цркве, националних светаца, толерисања да верници не похађају цркву и сл. Верници су славили славе и заветине, али су у цркве ишли ретко, обично о великим празницима, те и тада више због сабора. Народ је постио 2/3 године због верских прописа[67] и правило је било добро познавање црквеног календара. Вера је углавном имала патријархални карактер, а битан садржај верског живота чинило је одржавање патријархалних обичаја вршених у кругу породице, братства или племена (код Црногораца), без строге хришћанске догматике и црквене дисциплине наметнуте одозго.[68] Верско осећање постајало је све више ствар личног уверења.[69] У схватањима обичних верника било је много паганског и слободног тумачења вере. Савременици су сведочили: „Наш је народ у самој ствари, у души побожан, али у очигледном исказивању побожности он не може да иде никад тако далеко као што раде католици и протестанти других народа па и сами православни Руси. Он врши савесно

[65] С. Јовановић, *Нав. дело*, 456/2.

[66] Српска богословска мисао се почетком века најчешће сводила на апологетску и полемичку литературу. То богословље давало је одређена интелектуална знања и информације о Христу, Јеванђељу, цркви и хришћанском животу, али у суштини се радило о „јаловим дефиницијама које су хришћанску веру и живот претварале у религиозни и етички систем". (Радован Биговић, *Од Свечовека до Богочовека. Хришћанска философија владике Николаја Велимировића,* Београд, 1998, 15, 19 и 24).

[67] В. Карић, *Нав. дело*, 107, 109.

[68] Новак Ражнатовић, *Црногорско-приморска митрополија и настанак државе Црне Горе*, Историјски записи, 1 − 2, Подгорица 2000, 68.

[69] Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд 1982, 31.

све дужности које вера прописује: пости, причешћује се и т. д. То раде, на прилику, и сами хајдуци; и они се богу моле, посте и цркви прилажу. Но у цркву се иде веома ретко, баш и онда кад је близу; богомоље су пуне само о великим празницима а нарочито о црквеним славама, па и тада су сабори главна привлачна сила, а не богомоље. Слаба посета цркве у Србији изненађује све странце. По схватању нашега народа бог има све врлине и слабости човечије [...] Народ наш и данас мисли, да бог чини људима и зло и добро из сасвим човечанских побуда; зло дакле из освете; разлика је пак у томе само, што човековој сили има краја, те не може да учини све како би му се хтело, а бог је свемогућан.“ Такође, пише Карић, свеци се још више приближавају људима и они су тек прави осветници. Сматрало се да је и бога и свеце могуће умилостивити постом, молитвама и разним заветима.[70]

Било је уобичајено да се празници славе дуже него што је потребно и да се на њих троши много. Овај обичај био је предмет честих критика како световних тако и црквених власти током 19. века.[71] Са друге стране слављење крсне славе губило је постепено на значају по варошима. Свештеник Душан Поповић пише да „слава почиње постепено да губи свој прави значај, као карактеристично обележје српско, верозаконски обред њен, почиње да губи своју важност а наш свет постепено хладни према слави, према оним обредима што сачињавају славу, и онда о тим данима заборављајући све друго, он се стара да одржава само пијанке и весеља, и рачуна их као обичне пријатељске састанке ради виђења и пића.“[72]

Мотиви за упис деце у верске школе, поред религиозности и посвећености вери, били су често и сасвим друге природе. Највише свештеника регрутовало се из свештеничких породица и из најсиромашнијих крајева и сеоских средина. У Краљевини Србији је током 19. века одлазак у војну школу или богословију био начин да се отргне од сиромаштва и направи каријера. Мада ће временом опадати интересовање за богословију, један од главних мотива уписа ученика у верске школе, и касних година, биће финансијска страна. Школовање у верским школама било је далеко јефтиније него у државним, а за сиромашне ђаке и бесплатно. Број ученика у богословијама се повећавао, али школованих свештеника је стално недостајало. У периоду од 1900. до 1914. у Богословију Св. Саве било је уписано 298 ђака од којих је 165 успело да је заврши. Више од трећине (65) је страдало у ратовима 1912 – 1918. Од преживелих 110, свештенички чин је примило тек њих 63. Остали богослови постали су касније министри, начелници или саветници министарстава, чиновници, официри, лекари,

[70] В. Карић, *Нав. дело*, 226−227.

[71] *Приватни живот код Срба,* 606−607.

[72] Душан Поповић, свештеник, *О штетним обичајима по веру и морал,* Глас нишке епархије, 1, 1. јануар 1899, 20−23; 10, 15. септембар 1899, 331−332; 11, 1. октобар 1899, 265−267; 12, 10. октобар 1899, 288−290; 14, 15. новембар 1899, 348−350.

адвокати, трговци, новинари, инжењери, итд. [73] Генерација богослова рођених у другој половини 19. века имала је значајну улогу у борби за остварење државних и националних интереса Краљевине Србије крајем 19. и почетком 20. столећа. Сами свештеници су писали како је црква крајем 19. века била „заузета у развијању национализма и стремљењу народа за велике задатке", а верском стању народа мало се поклањала пажња. [74]

***

Обнова и развој црквене организације, унапређење верских прилика и духовног живота у Кнежевини и Краљевини Србији током 19. и у првој деценији 20. века, текао је споро и неуједначено. Разлози таквог стања су били бројни: недовољан број цркава, свештеника и монаха; слабо образовање свештеника и калуђера; спор развој организовања богословског школства; неразвијена богословска научна књижевност; касно покретање богословских листова; слабо развијено проповедништво; учешће парохијског свештенства у политици; претерано мешање државе у црквене послове, итд. Као последица таквог стања није било већих помака у систематском васпитању верника с циљем да се они приведу институционалној вери, заснованој на редовном похађању богослужења и духовном парохијском животу. О хришћанској вери и догмама се мало знало а ритуално веровање код православног света било је на ниском ступњу. Због малог утицаја цркве, православље се мешало са предхришћанским религијама а празноверје и остаци паганства су били врло раширени крајем 18. и током 19. века.

Као илустрација верских прилика у продужетку текста прилажу се *Правила о идењу у цркву за наставнике и ученике основних школа* од 27. фебруара 1884. која је донео Димитрије Маринковић, министар правде и заступник министра просвете и црквених послова, објављена у „Српским новинама", бр. 65, 22. марта 1884. године.

Радмила Р. Радић*
Институт за новију историју Србије, Београд

[73] Међу онима који су остали у цркви била су два епископа, један декан и два професора Богословског факултета, један ректор Богословије, два архијерејска заменика, четири чиновника Патријаршије, више чиновника црквених судова и епархијских управних одбора, преко 40 архијерејских намесника и пароха, свештеника у иностранству, војних свештеника и катихета. Б. Ђ, *Стева Веселиновић и Богословија Св. Саве*, Пастирски глас, 7. јуни 1939.

[74] Б. Ж. Петрић, свештеник, *Како да приближимо народ цркви*, Православље, 9−10, 1937.

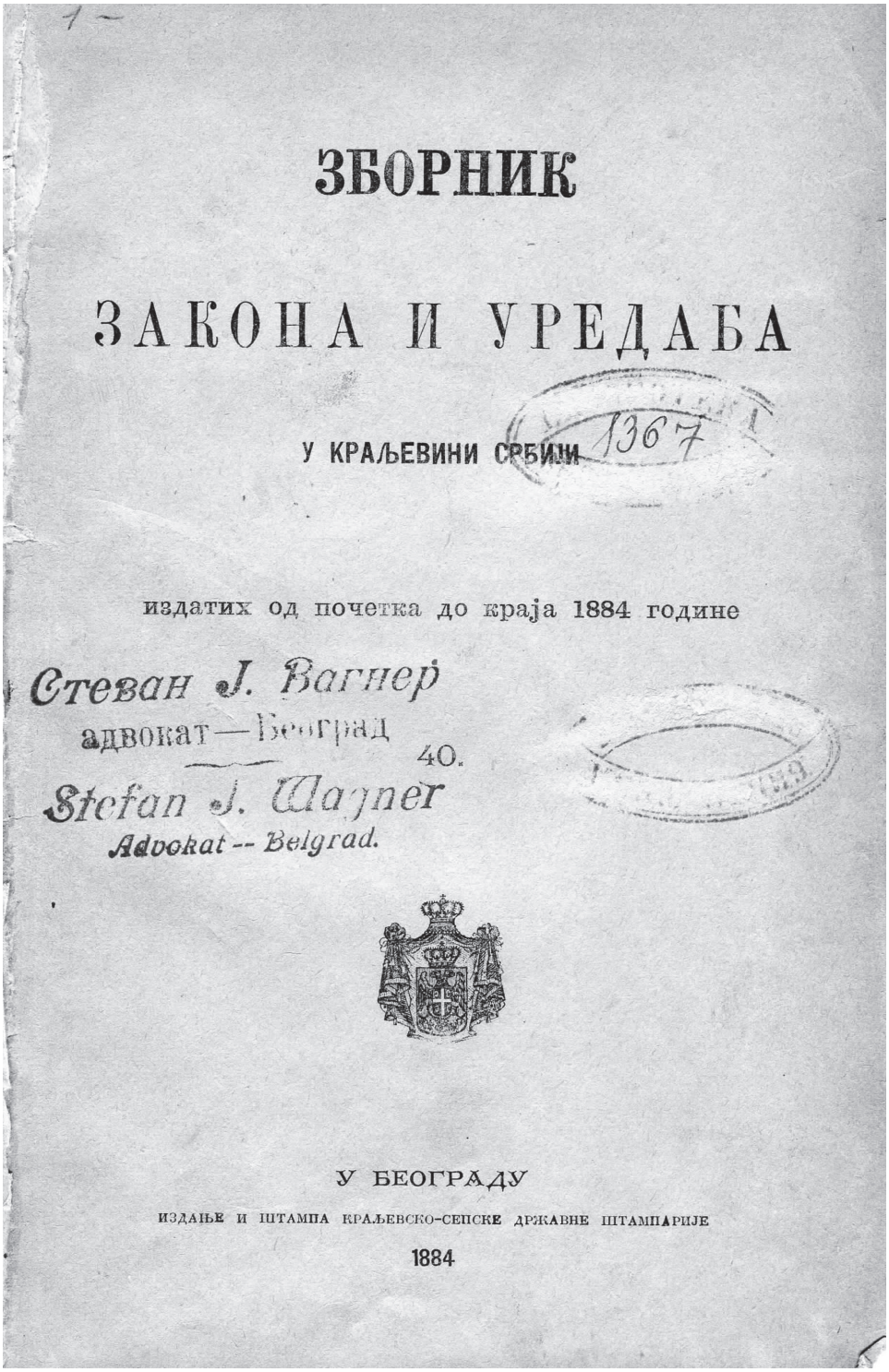
* mandicr@gmail.com

Кључне речи: Кнежевина Србија, Краљевина Србија, Београдска митрополија Српска православна црква, духовни живот.

Radmila R. Radić

THE RELIGIOUS CIRCUMSTANCES AND DEVELOPMENT OF SPIRITUAL LIFE IN SERBIA OVER THE NINETEENTH CENTURY

Over the course of the nineteenth century, Serbia was a country full of binary oppositions. Poverty and backwardness endured despite the effort to build a modern state and society. A low literacy rate existed parallelly with different worldviews and knowledge systems, from the most primitive ones, associated with various forms of superstition, unfounded beliefs and magic rituals, to the "scientific" views and pursuits. Due to the neglect of spiritual life in the previous historical periods, the half-Christianised believers were met with new, secular and materialistic ideas penetrating society to which the poor church lacking hierarchy, educated priests and monks and good and stable educational institutions could not offer resistance. The attempts of the Orthodox Church to find its place in society and experience revival were not entirely successful. The church was seen as a political institution, the clergy's laicity and ignorance of religious doctrines were highlighted, etc. In the late nineteenth century, the church was "busy encouraging nationalism and supporting people in the pursuit of great endeavours", while little attention was paid to the actual state religion was in. In Serbia of the day, there were no serious theological thinkers, independent divinity works, ready missionaries and preachers. The celebration of national saints was tolerated, as well as free interpretations of faith and the absence of religious education. Religious customs were largely observed at home, with one's family, without strict Christian dogmatics and religious discipline imposed from above. In rural areas, it was customary to celebrate religious holidays for longer than necessary, even those holidays which the church did not acknowledge, with a lot of time and money being spent on them, while the celebration of the Family Patron Saint's Day was losing importance in towns. The level of religious and ethical awareness was low. As a result, superstition and unfounded beliefs, sorcery, magic and divination were widespread and even present in the church itself. The criticism and disrespect of clergy and church hierarchy were omnipresent and often fully justified.

ЗБОРНИК

ЗАКОНА И УРЕДАБА

У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

1367

издатих од почетка до краја 1884 године

Стеван Ј. Вагнер
адвокат — Београд
40.
Stefan J. Wagner
Advokat -- Belgrad.

У БЕОГРАДУ
ИЗДАЊЕ И ШТАМПА КРАЉЕВСКО-СЕПСКЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ
1884

На основу члана 52. закона о основним школама, заступник министра просвете и црквених послова прописује ова

ПРАВИЛА

О ИДЕЊУ У ЦРКВУ

ЗА НАСТАВНИКЕ И УЧЕНИКЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА

I ЗА НАСТАВНИКЕ

А. У Варошима

Члан 1.

Сваке недеље и сваког црквеног или општенародног празника наставници основних школа дужни су да иду у пркву и да певају за певницом на вечерњи и служби божјој, а на јутрењи на Божић, Богојављење, у очи великог петка, на велики петак, вел. суботу и на Ускрс. Осим тога ићи ће у пркву средом и петком прве недеље часнога поста и пређеосвећеној служби; даље, кад се ђаци причешћују, кад је црквена слава и кад се литија или крсти носе.

Члан 2.

Гди има више од два наставника, управитељ ће увек одређивати најмање по два учитеља да певају

у цркви, а где су само двојица, обојица ће редовно и подједнако ту дужност отправљати.

Но у местима где има више од два свештеника, ову ће дужност вршити учитељи заједнички са свештеницима, онако како црквена власт у договору с министром просвете утврди.

У местима где има више учитеља, управитељ ће саставити распоред за певање у цркви и тога се имају сви тачно придржавати.

У местима где има више цркава, издаће се засебни распоред и одредити који ће учитељи у коју цркву ићи.

Члан. 3.

О господским и опште-народним празницима, сви месни учитељи и учитељице долазиће у цркву на службу божју, а на вечерњу и јутрењу (в. 1. члан) само они који су редни по распореду.

Члан 4.

Учитељке и у мушким и женским школама ићи ће у цркву редом по распореду као и учитељи, и то само на вечерњу и службу.

Члан 5.

За идење у цркву и за певање у цркви управитељ прописује месечно (или, како за добро нађе) по два распореда: један, по коме ће учитељи и учитељице с ученицима и ученицама ићи у цркву, а други само за учитеље ради певања у цркви (в. чл. 2. ов. прав).

Онде где има више од четири учитеља, управитељ ће свакад одређивати најмање по двојипу да певају за певницом, а по један одржаваће поредак међу ђацима, ако није случај тачке 2. члана 2.

Члан 6.

Све што се овде прописује за учитеље, вреди и за управитеље месних школа.

Управитељи су дужни уверавати се да ли сви наставници тачно врше своје дужности и онда кад им није ред да сами иду у цркву и да певају за певницом, пак ће узимати на одговор и по потреби достављати министру оне који се не понашају као што треба.

На случај болести, управитељ извињава наставницима изостанке од цркве, а ови су дужни свакад благовремено известити о томе управитеља, како би овај могао наредити замењивање.

Б. *По селима*

Члан 7.

Где се црква и школа налазе у истом месту или где је црква највише пола сата удаљена од школе, учитељи ће ићи у цркву и држати страну за певницом онако како је одређено чланом 1., 2. и 3. за варошке учитеље. Ако је школа удаљена више од пола сата, а има најмање два свештеника при тој цркви, учитељи су дужни ићи у цркву само господским и опште-народним празницима, о причешћивању и о св.

8

Сави; иначе (т. ј. кад је један свештеник при цркви) дужни су ићи недељом и празником само на службу божју.

Кад је црква удаљена од школе више од 1 сата, учитељи ће добијати бесплатан подвоз од општине, кад иду у цркву.

Члан 8.

Учитељице не морају ићи у цркву, ако је црква више од пола сата далеко од школе, осим случаја предвиђеног у трећој тачци члана 12.

Члан 9.

Како учитељи по селима иду у цркву и своје дужности врше, о томе воде надзор окружне проте, намесници и дотични свештеници.

II ЗА УЧЕНИКЕ И УЧЕНИЦЕ

А. *У варошима*

Члан 10.

Преко године ићи ће у цркву на вечерњу и службу ученици и ученице основних школа по распореду који саставља управитељ, и то:

а. ученици и ученице I разреда 4 до 5 пута;

б. ученици и ученице II разреда 8 до 10 пута;

в. ученици и ученице III разреда 10 до 15 пута; и

г. ученици старијих разреда увек кад није ред млађим разредима.

Деца мушких основних школа иду у цркву заједно с децом женских школа, и то свакад по један разред мушке и по један разред женске школе заједно.

Члан 11.

Од идења у цркву ослобођавају се деца болешљива и слабо одевена. Ово оцењују дотични наставници с управитељем.

За времо јаке зиме не ће ићи у цркву ученици I, II и III разреда, а и ученици старијих разреда кад је цича и веома мочарно време. Ово оцењују управитељи месних школа.

Б. *По селима*

Члан 12.

Где се црква налази у истом месту у ком и школа, ученици и ученице основних школа ићи ће у цркву онако како је прописано за варошке школе у чл. 10 ових правила.

Где пак црква није удаљена више од пола сата, ићи ће свакад на службу божју само ученици и ученице трећег и старијих разреда, а млађих само о причешћу.

Ако је црква од школе удаљена више од пола сата, дужни су ићи у цркву ученици и ученице четвртог, петог и шестог разреда на службу божју, али само кад су господски и народни празници, а сви кад је причешћивање, у време божитњег и часнога поста.

Члан 13.

Месни учитељ разрешава од идења у цркву ученике слабуњаве, болесне и лако одевене. Зими кад су

10

велике хладноће и влаге, може ослободити и сву децу од идења у цркву.

III ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

За ученике и ученице основних школа

Члан 14.

Ученичке изостанке од цркве извињава дотични учитељ, а за оне за које нађе на нису довољно оправдани доставља или сам (гди нема управитеља), или преко управитеља одбору школском, који при том поступа онако исто као што је прописано чл. 39. закона о осповним школама за изостанке од школе.

Члан 15.

Пре поласка у цркву има се свакад одредити довољан број ученика из трећег и других старијих разреда за облачење у чираке и рипиде и за одговарање на служби и вечерњи. Последњи стоје увек код певница. Кад је веома хладно време, за ово ће се одређивати само здрави и одевени ученици.

Распоред који је за ово потребан утврђиваће управитељ у договору с дотичним учитељима, а у местима где нема управитеља, сами учитељи.

Распоред овај саставља се независно од онога у ч. 10

ПБр. 1793.
27 фебруара 1884.,
У Београду.

Заступник
министра просвете и црквених послова,
министар правде,
Дим. Маринковић с. р.

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.9
УДК 398.3(=163.41)(497)"1888"

Рад примљен: 03.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

ПРВА ПРОСЛАВА ДАНА СВЕТОГ САВЕ У МРКОЊИЋ ГРАДУ 1888. ГОДИНЕ

Радом Прва прослава Дана Светог Саве у Мркоњић Граду 1888. године скренута је пажња на Светосавску прославу и уопште прву забаву одржану у Мркоњић Граду. Наведено је ко су били учесници приредбе, садржај изведеног програма, остварени приход, као и имена добровољних прилагача на прослави. Поред тога, указано је и на какав је одзив она наишла код публике, шта је био њен значај и какве је последице имала. Редовна приређивања Светосавске прославе довела су до тога да је, после нешто више од једне деценије, основано певачко друштво под именом Српско православно црквено пјевачко друштво „Николајевић".

Национално свестан, српски народ у Босни и Херцеговини, под окупацијом Аустроугарске, водио је борбу за очување свог националног идентитета средствима којима је располагао и имао у датим приликама. Међу њима било је и неговање националних празника којима је подизан, а уједно и брањен национални идентитет. На један од њих овде подсећамо.

Стојан Тркуљић, млад учитељ, по завршетку богословије своју просветну, духовну и националну делатност започео је у српској основној школи у Мркоњић Граду, тада Варцар Вакуфу, 5. септембра 1887. и ту је био до 1. јула 1895. године.[1] Одмах, на почетку своје учитељске службе имао је

[1] Рођен је у селу Попуже 18. октобра 1865. Основну школу завршио је у Герзову, а богословију у Рељеву. После учитељске службе био је свештеник у новооснованој парохији у Језеру до јула 1908. Од тада је на Мркоњићградској парохији све до пензионисања обављао дужност пароха и архијерејског намесника. Због свог националног осећања

идеју да се обележи и прослави Дан Светог Саве. Зато је предложио проти Јовану Пећанцу[2] и црквеном одбору да приреде беседу и одрже забаву на

и рада од окупаторске аустроугарске власти окарактерисан је као радикалан Србин (Radikaler Serbe) и ухапшен 17/30. јула 1914. Као таоц одведен је у затвор у Јајце. Одатле је 29. децембра исте године као велеиздајник спроведен у окружни затвор у Травнику и из њега 30. јануара 1915. у окружни затвор у Сарајево у којем је под истрагом био до 26. маја, када је враћен кући и био у кућном затвору до септембра те године. Иако је као велеиздајник био у наведеним затворима, није суђен као велеиздајник. За ђакона и презвитера рукоположен је 1893, а за протојереја произведен је 1919. године. Био је, поред осталог, члан Главног одбора Свештеничког удружења Дабробосанске епархије, почасни члан Епархијског црквеног суда у Сарајеву, члан ужег Управног и просвјетног савјета Дабробосанске епархије. Писао је радове историјског, просветног и аутобиографског садржаја. Био је сарадник „Босанске виле“, „Српског свештеника“, „Новог источника“, „Отаџбине“ и од 1925. активиста у сакупљању претплатника за часопис „Братство“, покренут у Сарајеву. Почетком 1928. постављен је за сталног учитеља веронауке у основаној грађанској школи у Мркоњић Граду. Одликован је ношењем црвеног појаса, напрсним крстом, орденом Светог Саве IV степена и Златном медаљом за грађанске заслуге. Усташе су га 1941. одвеле у логор у Цапрагу и одатле протерале у Србију, где је живео и умро у Београду 5. априла 1942.

[2] Јован Пећанц рођен је у селу Рашиновац код Босанског Петровца 5. јануара 1837. од оца Ђуре и мајке Јеке, рођене Драгић. Без оца остао је када је имао три године. У школу је кренуо с пуних 13 година у Босански Петровац, а учитељ му је био Обрад Павковић из Срба. Школовање је прекинуо априла 1853, због смрти мајке и стрица Аћима, и бавио се тежачким послом до 1862. Митрополит Игњатије га је рукоположио за свештеника 30. јануара 1862. у старој сарајевској цркви и дао му парохију Бјелај код Босанског Петровца. На тој парохији био је до устанка 1875. Тада се придружио устаницима и активно суделовао у устанку као стотинар (предводио 100 људи) у чети Вида Милановића. Одважан и неустрашив борац у борбама против Турака био је на: Бјелају, Босанском Петровцу, Рустову код Санског Моста, Јелашиновцу, Осјеченици, Челебићу код Лијевна, Кључу и Црним Потоцима. У борби на Јелашиновцу Турци су ухватили његовог коња којег је дао једном устанику. На коњу су биле свештеничке књиге и одежде, па су Турци, да би уплашили Србе, Јованов епитрахиљ обесили у Старом Мајдану и висио је неколико недеља. Одликован је српском медаљом за храброст. По завршетку устанка народ се вратио из збегова, па је умирао од глади, зиме и других невоља. Поп Јован је тада отишао у Книн до мис Аделине Паулине Ирби да је моли за помоћ голом и гладном народу. Та је помоћ Енглескиње многе људе спасила од умирања. На позив Срба дошао је за пароха у Мркоњић Град 28. октобра 1879. Ту је другим средствима наставио борбу за свој српски народ и Српску православну цркву. Оптужен је био да се буни против Општинског уреда када је стао у одбрану Срба, затворених због денунцијација. Због тога вођена је истрага, па је тужба одбачена. Мркоњић је 1883. задесио велики пожар и уништио је скоро цео град. Нарочито чаршију у којој су биле, већином, српске куће и радње (дућани). Изгореле су и српска школа, кућа где је поп Јован становао, као и мала црква, проста дрвена кућица претворена у црквицу. Тада је поп Јован послат од Српске црквене општине да купи милостињу (прилоге) за градњу цркве у Мркоњићу. Обишао је Босну и Херцеговину и 1885. поставио је темељ Српској православној цркви. Срби су своју школу сместили у приземну кућицу, после пожара.

Светог Саву 14. јануара 1888. Та идеја прихваћена је од проте Јована и одбора с радошћу. Како је текла припрема за реализацију немамо одређене информације.

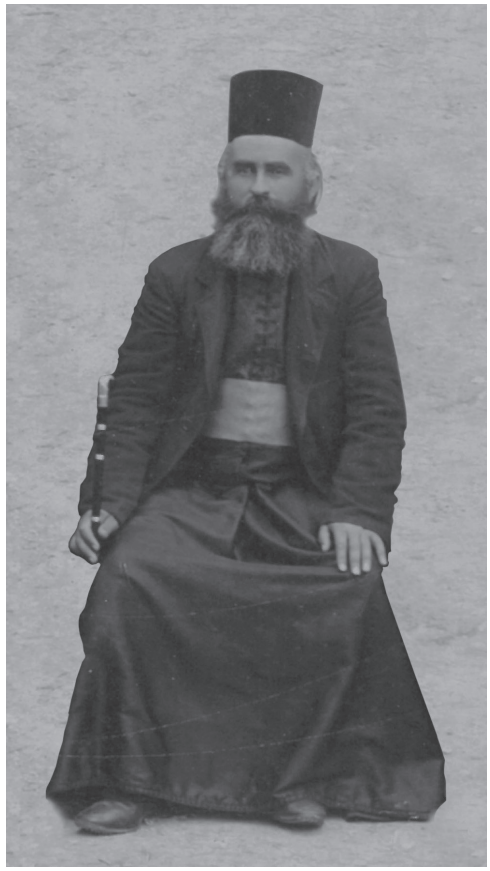
Прихваћена учитељева идеја спроведена је у дело на Дан Светог Саве, 14. јануара 1888. То је била прва Светосавска прослава и уопште прва забава виђена у Мркоњић Граду. До тога дана у граду није било никакве забаве. Прослава је приређена „тако сјајно и са успјехом, да је задивила многобројну публику, која је забаву посјетила, колико ради забаве, толико из радозналости.“[3] Одржана је у просторијама комуналне (државне)

Српска школа као институција сметала је окупаторској аустроугарској власти. Настојала је да уништи српске школе, али и да прогони Србе. Посебно се у томе истицао Куглер, управник среске испоставе у Мркоњић Граду. Вршећи тиранију над српским народом он је сменио и општинског начелника Србина Тоду Гашића, а поставио римокатолика Стипу Шкарицу. Да би се захвалио за услугу Шкарица је без знања Срба за Куглера израдио *Диплому почасног грађанина*. На свечаност су позвани и српски свештеници. Тада је свештеник и учитељ српске школе Стево Чулић одржао здравицу у којој је навео све Куглерове неправде које је учинио и чини Србима, тако да после тога он диплому није ни примио. Сутрадан је, под изговором да је зграда несигурна, послао жандаре и истерао српске ученике, учитеља Стеву Чулића и запечатио српску школу. Прота Јован је, у знак протеста, затворио цркву и однео Куглеру кључеве речима: „Затворили сте нам школу. Ево Вам и кључеви од цркве. Црква и школа нам је једно и ми не идемо у цркву док нам је школа затворена.“ Тим поводом јајачки предстојник (поглавар) Фаркаш рекао је проти Јовану: „Шта се тебе тиче попе школа и народ. Твоје је само служити цркву“ и на то је добио одговор: „Господине престојниче! Ја сам народ и народ је ја. И када ми извадите језик онда ћу престати за свој народ говорити.“ За протојереја (проту) произвео га је 20. августа 1883. Сава Косановић, митрополит дабробосански. Са својим сином Миланом, младим правником, много је заслужан да је митрополит Ђорђе Николајевић завештао новац за српску школу у Мркоњићу која је, и поред спутавања од стране власти, завршена 1894. Око градње цркве и школе прота Јован био је најактивнији, радио је, трудио се и поднео бриге и муке највише, а жртвовао је и личне приходе. Аустроугарске власти над протом Јованом појачале су надзор од 1892. зато што је његов син Милан побегао у Србију. И поред тога, он није променио своје држање. Један је од покретача и организатора српског народног покрета за црквено школску аутономију 1896. и члан делегација у Сарајеву 1899. и Пешти 1900. Био је члан епархијског црквеног суда. За српску школу у Мркоњићу поклонио је 1909. године 1000 круна као прилог, а следеће године 10. августа завештао је цркви своју кућу у вредности 2000 круна као вечни спомен. Умро је 31. октобра 1911. у Мркоњић Граду, опојан и испраћен од 8 свештеника и многобројног народа. Од њега, говором у цркви у име народа Мркоњићке општине, опростио се свештеник Стојан С. Тркуљић, на раскршћу пред Хотел Босном свештеник Павле Убавић, а над гробом одборник Перо Граић. Имао је три кћери Стану, Мару, Милеву и синове Милана, Душана и Вукосава, од којих су га надживели једна кћер и један син.

[3] Стојан Тркуљић, *Српско-православна основна школа у Варцару – Мркоњић Граду*, „Нови источник“, (VI, 1939, бр. 11 (новембар), 349–352; VII, 1940, бр. 6 – 7 (јун – јул), 198–205; бр. 9 – 10 (септембар – октобар), 274–281. Наведени цитат је у бр. 6 – 7 (јун – јул), 201. Иначе овај рад, по казивању аутора С. Тркуљића, настао је тако што га је

школе зато што другог, погодног места за одржавање забаве није било. Већ у 6 сати увече народ је почео да долази „у школску дворану и до 7 сати била је пуна, тако, да многи нијесу имали мјеста, да сједе. Штета је, што није више простора било, те се је тако више фамилија задржало код куће, а неке су се повратиле испред школске дворане кући, да уступе мјесто страним гостима.“[4] Извођачи ове прве Светосавске прославе били су учитељ, ђаци и омладина. Програм, који није изведен по редоследу наведеном у позивници, почео је у 19:30 часова и састојао се из три дела:

Поздравни говор учитеља Стојана Тркуљића је био на почетку првог дела програма. Нажалост, он није забележен и сачуван, као ни позивница за скуп или ми до ње нисмо дошли.

Учитељ и свештеник Стојан С. Тркуљић

Затим је под диригентским вођством Ђуре Диклића, учитеља комуналне школе, основане претходне 1887. године, мушки хор, састављен

„побиљежио по архивским подацима, своме запамћењу и испитивању старих људи.“

[4] Босанска вила, III, 1888, бр. 5 (1. III), 78.

само од Срба, отпевао у 4 гласа песму *У ливади под јавором вода извире*. Није нам познато која је варијанта песме код извођења певана. Да ли су у питању прво забележени стихови или они познати данашњој публици. Зато овде доносимо данашњу, познату варијанту песме, а и оне које су прво забележене.[5]

У ливади под јасеном
Вода извире, вода извире:
У ливади под јасеном
Хај, вода извире.

Ту се шета лепа Ката,
Воду захвата, воду захвата.
Ту се шета лепа Ката,
Хај, воду захвата.

Момче јој се с брега баца
Златном јабуком, златном јабуком.
Момче јој се с брега баца
Хај, златном јабуком.

Узми Като, узми злато,
Моја ћеш бити, моја ћеш бити.
Узми Като, узми злато,
Хај, моја ћеш бити.

---

[5] Аутор С. Тркуљић дао је у раду назив песме како смо га навели и рекао да је она спремана из *Бисернице*, збирке попевки за четири мушка гласа (хорске песме), а њен изворни назив је: *Bisernica, sbirka popievaka za četiri mužka grla*. Sabrao ju i izdao „Vienac" glasbeno-pjevačko družtvo u nadbiskupskom sjemeništu. Zagreb 1886. Knjigotiskara i litografija C. Albrechta.

Међутим, наслов који је С. Тркуљић навео је први стих песме *Залог праве љубави јест перстен*. Вук Стефановић Караџић објавио је у збирци песама „Мала простонародна славено-сербска песнарица" у Бечу 1814. године под бр. 89. Потом и у збирци „Народне српске пјесме", под бр. 311, штампаној у Лајпцигу 1824, па поново у збирци „Српске народне пјесме", овог пута, под насловом *Прстен је залог праве љубави* и бр. 584, објављеној у Бечу 1841. Данас, на радију постоје две различите народне мелодије код ове песме. На ове податке указао нам је господин Ђорђе Перић, врстан познавалац ове проблеметике, којем захваљујемо и овим путем.

У примерку *Бисернице* (Библиотека Матице српске) коју смо имали нема песме под називом наведеним од аутора С. Тркуљића, а ни под онима које је објавио В. Караџић. Док се у објављиваним савременим текстовима песме, уместо *под јавором*, увек наводи *под јасеном*.

Нећу, нећу, младо момче,
Имам драгога, имам драгога.
Нећу, нећу, младо момче,
Хај, имам драгога.

Прстен је залог праве љубави

У ливади под јавором вода извире,
Ту долази млада мома, воду завата,
Београду под зидове воду доноси,
Мирко јој се с града баца златном јабуком:
„Узми, мома, ту јабуку, моја ћеш бити.“
Мома ју је узимала, пак натраг баца:
„Нит’ ћу тебе, ни јабуке, окани ме се.“

У ливади под јавором вода извире,
Ту долази млада мома, воду завата,
Београду под зидове воду доноси,
Мирко јој се с града баца златним ђерданом:
„Узми, мома, овај ђердан, моја ћеш бити.“
Мома ђердан узимала, пак натраг баца:
„Нит’ ћу тебе, ни ђердана, окани ме се.“

У ливади под јавором вода извире,
Ту долази млада мома, воду завата,
Београду под зидове воду доноси,
Мирко јој се с града баца златним прстеном:
„Узми, мома, овај прстен, моја ћеш бити.“
Мома прстен узимала, на прст натаче:
„Оћу тебе, и твој прстен, и ја сам твоја.“[6]

Иза тога је ученик 4. разреда српске школе Шпиро Касабашић[7] рецитовао песму *Дижимо школе!* Јована Јовановића Змаја, а која гласи:

[6] Сабрана дела Вука Караџића, књига четврта, *Српске народне пјесме, књига прва, 1841*, Београд 1975, 378.

[7] Он је пред Други светски рат био у Книну магационер Шипадовог предузећа. Син је Јована Касабашића, учитеља српске школе у Мркоњић Граду до окупације Босне и Херцеговине. Тада га је аустроугарска власт казнила и забранила му да буде учитељ. Од тога времена до смрти био је писар код проте Јована Пећанца и појац у цркви. (С. Тркуљић, *Српско-православна основна школа у Варцару – Мркоњић Граду*, Нови источник, (VI, 1939, бр. 11 (новембар), 350–351).

Дижите школе,
Деца вас моле!
Јер има л' гора срама и стида,
Нег' своме чеду не дати вида!
Јер ево светлост свету се спрема,
А ваш да пород очију нема!

Дижите школе,
Деца вас моле!
Посејте њиву будућих дана,
Радите на њој са свију страна.
Не жал'те труда – сећајте с' плода,
Ил' нисте синци српскога рода!
Рани нам треба брзога лека, –
Отвор'те извор сретнија века!

Дижите школе,
Деца вас моле!
Јер брза река поред нас тече,
А ми на брегу наше несреће;
Ко има свести, отуд се клони,
Окати виде, брег нам се рони.
Градимо брода нема се часа,
Сутра смо жртва бурних таласа.

Дижите школе,
Деца вас моле!
Ил' нека зине то наше гробље,
А народ наш ће остати робље,
Слепо ће поћи у тај свет бели
И молит' мрве да му удели,
А кад се нашег немара сети,
Само ће знати неоце клети.

Дижите школе,
Деца вас моле!
„Скини ми, бабо, с чела облаке,
Не дај ме, бабо, у просијаке!
Не штеди, бабо, рад добра мога,
Смилуј се, бабо, тако ти бога!
Јер биће дана, ал' неће среће,

И биће људи, ал’ Срба не ће!
Помози, бабо, помоћ’ ћу и ја,
Да српско име још’те просија!

Дижите школе,
Деца вас моле! [8]

После ове Змајеве песме поново је мушки хор отпевао песму:
Пушку на клин, мач у ток, сад је браћо други скок. У поменутој *Бисерници* забележена је нотним записом и текстом на овај начин:

На крају првог дела Перо Граић,[9] ученик 4. разреда српске школе рецитовао је баладу Мите Поповића *Српска мајка* са стиховима:

[8] *Певанија Змај – Јована Јовановића,* Одабране целокупне умотворине у песми и прози са опширним животописом Змај песниковим. Српске књижаре Браће М. Поповића код „Светог Саве“, у Н[овом] Саду 1882, 88–89.

[9] Граић Николе Перо рођен је 29. јуна/12. јула 1875. у Мркоњић Граду, а у истом месту умро је 31. марта 1965. Завршио је основну школу и потом се бавио трговином. Иако световњак био је редовни члан ужег Епархијског савјета и ширег епархијског Управног и просвјетног савјета. Активно је учествовао у борби Срба за црквеношколску аутономију. Од аустроугарских власти означен је као српски радикал (Serbisch-radikal gesinnt). Почетком рата 1914. је ухапшен и као таоц одведен у затвор у Јајце, па као велеиздајник спроведен у окружни затвор у Травнику. Из њега је 30. јануара 1915. одведен у окружни затвор у Сарајево у којем је био под истрагом. Иако је као велеиздајник био у наведеним затворима није суђен као велеиздајник. Политички је припадао Народној радикалној странци. За члана Банског већа Врбаске бановине за Срез мркоњићградски постављен је 3. VII 1930. Био је председник Мркоњићке општине, као и председник Управног одбора Прометне банке д. д. у Мркоњић Граду 1931 – 1932. Први пут биран је за народног посланика 1931. Био је 1933. члан оснивачког одбора Удружења трговаца за Срез мркоњићградски, а касније и председник тога удружења. На почетку рата 1941. избегао је усташки покољ и сво време рата живео је у Младеновцу код ћерке Олге, удате Мирковић. На крају, напоменимо и то да је Перо Граић деда познатог композитора Радослава Граића.

Остарела мајка
Два имала сина,
Два јутарња зрака
Два зелена крина.

Огрејано сунце
Баш далеко иде,
Ал лепших синова
Тешко још да виде.

Што је роса дробна
Лисју или трави,
Што је мирис цвету,
Што ј' око у глави:–

Што ј' слобода сужном
Кад у гвожђу цвили;
Толико су мајци
Синови јој били.

Што је небу сунце,
Што је ваздух тици,
Што је бурма златна
Верној милосници;

Што су гусле слепцу,
Што су вили крила––
Толико је мајка
Синовима била!

Ал насташе бурни
И одсудни дани,
Зазвекташе звечни
Челик-јатагани.

Напуни се ваздух
Јуначкога крика,
И задрхта земља
Од топовског рика.

Заблисташе мачи
Захорише горе,
Заустави струје
Валовито море.

И диже се клетва
По целом Балкану:
„Изрод, ко не тргне
Сабљу оковану!

Изрод, ко не дође
С нама на бојиште,
Кад слобода српска,
Кад народност иште!“

Кад су чули синци
Да се дигла раја,
Одоше од мајке
Без једног уздаја.

„Благосови, мајко!“
Тако су јој рекли,
Кад су оружани
Пред старицом клекли:

„Ако ти се, мајко,
Не вратимо више,
Из читуље живих
Име нам се збрише:

Кани се лелека
И кукања кани:
Неумире никад
Ко слободу брани!“

Нити да се вајка,
Нит' речи изусти,
Већ синке си мајка
Благосовом пусти.

И одоше синци
За слободу своју,–
Ал обоје паше
У крвавом боју.

Чекала их мајка
Да се кући врате
Кад сунчани зраци
Далек исток злате.

И кад се сунашце
Другом крају спрема——
Ал заман чекања:
Синова јој нема.

Недеља је била
Након митров-дана,
Ал ето ти једног
Црнорепа врâна.

На гранчицу суву
Спустио се лако,
Па са суве гране
Загрaктао ’вако:

„Ево са бојишта
Жалосна весника:
Остарела мајко
Тешко ли тебека!

Синови ти красни
На разбоју паше,
За слободу златну
Крв и живот даше.

Првога ти сина –
Гракће тица с гране –
Баш у срце живо
Згодило је тане.

Твог другога сина –
Јаој што га роди!
Олово проклето
Баш у чело згоди!

Да ти незнам бóле
Би тешио ја те:
Синци ти се неће
Већ више да врате!“

Завришта за брађом
Милостива села,
Заплакала горко
И родбина цела.

Ал беседи мајка:
„Што јадикујете?
Ил њихове сени
Што вређате свете?

Та моји су синци
Давно небу хтели:
С о к о л и с у б и л и,
П а с у о д л е т е л и!“
С о к о.[10]

[10] Јавор, 1876, бр. 5 (1. фебруар), 129–132.

Други део забаве била је позоришна представа. Изведена је шаљива игра у једном чину Косте Трифковића под називом *Пола вина, пола воде*. Актери ове позоришне игре били су глумци дилетанти: Ристо Крецо, Ђорђо Качавенда и госпођице Јованка Игњатић и Сока Јоксимовић. Они „су збиља зачудили публику својом вјештином. Публика је особито била изненађена вјештином и одважношћу двију младих Српкиња, којима се свак морао зачудити, нарочито, кад се узме у обзир, да им је ово први пут било, да су на бину изашле. За вријеме трајања цијеле забаве, владала је највећа пажња и ред.“[11] Иначе, једночинка *Пола вина, пола воде* премијерно је изведена 30. маја 1875. у Народном позоришту у Београду и до 1914, по подацима, репризирана је 14 пута.

Трећи део су испуниле томбола и игранка са српским колима.

Том приликом „чиста прихода од забаве било је: 110 форинти. Овим је црквена општина подмирила своје дуговање и могла да ми исплати заостале учитељске плате.“[12]

Поред наведеног прихода на првој Светосавској забави у Мркоњић Граду познати су нам и добровољни прилагачи (дародавци) с износом новца. Они су из више места у Босни, а позната су и забележена њихова имена која овде наводимо. То су: Ристо Ђ. Бесаровић и Васо Краљевић по 10, а митрополит Ђорђе Николајевић и Глигорије М. Јефтановић по две форинте, сви из Сарајева; Васо Кукољ из Кнежева (Скендер Вакуфа) шест форинти; Саво Сурутка пет, Миле Јанковић и Митар Дабовић по две форинте из Бања Луке; свештеник Стеван Ш. Бубњевић из Герзова и управитељ испоставе у Бугојну Мосаковски по три форинте; сресни поглавар Барчај две и по и Мухарем ага Сарач две форинте из Јајца; Мића Црногорчевић две, Јово Мандић и Вујо Виревић по једну форинту из Бихаћа (Бишћа); свештеник Миле Попадић и Јово Ћебеџић из Кључа, Васо Видовић и Ђорђе Боснић из Босанске Градишке, столар Петар Бајт из Бочца и рудар Сладечек из Мајдана по једну форинту; начелник Шпиро Шкорица (Стипе Шкарица), браћа Срећеновићи, браћа Бесаре по две, а Перо Срећеновић, Манојло Крецо, Тоде Пашић (Гашић), поштар Раш, вођа (фирер) Илија Зобеница, жандари Тодор Тошић и Јово Босрок, Антон Преглер, Никола Граић по једну форинту, док је Илија Арежина дао 80 и Илија Молновић (Малиновић) 40 новчића, сви из Мркоњић Града.[13]

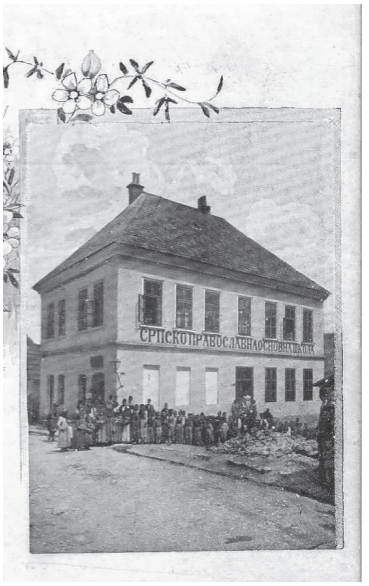
Приређена приредба имала је велики одзив и успех код публике, упркос томе што је била прва забава у граду и што је један део публике дошао само из радозналости. У прилог томе говоре и дати добровољни прилози. Поред Срба, гостију са стране, а у првом реду из Јајца и

[11] Босанска вила, III, 1888, бр. 5 (1. III), 78.

[12] С. Тркуљић, *Нав. дело*, VII, 1940, бр. 6 – 7 (јун – јул), 202.

[13] Босанска вила, III, 1888, бр. 7 (1. IV), 111.

Герзова, на приредби „је било доста браће римокатолика са фамилијама, а и лијеп број наше браће мухамеданаца. Тако је ова прва светосавска бесједа у овоме мјесту не само достојанствена прослава српског просветитеља, него уједно и вјесник братске слоге, љубави и сједињења међу растројеном браћом.“[14] Какав је утисак Светосавска прослава оставила на публику најбоље говори чињеница да је после званичног програма „играло се пјевало и веселило баш онако по српски. Свак је био задовољан, тако, да се весело коло није растргло до 9 сати у јутру.“[15] Прва Светосавска прослава у Мркоњић Граду, уз наведену материјалну корист, имала је значајан утицај и на очувању националне свести, православља и политичког јединства. Уз учешће свих Срба одржавана је сваке године док је окупација трајала, све до 1914. Ова прослава за последицу је имала и то да је учитељ Ђуро Диклић, Србин из Оточца, због сарадње са српским учитељем и српском школом, премештен и напустио је град „по највећој зими“. После њега дошао је за учитеља комуналне школе Хрват, Иван Кларић и забранио је да се у државној школи одржава прослава Светог Саве. Светосавска беседа и прослава од 1894/95. школске године одржаване су редовно у згради нове сграђене српске православне основне школе, задужбини добробосанског митрополита Ђорђа Николајевића, у великој просторији која је служила само за ту намену и за учионицу, а њен спољни изглед је ово:

Из архиве Културно информативно образовног центра „Петар Кочић“ Мркоњић Град

[14] Босанска вила, III, 1888, бр. 5 (1. III), 78.

[15] *Исто*.

Овакво приређивање и одржавање Светосавске прославе свакако је допринело да се размишља и о стварању једног певачког друштва. Нешто више од једне деценије потом оно је и основано 9. фебруара 1900. у Мркоњић Граду. Опет на предлог и заузимање Стојана Тркуљића с учитељем Богољубом Глишићем, учитељицом Анђелијом Бугарски и Српском православном црквеном општином на челу с протом Јованом Пећанцем. Назив је добило у знак захвалности и сећања на добротвора српске школе и народа, дабробосанског митрополита Ђорђа Николајевића. Друштво је радило под именом *Српско православно црквено пјевачко друштво „Николајевић“* и по правилима донетим у години оснивања која су касније допуњавана. Своју делатност започело је у јеку борбе српског народа у Босни и Херцеговини за црквено школску аутономију под окупацијом Аустроугарске. У тим условима, поред основног музичког рада, припремања и одржавања концерата духовне и световне садржине, приредби, села и забава, имало је и шири друштвени, културни, просветни и национални значај у српском народу. Упоредо с тим оно је оформило и своју библиотеку. Увећавало је њен књижни фонда, да би и на тај начин допринело уздизању и очувању националне свести и просвећивању српског народа. До почетка Првог светског рата оно је било смештено у згради српске основне школе. Све оно што је имало до рата „од архиве, намјештаја, књига, и сва гардероба друштва ‚Николајевић', све је разнешено, испретурано и већим дијелом уништено, пошто је пол[ицијска] власт тражећи разне списе, слике и књиге, отворила и оставила отворене школске и друштвене ормаре, столове и књижницу.“[16] После рата поседовало је зграду коју је с времена на време оправљало и штитило од пропадања, а називана је Дом певачког друштва „Николајевић“. То је био центар готово свих догађања и културних дешавања између два светска рата. Своју племениту културну, а можемо рећи и просветну делатност *Српско православно црквено пјевачко друштво „Николајевић“* вршило је све до Другог светског рата.

Миле Ј. Станић
Архив САНУ

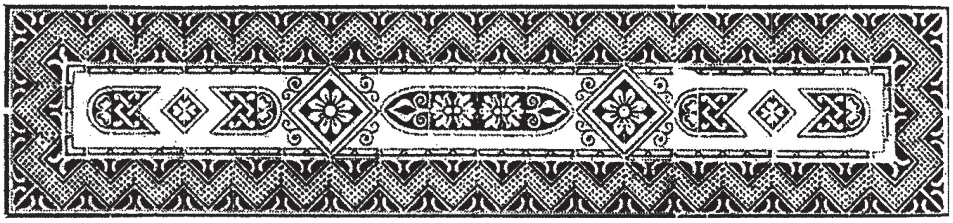
Кључне речи: Свети Сава, прослава, беседа, Мркоњић Град, учитељ Стојан С. Тркуљић, прота Јован Пећанац.

[16] С. Тркуљић, *Нав. дело*, VII, 1940, бр. 9 – 10 (септембар – октобар), 280.

Mile J. Stanić

THE FIRST ST SAVA'S DAY CELEBRATION IN MRKONJIĆ GRAD IN THE YEAR 1888

The article "First St Sava's Day Celebration in Mrkonjić Grad in the Year 1888" draws attention to the 1888 ceremony held on St Sava's Day, the first public entertainment ever held in Mrkonjić Grad, a town in today's Republic of Srpska. The article names the participants in the event and describes the programme of the performance, states the collected proceeds and lists the names of the voluntary contributors. In addition, the article points to the audience's attendance, emphasising the significance and impact of the said celebration. In a little over a decade, the regular staging of St Sava's Day Celebration led to the foundation of a choral association known as The Nikolajević Serbian Orthodox Ecclesial Singing Company.

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.10
УДК398.3(=163.41)(497.6)

Рад примљен: 03.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Прегледни рад

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ И „ПРОСВЈЕТИНА“ ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА

„Просвјета“, просветно и културно друштво Срба у Босни и Херцеговини прославило је 8. и 9. септембра 1912. године у Сарајеву своју десетогодишњицу рада. Она је имала велики просветни, културни, па и политички значај у српском народу. То сведочи и присуство многобројних институција, друштава и удружења из Србије, Босне и Херцеговине и других крајева на овој значајној прослави. Само из Београда учествовале су и преко својих изасланика поздравиле „Просвјету“ бројне институције, друштва и удружења. На првом месту је Српска краљевска академија с председником Стојаном Новаковићем. Следе: Универзитет (професор Павле Поповић), Главни просветни савет (проректор Сава Урошевић), Српска књижевна задруга (др Јован Скерлић, професор универзитета), Општина града Београда (председник општине Љуба Давидовић и чланови: Душан Ђокић, Стеван Којић, Ђока Димитријевић и Драгутин Караулић), Професорско друштво Краљевине Србије (Миливоје Симић, директор II београдске гимназије), Културна лига (др Чедо Митровић, др Веселин Чајкановић), Српско краљевско народно позориште (Милан Грол, управник позоришта), Друштво за чување народног здравља (Живан Живановић, државни саветник, др Радивој Вукадиновић, др Војислав Кујунџић), Београдско женско друштво (Даница Чакловић), Друштво кнегиње Љубице (Наталија М. Смиљанић), Српски народни женски савез (Јелена Н. Марковић), Коло српских сестара (Мица Ковачевић), Учитељско удружење (Михаило Стевановић, Ђорђе Којић, учитељ), Свештеничко удружење (председник, прота Пера Милојевић, секретар Гаврило

Милошевић), Савез српских соколских друштава „Душан Силни“ (Воја Живановић), Средишњи одбор Народне одбране (Живојин О. Дачић), Друштво „Трезвеност“ (Ђорђе Стајић) и Уредништво „Пијемонта“ (Бранко Божовић).

Из наведеног видимо да на самој прослави није било Друштво „Свети Сава“ и његовог представник, како би у име друштва поздравио „Просвјету“ за њен успешан просветни и културни десетогодишњи рад у српском народу. Разлоге за то можемо само претпостављати. И поред тога, Друштво „Свети Сава“ било је присутно на други начин. Оно није пропустило прилику да честита прославу јер је председник Друштва „Свети Сава“ Андра Ђорђевић прво упутио телеграм следеће садржине:

Д р у ш т в о С в е т о г а С а в е срдачно честита својој посестрими П р о с в ј е т и десетогодишњицу њеног културног рада на просвећивању српскога народа у Босни и Херцеговини и жели јој да и даље на том раду истраје ради среће и напретка свих синова Босне и Херцеговине без разлике вере, јер је сваки Србин мио ма које вере био.

Поред телеграма председник Андра Ђорђевић упутио је и писмену честитку. Она је скоро истог садржаја као и телеграм, само с замењеним редом две речи на једном месту и на крају реч *мио* замењена је с *брат*, па гласи:

Д р у ш т в о С в е т о г а С а в е срдачно честита својој посестрими П р о с в ј е т и десетогодишњицу њеног рада културног на просвећивању српскога народа у Босни и Херцеговини и жели јој да и даље на том раду истраје ради среће и напретка свих синова Босне и Херцеговине без разлике вере, јер је сваки Србин брат, ма које вере био.

На крају је уместо Андра, као председник написано Ацо.

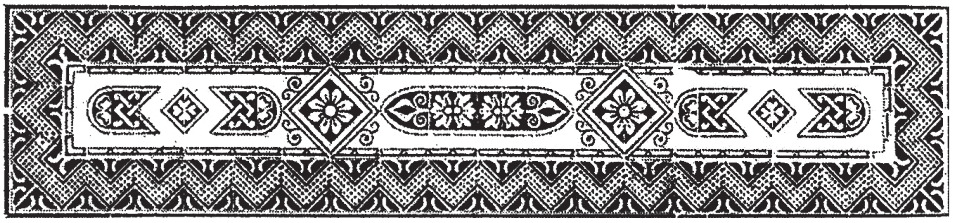
Андра Ђорђевић рођен је у Крагујевцу 28. марта/9. априла 1854. године. Основну школу похађао је у Крагујевцу и Ваљеву, а гимназију у Шапцу и Београду. Правни факултет на Великој школи у Београду завршио је 1875, а као државни питомац студирао је у Паризу и положио је дипломски испит (лисанс) правних наука 1884. године. У државну службу ступио је 1875. као практикант у београдском Варошком суду, па у Министарству правде и потом је био писар у Великом и Окружном суду у Нишу и Министарству правде. Напустио је службу 1882. За професора Велике школе изабран је 1884. и до 1897. године предавао је римско и грађанско право. Посланик Народне скупштине био је од 1893. године. Кратко време, од 12. јануара до 21. марта 1894, био је министар правде и тада је до 20. јануара заступао министра просвете и црквених дела. Два пута, од 21. марта до 15. октобра 1894. и од 11. октобра 1897.

до 12. јула 1900. године био је министра просвете и црквених дела и тада је извршена реформа школског система. Члан Сената био је 1902. и Државног савета 1903. када је пензионисан.

Објавио је већи број чланака и расправа правне струке, као и уџбенике за студенте Велике школе. За дописног члана Српске краљевске академије (Академија друштвених наука) изабран је 3. фебруара 1906, а за редовног 3. фебруара 1910. и није одржао приступну беседу.

Он је један од осам оснивача Друштва „Свети Сава“ 1886. и у првој његовој Управи био је секретар. Основао је архиву Друштва. Поред секретарске обављао је и дужност благајника у Грађевинском одбору код изградње друштвеног Дома. За председника Друштва „Свети Сава” изабран је на Скупштини јуна 1904. и био је све до своје смрти у Крагујевцу 22. октобра / 4. новембра 1914. године. Његови посмртни остаци пренети су у Београд и сахрањен је у породичној гробници на Новом гробљу.

Миле Ј. Станић
Архив САНУ

doi https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.11
УДК 398.3(=162.3)

Рад примљен: 14.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Прегледни рад

СЛАВА НА КАТЕДРИ ЗА СЛАВИСТИКУ У ГДАЊСКУ

Прилог доноси драгоцене податке о уважавању Светога Саве у словенском свету, изван наше средине, које се огледа у околности да је преко две деценије Дан Светог Саве, од 1998. обележаван као слава Катедре за славистику на Универзитету у Гдањску у Пољској. У уводном делу представљена је, на основу литературе, слава , као специфичност српске културе, суштински елемент националног индентитета. О њеној важности сведочи и податак да је, 27. новембра 2014. године, уписана на списак нематеријалне културне баштине UNESCO. Описан је начин обележавања овога празника на Унверзитету у Гдањску, у коме су учествоали студенти и професори, као и славсити из целе Пољске, са посебним осврtом на прилагођавање традиционалних елемената реалном животу и пољској средеини.

Пре двадесет година на Катедри за славистику у Гдањску одабрали смо свога патрона (као једина катедра у Пољској) и увели обичај обележавања славе као празника Катедре. Од свог настанка, 1998. године, сваке године славимо славу 27. јануара, на дан Светог Саве, као подсећање на ову амблемску фигуру у српској култури, која има важну улогу у православној традицији. Свети Сава има посебно значење у канону културне традиције српског „златног доба“ као и у савременом националном канону културне и духовне баштине. О његовој улози сведочи ауторитет свеца и национални ниво његовог празника у Србији, о чему сведочи и популарна пословица: „Свети Сава– српска слава“.[1]

[1] Генеза славе није посве разјашњена. Једна од теорија гледа у њој траг паганског култа, који је с временом заменио проширен, дан данас живи култ предака (В. Чајкановић,

Нови празник на Катедри увели смо имајући у виду велики ауторитет који Свети Сава има у Србији[2]. Слава је, истовремено, и дан катедре, када негујемо културу сећања на овог свеца. У култури савремене Србије, која се градила на спајању њене духовне и световне традиције, слава се сматра за „породични празник". Прослава славе у кругу породице („породична слава") веома је значајан део народног наслеђа. Негује се у обичајима Срба широм света као суштински елемент националног индентитета. О њеној важности сведочи и податак да је, 27. новембра 2014. године, уписана на списак нематеријалне културне баштине UNESCO. Значајно је поменути и то да је овај празник својствен пре свега Србима, али га срећемо, такође, код Македонаца и Бугара, као и код неких католика, који су, најчешће, у прошлости били православне вере, (пореклом су били са територија Босне и Херцеговине, Боке Которске, Дубровника, Далмације, Славоније), као и код православних Цигана и Влаха са територија северо-источне Србије. Овај празник у принципу је непознат другим словенским народима .

Пошто се слава слави у Србији, пре свега, као породични, кућни празник, те празник родовске заједнице, у Гдањску смо, такође, нагласили породични карактер прославе у нашем словенском кругу пријатеља –

Сабрана дела из српске религије и митологије, Београд 1994). Настојање да се паганска божанства заступљују свецима хришћанске религије примењивало се свуда по Европи (упор. и.о. М. Јовић, *Рано хришћанство на Балкану,* Ниш 1994). Према другој концепцији слава је последица навођења забележака словенске митологије која је раширила култ родовског патрона и свест паланачке заједнице (*Slovenska enciklopedija. Enciklopedijski rečnik*, (уред.) S. M. Tolstoj, Lj. Radenković, Beograd 2001, s. 496-497; Чајкановић н.д). У новијим утврђењима наглашавају се пре порекло и спој славе са српском православном традицијом. Бојан Јовановић приметио је: „Иако је изнето више претпоставки о њеном пореклу, слава се својом хришћанском доминантом и православном суштином исказује као битан чинилац националног идентитета" (Б. Јовановић, *Крсна слава* (у:) *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата,* (прир) А. Столић, Н. Макуљевић, Београд 2006, с. 604. Уз то истраживач подвлачи: „У навођењу првог записа о слави, обично се наводи онај који је забележио 1018. године грчки историчар Скилица. Према том запису, српски војвода Ивац је у околини Охрида прославио дан Пресвете Богородице, односно Велику Госпојину и том приликом је имао госте. Међутим, овај запис не говори о слављењу крсног имена, већ пре о црквеној или месној слави, заветини коју је прославио и поводом које је и примао госте." Јовановић, н.д, с. 593–594. „Крсна слава" (данас обично такође слава) је по Калезићу обичај који је увео св. Сава (упор. D. Gil, *Prawosławie, historia, naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności,* Kraków 2005, s. 34). Док фолклор је од српског „оца нације" учинио „хтонско божанство", прихватајући његову улогу у процесу „стварања света" (у српским фолклорним записима Св. Сава се описује као лик сродан народу, уједно заштитник и укротитељ вукова „вучји пастир"), признаје се исто тако за прототип народног свеца те Божјег путника (упор. и.о. Љ. Раденковић, *Култ светих на Балкану,* Крагујевац 2001).

[2] A. Zadrożyńska, *Świętowanie polskie,* Warszawa 2002.

учитеља и ђака. Славећи славски дан катедре, унутар универзитетске средине, истакли смо световну и спознајну („просветну“) димензију нашег свеца, као покровитеља научних аспирација наших студената, по узору: савска икона = школска икона (студентски Научни скуп слависта „Петар Петровић Његош“ обично је учествовао у организацији славе на Катедри). Будући да научно покровитељство Светог Саве делује независно од народне традиције појединачне (у овом случају српске) културе, на општељудском европском нивоу, прихваћен је као израз наших научних и спознајних циљева, и тако је повезао две сродне словенске културе, пољску и српску. У организацији свечаности у Гдањску имали смо у виду славске обичаје. Принцип „породице у којој се слава слави“ и „куће која се отвара за дошљаке“, у свом кључном значењу подразумева госте – учеснике који долазе „споља“, без којих обредно-обичајни комплекс славе, може да се одржи, али неће бити потпун. Јер породица мора да се ‘посвети’ једном годишње, да се прихвати у заједници, што се изражава у позиву примљеном на свечаност заштитника рода.[3]Ови су славски обичаји означавали у „новом декору“ сећање на одабране елементе стварног празника,[4] при чему у новим условима „узрочна моћ речи“ (нпр. Химна Св. Сави, сећање на мртве) означава благонаклоно обележавање годишњице и симболички – обновљену везу, што представља „пресликавање“ славског обичаја.[5]

Пошто обележавамо само један део славског обичаја, који има световни и фолклорни карактер, те се надовезује на традицију која је блиска пољској култури, наш се празник разликује од српског „узора“ по обреду и симболици. У нашем обележавању славе важну улогу има поштовање које се одаје мртвима и то се осећање дубоко укоренило у словенским културама, што се код нас изражава минутом ћутања за слависте који су преминули претходне године, а посебно за оне који су остали у вези са нашом локалном те шире – општесловенском научном средином, као што су за нас били наши професори Лешек Мошињски (Leszek Moszyński), Марија Бобровњцка (Maria Bobrownicka), Јоана Рапацка (Joanna Rapacka), Јежи Русек (Jerzy Rusek), Марија Домбровска-Партика (Maria Dąbrowska-Partyka), те Милан Душков (Milan Duškow) и др.

У Србији слава почиње „улогом“ домаћина у обичају код стола припремљеног за празник на којем се налази колач, вино и упаљена свећа која се сматра еквивалентом сунца и древним симболом домаћег огњишта. Сви славски симболи постављени на свечани бели убус, дакле колач, жито/кољиво, свећа и црно вино увек су били незаобилазни атрибути нашег празничног стола. Такође, свака наша слава славила се по договореном програму који се помало разликовао у односу на славу

[3] J. Kołcon, *Serbska tradycyjna slava, czyli o sprawczej mocy słów,* (у:) *Bałkański folklor jako kod interkulturowy,* (уред.) V. Petreska, J. Rękas, Skopje – Poznań 2015, 209.

[4] Упор. Б. Јовановић, *Крсна слава, Нав. дело*, 593–607.

[5] Kołcon, *Нав.дело.*

у српским заједницама у Србији и у српској дијаспори. Међутим, речи Милета Недељковића: „слава се одржала уз једно опште правило – да нема правила“,[6] подстицала нас је на импровизацију.

Сваке године, у радосном обележавању српског обичаја у кругу пријатеља наш празник потврђивао је своју изванредност. Славили смо га са групом колегиница и колега на Катедри, са студенатима и апсолвентима гдањске славистике, заједно са позваним гостима – родитељима, рођацима и блиским људима. Свечано вече обично се славило у присуству ректорске владе Гдањског универзитета, декана Филолошког факултета, предавача са других факултета који су сарађивали са Катедром за славистику. Посебан позив упућивали смо угледним професорима многих пољских универзитета, познатим славистима, балканолозима, истраживачима историје, културе, књижевности, језика, фолклора и религије јужнословенских народа. На нашој слави угостили смо новинаре, издваче, преводиоце, православне свештенике и теологе, политологе, етнографе, певаче-солисте, стручњаке за медије, итд. У току ових година увидели смо да слава постаје наш заједнички празник, изузетан и важан за нашу средину.[7] Задржалисмо обичај српске славе и њену схему у организацији свечане вечере, међутим увели смо и одређене иновације усклађене с пољском трдицијом.[8] Слављење славе на тај начин постало је, додуше, модификована традиција[9], која одаје дух српског обичаја у споју са пољском прославом. С годинама се укоренило код нас као свака церемонија која се повезује са људским животом[10]. Уз то у нашем обележавање славе пронашли смо и подржали обичајне традиције балканских народа и њихових менталитета: чврсту привржености ка властитој територији и живот у различитости култура,[11] дакле принципе познате и нама Пољацима у нашем културном искуству.

Сваке године прослава почиње добродошлицом за госте и све присутне, после чега певамо Химну Светом Сави. Програм прославе сачињен према сугестијама наших студената је „рачунао“ са иновативношћу: било је наступа студентског позоришта, концерата словенских песама

---

6 Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 1991, 354.

7 J. Dziuba, R. Wyżkiewicz-Maksimow R., *Где су србисти, тамо је и слава: слава у Катедри славистике у Гдањску,* „Братство“. Часопис Друштва „Свети Сава“ 2009, бр 13, 203–205; J. Dziuba, R. Wyżkiewicz-Maksimow, *Kronika Katedre za slavistiku* „Slawistyka“ 2013, бр 13.

8 У схеми се одражава покушај да се уравнотежи круг sacrum/profanum, упор. A. Zadrożyńska A., *Homo ludens i homo faber. Próba modelowego ujęcia kultur tradycyjnej i współczesnej,* „Etnografia polska“, 1983, XXVII, св. 2, 151–166.

9 E. Hobsbawm, *Wynajdywanie tradycji,* (у:) *Tradycja wynaleziona,* (уред) E. Hobsbawm, T. Ranger, прев. M. Godyń, F. Godyń, Kraków 2008, 9–23.

10 A. Zadrożyńska, *Świętowanie polskie,* Warszawa 2002.

11 Edmund Lewandowski говори о Балкану као минијатури Европе, E. Lewandowski, *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawa 2004.

или вокалних припередби и наступа катедарских симпатизера. Пошто се слава славила на Дан Катедре, програм је предвиђао пригодно излагање на славистичне теме па смо том приликом частили код нас истакнуте пољске и српске југослависте, лингвисте и познаваоце књижевности, фолклористе, театрологе и историчаре уметности, преводиоце, новинаре, музикологе, итд: Кшиштофа Вроцлавског (Krzysztof Wrocławski), Милоша Луковића, Барбару Чапик Литињску (Barbara Czapik-Lityńska), Јадвигу Сопчак (Jadwiga Sobczak), Магдалену Кох (Magdalena Koch), Јана Соколовског (Jan Sokołowski), Хенрика Јарошевича (Henryk Jaroszewicz), Беату Пурц-Стемпњак (Beata Purc-Stępniak), Дануту Ћирлић-Страшњску (Danuta Ćirlić-Straszyńska), Дороту Јованку Ћирлић, Гжегожа Бжозовског (Grzegorz Brzozowski), Каролину Домбровску (Karolina Dąbrowska). Њихове интересантне презентације обогатиле су наше славистичко знање, те су више пута подстицале интересовање за нове области. На програму обележавања славе исто тако биле су студентске презентације одабраних тема, те фото-извештаји са путовања широм Балкана, фотографске изложбе и филмски монтажи са мотивима балканских култура, позоришне и музичке инсценације, интерпретације у вези различитих остварења Саве као народног свеца, те студентска преводитељска досутигнућа, такође – карактеристична јела балканске кухиње (дегустација јела одржавала се за време „славске гозбе“).

Гозбени карактер прославе обележен је чином ломљења славског колача. Према традиционалном рецепту, направљен је колач од пшеничног брашна, украшен крстом, са упетеном гранчицом босиљка (зачин који има велико магијско и мистично значење и који се примењује у народној медицини, те врачању и култу мртвих, упр. Чајкановић, н. д), као и јела која се обично служе на славама: бурек, гибаница, шопска салата, пите, ћевапчићи, баклава, медењаци и многи специјалитети јужнословенске кухиње. Гозбу су припремили наши предавачи и студенти. Када почиње средишњи део славе у нашем славском кругу присуствујемо, како верујемо, магији представе: колач преливен вином ломи се и дели у знак заједништва, у чему се испољава древно прехришћанско веровање по којем хлеб је *sacrum,* божанство, против кога „nie należy porywać się z nożem“, да не дође до „убијања бога“. Ломљење хлеба долази у везу и са хришћанском традицијом („Колач ломити, Бога молити“). Круг који се описује хлебом према кретању сунца, од лева надесно, симболизује вечност. Вино има магијску функцију, како се каже у записима: „Колач се преливао вином, а дом миром, животом, здрављем и сваким добром“, а за време славе служи такође, подизању тоаста. Традиционалние популарне српске наздравице: „Żeby beczki obfitowały w wino, dom w mieszkańców, obory w owce i bydło, pola w kłosy!“, или „Niech u tego, za którego zdrowie wino piliśmy, wszyscy będą zdrowi i weseli, niech mu się rodzi wino i zboże,

a najbardziej biała pszenica, a jego dom niech będzie pełen dzieci, szczególnie chłopców“ („Да бурад буду пуна вина, кућа укућана, штале оваца и стоке, поља класја!“ или „Нека код онога у чије смо здравље вино пили сви буду здрави и весели, нека му роди грожђе и жито, а највише пшеница белица, а кућа нека му буде пуна деце, посебно дечака“), за време наше славе замењују се жељама здравља и срећног полагања испита пошто се слава слави у раздобљу зимског испитног рока. Жито је важно јело у прослави српске славе које се обично спрема од куване пшенице (може да садржо и друге додатке, орахе, мед...) Жито које су припремали наши студенти је сваке године било ново изненађење, увек другачијег укуса, и приказало је у потпуности њихове кулинарске вештине. Сви догађаји, који су носили одређену симболику, доприносили су посебном угођају и обичну просторију мењали у место обојено магијом. Познато је да на месту на којем се одржава слава са уважавањем свих њених симбола, влада посебна аура која представља време и простор добрих мисли и речи, узбуђења, захвалности и остваривих жеља. На нашим славама сачувалисмо основне елементе српског празника изузимајући религијске моменте и истичући његове народне фолклорне одлике. На радосном друштвеном састанку одржали су се симболи толико битни за традицију, а посебно њезина духовна димензија. Из године у годину празник је спајао наше предаваче и младе слависте, студенте и апсолвенте, као и симпатизере словенских обичаја у осећању добродошлице, у кругу сећања и успомена на прославу претходне године. Понекад су на прославу долазили представници влада нашег универзитета доносећи славске поклоне– албуме, књиге и пригодне уређаје. Посебном вредношћу овога празника сматрамо присуство српско-пољских породица које живе у Гдањску и током дугог низа година присуствују су нашим скуповима, што је утицало не само на добар угођај тог дана већ је и стварало прилику за интересантне приче и драге успомене.

Свака слава остала нам је у сећању по непоновљивој аури: наши гости – стручњаци из разних области, представљали су нова открића, одговарали на многа, понекад контроверзна и питања, а њихова су се излагања разликовала од редовних универзитетских предавања. Студенти су такође спремали своје презентације на до сад непознате теме, више пута управо донете са путовања по Балкану (Србији, Босни, Херцеговини, Македонији, Косову, Бугарској, Румунији, Албанији), па смо упознавали њихов поглед на балканске стереотипе и занимљивости, чули смо релације различите од језика културне традиције.

Прослава славе као нови обичај на Катедри за славистику имала је едукативно и интегративно образложење. Свечаности српске славе као традиције која већ постоји (српска „крсна слава“), додалисмо модификације употребом инсценације одабраних обреда југословенских, јужнословенских и балканских култура, што је сачинило програм

наше прославе. Пројекат прославе који се заснива на подржавању балканских патријархалних обичаја и вредности (породица, заједница, различитост те мултикултурни егзотизам), може да се доима као наша традиционализација славе у дидактично-прагматичне сврхе. Схема „славске инсценације“ заснивала се на модификовању прославе древног празника дубоко утврђеног у живом обичају Србије и читавог Балкана, премда у Пољској помало егзотичног, па ипак блиског нама у односу на друге познате словенске обичаје. Конвенцијом породичног скупа, „неутралисањем“ религијске у корист фолклорне симболике, примањем славских симбола многокултурне (јужнословенске и балканске) заједнице те икона/слика Светог Саве означили су усвајање њене егзотике. Ову „традицију“ нисмо сматрали на нашој Катедри њеном кодификацијом (иако се 20-годишња прослава може овако сматрати), док промене које су се што се тога тиче догодиле у последње време, очигледно показују да смо избегли есенцијализацију (Lubaś 2008).[12] Измишљање славске традиције[13] (потпуно лишене политичких обележја) је на нашој Катедри културностваралачка и културнопокретачка пракса, као и деловање у циљу очувања идентитета, чиме смо утврдили нашу Катедру на Гдањском универзитету на ком до сада није постојала славистика као смер.

Сваке године прославу пратила је „промоција“ славистике: у програму славе рабили смо визуелно представљање различитих аспеката јужнословенских култура: позоришне и музичне спектакле, филмске смотре, изложбе фотографија, плаката и разгледница. Управо стилизовање славских плаката и позивница по узору на културне мотиве (српски фолклор и фолклорни култ Светог Саве), али и њихово попкултурно колажирање постало је својеврстан знак распознавања нашег празника. Наши славски плакати и позивнице добили су иновативан (сваке године другачји) визуелни лик у којем смо балканске пејзажне акценте те уникатне јужнословенске културне детаље „посуђене“ нпр. од српске сакралне архитектуре, јужнословенских народних ношњи и плесног фолклора (кола), комбиновали са референцијама на регионално наивно сликарство, што се показало веома потсицајним.[14] Различитим стилским средствима

[12] 2019. године Катедра за славистику спојила се са Катедром за класичну филологију и настао је Институт за класичне студије и славистику, а уместо Катедре за славистику основано је Одељење за славистику и балканске студије. Славу више не славимо, иако је празник и даље 27. јануара.

[13] Одређење „измишљена традиција“ употребљава Marcin Lubaś, упор. M. Lubaś, *Tradycjonalizacje kultury. O zaletach i ograniczeniach koncepcji “tradycji wymyślonych”*, (у:) *Tworzenie i odtwarzanie kultury. Tradycja jako wymiar zmian społecznych. Studia z dziedziny antropologii społecznej*, (уред.) G. Kubica, M. Lubaś, Kraków 2008, 33–69.

[14] По Емилијану Пралату наивна уметност сматра се „модерном формом фолклора“. E. Prałat, *Folklor serbski i jego dystrybucja w sztuce naiwnej,* (у) *Bałkański folklor jako kod interkulturowy*, T.II. (уред.) V. Petreska, J. Rękas, Skopje – Poznań 2015.

наивног представљања, њиховим било фолклорним било фантастичним садржајима, на нашим „производима ручног рада“, саградили смо „славску слику“ словенског Југа и славску „причу“ о балканској јужнословенској регији која се приликом славе – стално препричавала. У средишту ових слика-колажа био је увек Свети Сава предствљен као епифанијски лик и најважнија попкултурна икона наше гдањске славистике. Стил ове славске сликовитости потсицајан за фолклорни култ новог типа, сграђен на иконографији српског православља и метафорици наиве, манифестовао се не само као годишње овековечење Светог Саве у славском култу предака, већ и померањем његовог ауторитета ван фолклорне традиције и увођењем његове слике у нов културни контекст, доприносио је „репродуковању традиције“. Славска „етнографска“ сценографија – по иницијативи студената, потицала је југословенски и јужнословенски облик наше прославе. У току празновања поједине догађаје под утицајем старих црквених напева, класичне или савремене популарне музике, као и по мотивима фолклора многих балканских земаља, стварали су неодољив непоновљив „екстракт“ балканског света разапетог изнад Истока и Запада, изнад којег се мелодија давнине враћа и разазнаје у ритму модерног доба.

У току 20 година на Катедри за славистику слава је била не само циклични дугодишњи догађај, већ и бележење времена, део нашег календара и својеврсна „хроника догађаја“. Одржавањем традиције славског састанка остали смо „у дијалогу“ са славистичким светом како у Пољској тако и у јужнословенским земљама. Зато приликом резимирања достигнућа, на нашу славску прославу гледамо као на водич по славенском и славистичном свету, као на културни код по коем (на посве посебном нивоу у комуникацији и на потпуно други начин) се врши интеграција наше средине са славистичким срединама у Пољској.

Jolanta Dziuba, Regina Wyżkiewicz-Maksimow
Катадера за славистику, Универзитет у Гдањску

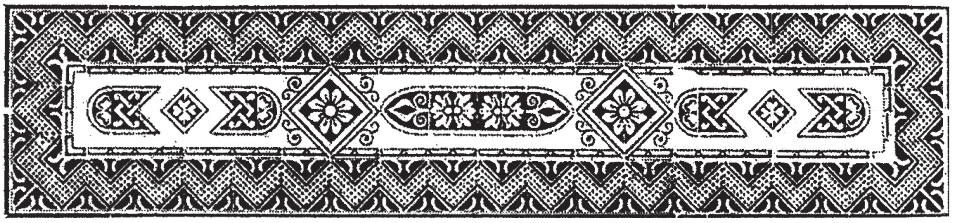
Кључне речи: Слава, Свети Сава, Катедра за славистику, Гдањск

Jolanta Dziuba, Regina Wyżkiewicz-Maksimow

SLAVA CELEBRATION AT THE DEPARTMENT OF SLAVIC STUDIES IN GDANSK

The article presents precious information on the veneration of Saint Sava abroad, across Slavic lands, reflected in the fact that ever since 1998, for more than two decades, Saint Sava has been celebrated as the patron saint of the Department of Slavic Studies at the Polish University of Gdansk. Based on

relevant literature, the notion of slava as a unique feature of Serbian culture and a key element of national identity is explained in the introduction. Another argument that testifies to the importance of slava is the fact that on 27 November 2014, slava was included in UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage. The description of this holiday's celebration at the University of Gdansk reveals that students and professors from all over Poland have participated. The article also draws attention to the adaptation of the traditional elements of slava celebration to Polish circumstances and everyday life.

УДК 94(=163.41)

СРБИ У СВЕТУ
БУДУЋНОСТ У ДОБА КОРОНЕ

Случај је хтео да извештај о Србима на северу Италије почнемо да припремамо пре избијања пандемије Ковид 19, а завршимо га у самом току, када се још не назире финале. Такође је коинциденција околност да је управо север Италије био једна од највише погођених области овом болешћу која је истовремено и врло позната, као једна варијација прозаичног грипа, али и доста непозната по многим својим манифестацијама и опасним утицајима на људски организам.

У овом тренутку не можемо рећи како ће се та ситуација са Ковидом 19 развијати, али смо сигурни да ова глобална пошаст ће свакако дочекати неки свој крај у догледно време. То се, међутим, сигурно не може рећи за нашу тему *Срби у свету*, која траје деценијама и вековима и која у себи носи такође многе непознанице: како из добрих страна направити још већу корист, а оне лоше умањити па и елиминисати.

У добре стране спадају све оне које се тичу споја и обогаћења различитих култура, увећање знања као и благостања, свакојаког па и финансијског. У лоше можемо набројати и дужи списак који се свакако завршава – асимилацијом, којој су Срби подложни можда и више него многи други народи.

Како се на тај проблем гледа данас, у доба којем жиг дају не само Корона, већ и Интернет, Твитер, Скајп, Вотсап, Вајбер...

Ова српском језику страна имена значе много Србима расутим у свету, јер им омогућавају да им матица и сви мили и драги буду близу на дохват једног клика, на тастатури компјутера или мобилног телефона. Више писма не путују недељама и месецима, слика је одмах ту, на екрану, и драги гласови одзвањају из блутут звучника.

Ни друга страна није дигла руке од утицаја. Страна средина, страни језик којим се говори у школи, на послу, са новостеченим колегама и пријатељима, вуку на другу страну, на ону која јесте туђа али је истовремено и блиска, реална, свакодневна.

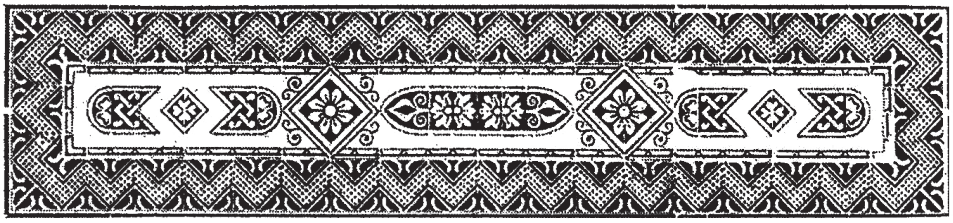
И док родитељи своју битку „трбухом за крухом“ бију на радним местима, често и уз продужено радно време, деца у школама, уз знање, примају и нове обичаје. Долазе у опасност да забораве своје. Проблем је универзалан и њега су весни сви којих се он тиче. Многе старе државе и културе, из којих се много сународника исељавало широм света, нашли су решење у најмање два стуба: у цркви и школи. Следећи своје сународнике вернике, неке цркве су пошле за њима широм света, да помогну, да подсете, да организују. Неке државе којима је било стало до својих сународника финансирале су допунска школе које нису биле конкуренција оним редовним, већ пружена рука матице ка деци коју није могла да отхрани и сачува.

Срби у свету имају дугу историју избивања из родног краја, али у њој нису имали ни увек равномерно ни увек квалитетно подршку своје матице. Некад је матица и сама била у великим невољама, ратним највише. Некад је била утопљена у различите нације, а понекад и распета сама са собом. То у мањој мери важи за цркву која је углавном успевала да део свог народа организује и веже за себе и своју подршку. Не само цркве, већ и културно-просветна друштва па и школе су постојали тамо где је црквена заједница била добро организована. Што се државе тиче, тек у последње време су виђени озбиљнији покушаји да се спречи „однарођавање“ Срба у свету. То још увек не значи да су ти покушаји свеобухватни и систематски, нису увек ни успешни, али је матрица присутна. Још само да се нађу финансије.

У жељи да у теми *Срби у свету* осветлимо не само прошлост него и садашњост, а самим тим да почнемо да размишљамо и о будућности, „Братство“ објављује позитиван пример наше заједнице са севера Италије. Та биљка добро напредује, али је још нежна да би могла да постане самодовољна и јака. Зато је то прилика да свако од нас, колико и како може, допринесе да се она развије и постане стуб, носилац једног новог и надасве сталног приступа подршци нашима у свету.

Душан М. Зупан*

* dusan.zupan@gmail.com

УДК 94(=163.41)(450)

СРПСКА ДОПУНСКА ШКОЛА „СВЕТИ САВА“ НА СЕВЕРУ ИТАЛИЈЕ

Земља вина, канцона, сирева и слатког живота, привукла је Србе деведесетих година прошлог века, не због атракција примамљивих туристима, већ због тога што је у њој било најлакше и најбрже наћи уточиште. Рат на подручју бивше Југославије, изолација, затварање фабрика и све већа немаштина и безнађе испратили су велики број наших људи са свог огњишта у расејање, а од тога значајан део покренуте популације нашао се на северу Италије. У овој земљи важи неписано правило које врло често можете чути од наших људи: „У Италији не можеш ништа и можеш све.“ Баш то је омогућило многим Србима, који нису добили азил због рата, да једно време у њој бораве „на црно“ и да чекају тзв. „санаторију“. То је правни акт, врста амнестије, који се повремено доноси са циљем да се они који су радили ван оквира пореске службе уведу у легалне токове. Уз одређену суму новца уплаћеног држави, на име некаквог ретроактивног паушалног измиривања пореза, добијали су дозволе за боравак и рад на одређено време. Оне су по истеку обнављане уколико су и даље били у радном односу, а након пет година добијали су и дозволе за трајни боравак. Тиме су им се отварала врата бољег живота, равноправног, уређеног, тј. врата достојна човека.

Насељавање севера Републике Италије

Данас, Италија није обећана земља за наше људе, тако да нових сеоба из Србије готово да нема. Један од разлога је проблем незапослености самих Италијана, нарочито њиховог високо образованог становништва. За разлику од Трста где су Срби долазили у првој половини 18. века мотивисани улагањима због веће зараде, сада долази становништво натерано муком, најчешће ниског нивоа образовања тражећи заклон у туђини „док све ово не прође“. Север, као развијени део Италије, био је

ново склониште наших људи са истока, југа Србије и из Републике Српске. Највише је насељаван Венето у којем се издваја град Виђенца где и данас Срба има највише и где чине једну од најбројнијих нација странаца. У Италији не постоји статус националне мањине, а од 172 нације, колико их има на подручју Општине Виђенца, Срби заузимају друго место, одмах иза Румуна који су најбројнији. Овај податак сам пронашла у званичној табели коју сам добила од саветника Општине Виђенца за туризам и међународне односе господина Леонарда де Марца. Високо образовано становништво је највише тежило асимилацији зарад економског просперитета, док су остали неговали у срцу национализам и потребу за очувањем порекла и традиционалних вредности. Највише због овог другог, српска заједница постиже добар статус код Италијана који, поштујући своје националне вредности, цене управо народе са идентитетом. Српска заједница у Виђенци има подршку локалних власти у организовању културних манифестација, хуманитарних акција и друштвеног живота уопште. Захваљујући угледу наших људи и српска допунска школа добија простор за одржавање наставе, док просветне власти саме Италије и не знају да она постоји. Шта је разлог томе и може ли се стање изменити? Кренимо од почетка.

Настанак и развој Српске допунске школе „Свети Сава“

Развојем Парохије, стварали су се услови и за развој школе. Свештеник Миливој Топић, након литургије, позивао је парохијане да упишу своју децу што је наишло на одзив. Формирање школе помагала су сва удружења, а иницијатива је имала подршку и тадашњег конзула Републике Србије госпође Мирјане Котлајић.

Српска допунска школа „Свети Сава“ почела је са радом у Виђенци 19. октобра 2010. у организацији Министарства просвете Републике Србије, а први хонорарни наставник била је Снежана Петровић, професорка југословенске и опште књижевности и италијанског језика и књижевности, која је свој рад најпре почела волонтерски у Роверету, градићу у којем живи. Признавању школе претходиле су године припрема и покушаја где су удружења плаћала рад учитељицама.

Према подацима професорке Снежане Петровић прве школске године било је 112 ученика у три наставна места: Виђенци, Басану дел Грапи и Роверету. Наредне, број ученика расте и настава се изводи у још два града Тори ди Квартезолу и Арзињану. Према извештају учитељице Снежане, школске 2012/2013, уписало се 223 ученика, а настава се изводила у укупно седам места где су поред поменутих још и Скио и Валдањо, како је остало до данас. У септембру 2013. године, Српска допунска школа „Свети Сава“ у Италији добија првог редовног наставника, Оливеру

Абадић професора српског језика и књижевности која долази на место учитељице Снежане. Школске 2014/2015. број уписа расте на 286 којима поред професорке Абадић, у новоотвореном наставном месту Алонте, предаје хонорарана наставница Магдалена Доневски. Због немогућности другачије организације проф. Абадић је наставу изводила сваке друге недеље на сваком наставном месту. Те школске године је био највећи број ђака који је до сада похађао нашу школу. Међутим, од њеног краја, па до данас, број ученика опада. Следеће школске године Министарство просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР) шаље као појачање, професора разредне наставе Ивану Марјановић.

Од школске 2018/2019. године, након избора на Конкурсу МПНТР, долазим на место колегинице Оливере Абадић којој се завршио петогодишњи мандат и преузимам наставна места Виђенцу (три групе), Арзињано, Валдањо и Басано дел Грапа. Уместо колегинице Иване Марјановић, од школске 2019/2020. ученицима у Скиу, Алонтеу, Роверету, Тори ди Квартезолу и Виђенци (једна група) предаје колегиница Драгица Додеровић, такође изабрана на конкурсу МПНТР.

У Венету, укључујући и Роверето (регија Трентино-Алто Адиђе) где се налазе наставна места српске допунске школе коју организује Министарство просвете, науке и технолошког развоја, наставу похађа 213 ђака. По неким незваничним истраживањима које сам спровела прошле године, то је око 10 процената деце српске националности школског узраста који живе на овом подручју, или исказано у односу на укупан број Срба у регији који се сада процењује на петнаестак хиљада, негде око 1,4 процента. Ово свакако није сазнање којим би требало бити задовољан, али узимајући у обзир чињенице из других регија схватамо да је ова бројка ипак значајна. Пример је Ломбардија као трећа италијанска регија по бројности Срба, где према подацима италијанског Завода за статистику ИСТАТ из 2014. године, живи више од 7000 регистрованих српских држављана, а број деце је који је похађао српску школу на једина два наставна места која су ту постојала кретао се око тридест, што представља 0,4 процента ђака у односу на број становника. Од 2017. године школа у Кастиљону (околина Бреше) више не постоји, од 2018. ни школа у Горгонзоли (околина Милана). Било је више покушаја отварања и других наставних места као што су Бруник (регија Тентино-Алто Адиђе) и Удине, али нажалост, нису се одржала. Од 10. фебруара 2018. године покренуто је и ново наставно место у Бусоленгу (околина Вероне). Наставу је најпре одржавала учитељица Сњежана Панић, а сада учитељица Магдалена Доневски. Очекује се да ово наставно место буде признато од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Постоји више разлога зашто број ученика није већи. Неки од њих су: недовољна информисаност о постојању Школе, њеној организацији,

наставном програму и признатости докумената у Републици Србији које ученици добијају у току, и по завршеном школовању. Подизање свести о важности похађања овакве наставе спроводимо на разне начине уз помоћ чланова Заједнице. Велику подршку имамо од наше цркве. Труд и ангажованост садашњег свештеника Далибора Ђукића, који након сваке службе позива ђаке да се упишу, учинили су да број новоуписаних значајно порасте. Томе доприноси и ангажованост самих родитеља и удружења који шире причу о потреби похађања наставе на српском језику. Промоција ученичког рада (приредбе и конкурси) кроз медије је још један од видова борбе за већи број ђака.

Затим, због велике оптерећености ученика у редовним школама, стиче се утисак да би српска школа била још једна обавеза. Међутим, садржаји који се у њој обрађују јесу едукативни, али нису оптерећујући. Ученици доста науче на часу почев од сопственог писма, преко историје спрског народа до његове културе. Честе су и креативне радионице, тако да наставни дан пролази у учењу кроз дружење и забаву. Школа је одлично место да деца стекну и сачувају пријатељства са другарима своје националности.

Трећи и веома важан разлог је што се не налазимо у италијанском просветном систему и што би простор и услови за одржавање наставе требало да буду једнаки ономе на шта су ђаци навикли у редовним школама. Овде морамо имати у виду да је наша дијаспора у овом делу Италије млада, и да је пред нама још много посла и борбе за побољшање статуса и рада Српске допунске школе.

За разлику од Швајцарске и Немачке, где се настава одржава у редовним државним школама у Италији је права борба за простор и учионице. Негде се чак српски језик признаје као други страни. Колегиница Виолета Павловић Мартиновић, наставник српске допунске школе у Јужноафричкој Републици је уз помоћ Амбасаде Републике Србије, Министарства просвете Јужне Африке и Интернационалне испитивачке институције (IEB), 2012. године имплементирала наставу српског језика у школски систем Јужноафричке Републике. Захваљујући њој је наш језик постао званични језик (од укупно десет) у овој земљи.

У овом делу Италије, обезбеђивање наставних средстава представља посебан вид сналажљивости наставника и родитеља. У великој мери зависимо од разумевања италијанских представника цркве и локалних заједница, што опет ствара додатну одговорност и обавезу неговања и одржавања тих односа.

У месту Басано дел Грапа где су први часови одржани 2006. године са учитељицом коју је плаћало Културно уметничко друштво „Слога“ (до 2008. је била Зорица Јелић, а до 2010. Јелена Илић), настава се изводи у учионици Културног центра Католичке парохије Свето тројство (Santissima

Trinità). За узврат, ово удружење одржава зграду. Са Удружењем Слога српска допунска школа од 2015. године сваке јесени организује Дечје игре без граница где се уз дисциплине показивања спретности, ученици такмиче и у игри знања стеченог у Српској школи. Претходне године, гости су били и млади из Србије, Републике Српске и Словеније што је допринело остваривању нових пријатељстава међу српском децом.

У Арзињану, просторије за наставу обезбеђује Српска културна заједница „Арзињано“ захваљујући поверењу које ужива у тамошњој Парохији „Сви свети“. Такође, Парохија нам уступа и свечану салу за приредбе као и велико двориште које је иделано за игру на паузи и реализацију Кроса РТС-а.

„Мала школа ћирилице“ основана 2007. у Арзињану са учитељицама Горданом Биговић и Жаклином Љубисављевић, била је претеча данашње школе. У сарадњи са овим удружењем, 2019. године сам искористила прилику да представим српски језик, обичаје и нацију у италијанској школи „Ђакомо Занела“ у оквиру пилот-пројекта поводом Међународног дана матерњег језика. Ученици страних националности, ближе су упознали српске великане, историју, гледали промотивни спот о Србији, писали своје име ћирилицом и уживали у импровизованој православној Бадњој вечери „пијучући“ бомбомбоне. Шарајући јаја од стиропора схватили су лепоту наших припрема за најрадоснији хришћански празник, Ускрс. „Једва чекамо да посетимо Србију“, изговарали су малишани са усхићењем образлажући своју жељу најјачим утисцима са часа о нашој отаџбини. Професорка Лаура Фонсо није крила одушевљење због бриге српског Министарства просвете науке и технолошког развоја о својој деци у расејању.

Кроз италијанске уџбенике историје још увек се провлаче неистине о српском народу, због чега су наши ученици често у проблему да ли да се супротставе наставнику или да неправду не коментаришу, чекају да се са проблематичне области пређе на учење садржаја где се Србија не помиње. Зато је потребно да оваквих промоција српства буде што више јер се на тај начин демистификује пропагандом стечена искривљена слика о нашем народу, а наши ученици могу осећати национални понос у мултиетничкој школској средини.

У Валдању се настава одржава у просторији коју плаћа СКЗ „Свети Сава“ за потребе школе и Заједнице. Зидове учионице красе симболи старог српског села о чему води рачуна гуслар Стојан Нованковић који са пуно љубави уређује простор. Захваљујући њему, ученици су у прилици да путују кроз време замишљајући своју чукунбаку са преслицом у рукама како уз светлост фењера плете чарапе својим унуцима док негде уз огњиште, глава куће свира фрулу или хајдучку песму на гуслама. Школа у Валдању је покренута 2011. са приватним наставником Горданом Биговић.

Три српске породице Маркочевић, Бјељаревић и Михајловић 2012. године у Скиу покрећу српску школу. Редовно окупљање родитеља који су доводили децу створило је потребу и за формирањем удружења СКСО „Круна“ које и данас подржава и помаже рад школе. Настава се одржава у њиховим просторијама за које плаћају закуп. Захваљујући вољи и ангажовању овог удружења и родитеља 2019. године штампано је прво издање илустрованих школских новина „Деца су украс света“ у којем су објављени радови ученика из овог наставног места.

Уз иницијативу учитељице Снежане Петровић 2010. године када је школа призната, две мајке Борјанка Миленковић и Биљана Пантић, обезбедиле су простор за извођење наставе у Виђенци у којој је било највише пријављених ученика. То је била сала за конференције у основној школи „Лоски“. Део је био опремљен за наставу, а сала се користила и за приредбе српске школе. Простор је био бесплатан. Касније, појавио се проблем издавања просторије, па настава није могла да се реализује сваке суботе. Такође, зими се у поподневним часовима искључивало грејање. Тадашњи председник Савета родитеља Слађан Недељковић је уз договор са учитељицом Оливером Абадић, добио дозволу од Општине да се настава одржава у Вили Таки, чији један део чини библиотека. Од доласка колегинице Иване Марјановић, предавања се врше у две учионице у овој вили.

Двоспратна зграда у којој се настава изводи стара је око три стотине година и налази се у парку који важи за врло небезбедан. Суботом, када нам је простор на располагању, општина и библиотека не раде. У периоду од 9:30 до 12:00, истовремено наставу држе два предавача, а након тога од 14:00 до 19:30, остаје једна учитељица са ученицима. Кључ зграде имају и други корисници, тако да врло често не знамо ко се у њој налази. Наставнику је потребна и вештина и храброст да сачува ученике. Нажалост, то је за сада најбољи простор који нам је на располагању. Стални су преговори представника Савеза Срба са општином да се школи обезбеди условније и безбедније место за одржавање наставе. Захтевајући овако нешто имамо у виду строге прописе о безбедности ђака у редовним италијанским школама. Пред сам почетак као и завршетак наставе, затвара се цела улица где униформисана особа брине о поштовању правила и сигурног уласка и изласка деце из школе. Двориште и зграда се закључавају и у току наставе може да се уђе само уколико то дозволе стално запослени у обезбеђењу. Ученици немају могућност напуштања школског дворишта у време наставе.

Ригорозна правила су везана и за долажење ђака. Кашњење није дозвољено, а ученике из школе могу да одоводе само родитељи или лице које они овласте на почетку године. Превремено напуштање наставе мора бити најављено преко посебне књижице ЛИБРЕТА коју има сваки ученик,

а која служи за комуникацију између наставника и родитеља. У њу се уносе важна обавештења као и евентуални преступи ученика, а дужност сваког родитеља је да је свакодневно прегледа.

Дакле, Италија је земља која придаје велику важност сигурности ђака и ништа не препушта случају. Зашто би онда и са Српском допунском школом било другачије? То је питање на чијем одговору са пуно аргумената може и мора да се инсистира.

У оквиру Српске допунске школе „Свети Сава“ настава се, са мањим бројем ученика, одржава у још три града у просторијама католичких парохија. У Алонтеу и Роверету трошкове сносе родитељи, док у Тори ди Квартезолу, родитељи и Удружење „Слога“.

Организација наставе

Као што је већ речено, школа је у организацији Министарства просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР) Републике Србије и одвија се по прописаном програму. Ученицима се на основу евиденције издају ђачке књижице за посебан програм основног образовања и васпитања у иностранству у којима су оцењени за оба полугодишта, а на крају школовања (након 8. разреда) добијају Уверење о завршеном посебном програму основног образовања и васпитања у иностранству које је признато у Републици Србији.

Настава се изводи једном седмично, најчешће викендом или у поподневним сатима након завршетка редовне италијанске школе. Траје три школска часа уз једну паузу од 15 минута, укупно 2,5 сата. Одељења су најчешће хетерогена, због немогућности другачије организације. Градиво је прилагођено трима узрасним гупама ученика: млађа, од 1. до 3. разреда; средња, од 4. до 6. и старија, 7. и 8. разред. Ипак, због различитог нивоа знања, примењује се и индивидуални облик рада. Поред Српског језика, наставни предмети су Моја отаџбина Србија и Основи културе српског народа. Они су комбинација српске историје, географије, музике и културе уопште. Наиме, наша школа је допуна националног знања за које су ђаци ускраћени школовањем у страним земљама. Циљ овакве наставе је развијање свести о сопственом националном и културном идентитету, подстицање одржавања трајних веза са отаџбином као и промоција културе свог народа у земљи у којој живе уз поштовање и уважавање културе те земље.

Сва места где се настава изводи у организацији МПНТР у Италији броје заједно са Трстом 309, а без њега 213 ђака. Ученици су узраста од 1. до 8. разреда, а врло често долазе и предшколци који се припремају за почетак школовања као и понеки навршени ђак који жели да допуни знање, али они нису у педагошкој евиденцији.

У већини српских домова и даље се користи матерњи језик, тако да ретко који ученик долази без барем основног нивоа познавања српског. Ипак, има и ђака са којима се ради од самог почетка. Боље је када се школи прикључе у што ранијем узрасту, јер касније често постоји стид и осећај инфериорности у односу на вршњаке. У сваком случају, задатак наставника је да ту баријеру отклони и што неприметније уведе ученика у лепоту матерњег језика. Такође, обавеза нам је да их их подржимо и продубимо љубав према српском језику и култури и створимо подстицајну и другарску атмосферу за рад. Најчешће језичке препреке код већине ученика у самом учењу језика су изговор и место употребе гласова Ч и Ћ, али ипак највећу муку задају падежи.

Организација приредби

У току године, реализујемо и две школске приредбе. Једна је за школску славу Светог Саву, која је уједно и наш Дан школе, а друга је завршна, где учествују ученици из свих тринаест група из овог дела Италије, на којој се деле ђачке књижице и уверења о завршеном школовању. Организовање и реализација оваквих свечености представља посебан изазов за наставнике. Салу за приредбе траже родитељи. Место извођења се договара на састанку Савета родитеља и непоходно је да термин одржавања буде викенд. Услови за припрему програма нису нимало захвални. Могућност коришћења учионица имамо најчешће само у време наставе (осим у местима где сама удружења уступају просторије школи). То аутоматски значи отежано одржавање проба за приредбу и других ваннаставних активности које не би требало изводити науштрб редовних часова. Такође, пошто школа није обавезна, постоје и они ученици који нередовно долазе па спајање приредбе у целину, чак и на само једном наставном месту, није нимало лак задатак. Право искушење тек долази када се уклапа програм свих ученика из различитих градова српске допунске школе. Генералне пробе не постоје, јер се сала закупљује само за дан извођења и преостаје да се на брзину пре почетка прође кроз садржај приредбе. Прилагођавање ученика сцени, сналажење и све оно што следи када се завеса подигне, умногоме зависи од способности, самопоуздања ђака и среће да све протекне како треба, којој се сви надамо. Реализација заједничке приредбе захтева велики труд наставника, посвећеност, предострожност и добру организацију. Родитељи су кључни фактор подршке, како у преузимању бриге о ученицима који нису на сцени тако и у обезбеђивању реквизита и костима.

Светосавска академија 2019. била је догађај који ће се дуго памтити. Реализована је заједно са Парохијом „Свети Лука“ чији су гости били професори и ђаци Српске православне опште гимназије „Кантакузина Катарина Бранковић“ из Загреба.

Свечана академија 2019. године

Публика је уживала у узвишеном извођењу Ракићеве *Симониде*, Попине *Жиче* и других врхунских дела наше књижевности везаних за Немањиће и самог Светог Саву. Уз светлост свећа у рукама учесника и њихово појање селили смо се у доба настајања српске архиепископије. Овакав програм је био право духовно освежење за Србе у овом делу света. Ученици Српске школе „Свети Сава“ представили су се кроз колаж рецитала, игроказа и песама о Светом Сави, домовини, ћирилици и историјским чињеницама о Немањићима. Захваљујући родитељима, највише мамама које су џакове за кафу прекрајале у средњовековне хаљине, мали глумци су нас у својим уверљивим костимима, уз средњовековну музику и слике са видео-бима, одвели у доба давне Рашке. Приредба је била изведена у театру Астра у Виђенци и заиста је била величанствена како би је често и пре самог извођења парох Далибор Ђукић и карактерисао да ће бити.

Пожртвовање, ангажовање, уложено време и посвећеност добијају на вредности када пред собом видите децу српске дијаспоре како са поносом и пуном свешћу носе и истичу своје славно порекло. Тада заборавите на сваки умор и постанете свесни немерљиве вредности и смисла посла којим се бавите.

Сваки предавач (до сада су све биле жене), без обзира на звање које носи у дипломи, овде се са пуно поштовања назива учитељицом. За Србе у овом делу дијаспоре, учитељица се доживљава као званичник из матичне земље и њено присуство је очекивано на манифестацијама и прославама које организују удружења на којима уз свештеника и представника из Конзулата или Амбасаде, има почасно место. Сматра се важним чланом заједнице и битним фактором за очување њеног јединства. Црква и школа

су у тесној сарадњи и подржавају једна другу у раду. То је заправо и једини начин да се Срби у туђини држе на окупу.

Сарадња Цркве и Школе

Пратећи пут Светог Саве, Срби у Виђенци најпре оснивају парохију, а затим школу која носи име нашег великог светитеља. Према информацијама са сајта Српске православне цркве, Епархије аустријско-швајцарске, Црквена Општина и парохија основана је 1993. године.

Прву Свету литургију служио је отац Рашко Радовић, а од следеће године литургије су служене једном месечно у једном католичком храму, да би се број служби, када је Митрополит Јован 1. јануара 1996. поставио сталног свештеника – Миливоја Топића повећавао на два, затим три пута месечно. Након тога службе су одржаване сваке недеље и за Божић. И даље, многи велики српски празници остали су необележени. Да цркву чине људи, а не грађевина, доказује и чињеница да се Света литургија за Светог Саву служила у дому једног парохијана. Коначно стално богослужбено место српска православна црква остварује 2005. године, када Његово Високопреосвештенство Митрополит Јован потписује уговор о коришћењу католичке цркве (старе више од 500 година) у центру града која је део напуштеног италијанског самостана са годишњом киријом од једног евра, са обавезом одржавања и рестаурације, а без права на осликавање. Овај уговор омогућио је коришћење цркве наредних 60 година. Иако је уговор за коришћење цркве потписан 2005. године, прва Света литургија служена је тек 21. новембра 2010. године. Срби који живе на територији парохије су донирали иконостас у дуборезу од ораховог дрвета, који и данас краси цркву.

Парохији поред Виђенце припадају градови: Падова, Верона, Тренто и Роверето. Половином маја 2014. године за парохију у Виђенци постављен је свештеник Далибор Ђукић.

Прошле године, захваљујући његовој и иницијативи Црквеног одбора, покренута је акција за куповину парохијског центра у оквиру којег ће бити црква, црквена сала, црквена продавница, библиотека, канцеларија, простор за састанке, парохијски стан, простор за изложбе и простор за децу. Реализацијом ове идеје оставарио би се дугогодишњи сан парохијана.

Сарадња Школе и Цркве је кључна за добро функционисање српске заједнице. Свака школска година почиње Молебаном, односно Призивом Светога Духа за почетак нове школске године на којем присуствују ђаци, студенти и обе учитељице.

Традиционално рецитовање на Светог Саву након Свете литургије, ученика српске допунске школе, али и деце која је не похађају, сваке године се са нестрпљењем ишчекује. Тада кум славе обезбеђује пакетиће

малим рецитаторима, а након службе и песмица Срби настављају дружење у ресторану на традиционалном светосавском ручку.

Од екскурзија до изолације

Србима у Италији највише недостаје довољан број викенда, пошто се све свечаности тада одржавају. Слава Парохије Свети Лука као и славе удружења, не прослављају се на дан свеца, већ суботом или недељом. Све фолклорне и спортске смотре, одржавају се тим данима, пошто су у току радне недеље сви заузети својим пословима. Зато се пред крај календарске године састају представници удружења и школе са свештеником и тада се прави распоред свечаности како не би дошло до преклапања.

Традиција наше школе су и ђачке екскурзије које се спроводе на иницијативу родитеља на крају сваке школске године. То је време опуштања и дружења како ученика, тако и родитеља. Прошле године, обилазили смо државицу Сан Марино и Римини где смо уживали у Италији у минијатури. Претходних година, ђаци су се дружили у забавним парковима, посетили Трст и своје другаре из Српске допунске школе „Јован Милетић“, уживали у Ђенови у једном од најлепших јавних акваријума у Европи, видели необичан зоолошки врт на отвореном надомак Вероне.

Завршна приредба

Прави тест за наставнике и ђаке била је по свему тешка и специфична прошла школска година. Вирус Ковид 19 унео је пометњу у све наше животе, а Италија је једна од земаља које су биле најтеже погођене. Класични часови су прекинути крајем фебруара. Наставу на даљину требало је организовати тако да буде довољно занимљива и мотивишућа

јер је најважије у том периоду било задржати интересовање и продубити љубав деце према нашој школи. Упркос манама овакве наставе, пружена нам је могућност да градиво презентујемо у формама блиским данашњим генерацијама ученика што је резултирало одличним одзивом и учешћем у бројним конкурсима који су донели велики број награда. Оне су српским ђацима и њиховим родитељима у Италији донеле ретку радост у тренуцима забринутости за сопствену егзистенцију.

Будућност школе

Српска допунска школа „Свети Сава“ на овакав начин, постојаће док има воље и свести родитеља о њеној важности. Држава Србија је признавањем озаконила, озваничила и створила темељ за њен опстанак. Након десет година рада, тренутак је да се крене у борбу за место у просветном систему Италије. Задатак наставника као представника Републике Србије је да скрене пажњу на овај проблем, а онда укључивање институција најпре наше, па италијанске државе у његово решавање. Тиме бисмо безбрижно и ми у отаџбини могли размишљати да селидбе не значе и одрођавање и да тамо негде расту будући велики Срби који ће у кључном тренутку учинити важне ствари за своју земљу као што су до сада чинили многи знаменити преци. У годинама када се број Срба у расејању приближава броју у матици, улагање у потомке са чврстом националном свешћу у дијаспори, представља улагање у „востајање“ и опстајање Србије.

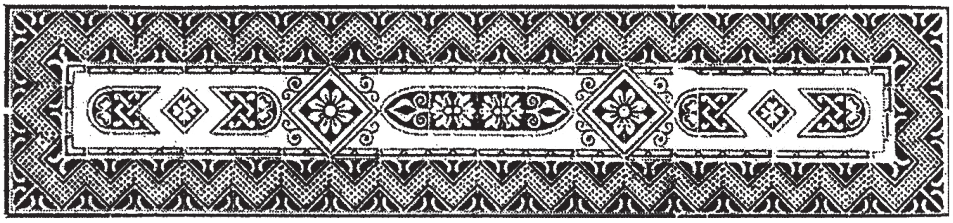
Јелена Јовановић*
професор српског језика у Виђенци

Белешка о аутору:

Јелена Јовановић рођена је 1978. године у Београду. Основну и средњу школу завршила је у Шапцу где иначе живи. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду, одсек за српску књижевност и језик. Предавала 12 година у Основној школи „Лаза К. Лазаревић“ у Шапцу. Током тог периода њени ученици су сваке године имали запажена места на такмичењима из Српског језика и језичке културе и Књижевној олимпијади. У Едукином Зборнику 2015. године, објављена је њена припрема за час: *Наставно проучавање приповетке „Аска и Вук“ Иве Андрића*. Драмска секција „Дружина што драми“ коју је водила у школи, победила је на градској смотри драмских секција основних школа „Шабачки театарски покрет“ представом *Сама у кући* Љубомира Недовића 2017. године.

Од школске 2018/2019. године предаје у Српској допунској школи „Свети Сава“ у Републици Италији након што је изабрана на конкурсу Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, са тренутним пребивалиштем у Виђенци. Излагала на стручном скупу у Виминацијуму 2019. године. Аутор је и уредник Фејсбук учионице *Наставница Јелена* преко које је реализовала наставу на даљину у време ванредне ситуације изазване вирусом КОВИД-19. У овом периоду велики број ученика којима предаје учествовао је на конкурсима у Републици Србији и освојио бројне награде.

* jelena.jovanovic978@gmail.com

УДК 27-523 Атос

СВЕТА ГОРА:
ПРОДОР МОДЕРНОГ У СТАРИМ ТРАДИЦИЈАМА
Запажања са пута по Атосу

Годинама предајем на Филозофском факултету Масариковог Универзитета у Брну о православљу на Балкану. Посетио сам већину најзначајнијих православних манастира[1] и храмова у свим балканским земљама, укључујући и Васељенску патријаршију у Цариграду. Међутим на најсветијем месту православља – наравно после светиња у Јерусалиму – на Светој Гори Атоској, нисам био све до своје шездесете године. Разлог томе је сасвим једноставан: сложена процедура добијања дозволе за улазак на територију аутономне монашке републике. Студентима сам зато препоручивао, данас већ тешко доступне, чланке чешког ученог монаха Саве Хиландарца, који је живео у манастиру Хиландар на Светој Гори од 1881. године до смрти 1912. године, а пре свега његову Књигу о Светој Гори Атоској (Праг 1911), која је до данас практично непревазиђени водич и, истовремено, историја Свете Горе.[2]

[1] У средњем веку манастире су најчешће оснивали владари или племићи. Тако је настала већина српских манастира на Балкану. Окупљањем група ученика око поштованог пустињака који се осамио настала би такозвана лавра, група неколико пустињачких келија (или само пећина), где је временом додата заједничка трпезарија. Од оваквог удруживања могао је, такође, да настане манастир, који су владари или велможе касније даривали. Реч лавра је синоним за најзначајније манастире којих је у православном свету тек неколико. Атоски манастири, којих има двадесет (раније их је било више) настајали су, последњих 400 година, на оба начина. Али реч лавра има у називу само најстарији (не и највећи) Μονή Μεγίστης Λαύρας – Велика Лавра, који је настао у 10. веку као први атоски манастир.

[2] У манастиру Хиландар, Сава (Славибор Криштоф Јонатан Јеремијаш Бројер, 1837 – 1912) се бавио разним професијама: био је млинар, столар или чувар манастирског пристаништа. Коначно, добио је место које је одговарало његовом високом образовању: постао је библиотекар и потом архивар. Пописао је и каталогизовао тамошњу библиотеку и организовао архив. Између осталог, пронашао је Мирослављево јеванђеље, које су хиландарски монаси даривали краљу Александру Обреновићу када је посетио манастир 1896. године. Краљ Александар га је одликовао орденом Св. Саве III степена. Уочи седамстоте годишњице оснивања Хиландара написао је опсежно дело *Историја*

На крају, посету Светој Гори остварио сам захваљујући поклону коме се нисам надао: наиме за шездесети рођендан добио сам завршене све формалности неопходне за улазак у ову аутономну монашку републику као сасвим неочекивани поклон од своје две студенткиње. За студије балканистике одлучиле су се у годинама које нису уобичајене за студирање и, можда баш због тога, могле су боље да уваже информације које сам им преносио и да уоче „атоски недостатак".

Посета Свете Горе се уређује по једном делу типика написаном за цео Атос крајем 18. века[3] и, у суштини, важи све до данас. По овом типику законодавну моћ за цео Атос има скупштина, протат, коју чини двадесет чланова – представника данас постојећих двадесет атоских манастира[4], која се састаје два пута годишње у административном седишту Свете Горе, градићу Кареји, већ више од хиљаду година[5]. Извршну власт

Манастира Хиландара публиковано у Београду са стогодишњим закашњењем (1997) уочи 800. година од оснивања манастира.

[3] Први светогорски типик саставио је зачетник манастирског монашког живота на Атосу, Св. Атанасије Атоски из понтског Трапезунта. Од пријатеља из младости каснијег византијског цара Никифора Фоке од добио је, 964. године, оснивачку повељу за први атоски манастир, Велику Лавру, који је до данас први у хијерархијском редоследу манастира Свете Горе. Овај типик је имао утицаја на типике манастира који су касније оснивани на Светој Гори. Требало је да Велика Лавра буде уређена по киновијском систему (општежитељног) манастира, у коме се по узору на прва хришћанска удруживања, монаси подређују игуману манастира и ступају у манастир одричући се своје личне имовине. Данас на киновијски начин живе сви светогорски манастири без обзира на то што је у разним временима преовладавао идиоритмијски начин живота у коме је сваки монах могао имати приватну својину, бринути се за своје животне потребе и живети без игумана. Ово је, међутим, увек било критиковано од стране цариградских патријараха, под чију јурисдикцију Атос спада до данас.

[4] У данашње време у Кареји се састају представници само деветнаест манастира, јер „зилотски" манастир Есфигмен обично не шаље своје представнике у протат. Ако пошаље свог представника онда бира монаха за кога није издат налог грчке владе за хапшење. У овом манастиру српски монах Сава рекао ми је да, када би он отишао у Кареју, одмах би га ухапсила аутономна полиција и, у најмању руку, био би трајно депортован са Атоса. Наиме од 1974. године манастир се супротставља јурисдикцији цариградских патријараха којима монаси овог манастира замерају екуменизам тј. односе са другим црквама и разговор о хришћанском јединству. Садашњег патријарха Вартоломеја сматрају шизматиком. Због тога је, на иницијативу патријарха Вартоломеја, било неколико неуспешних покушаја да се растера ово „православно-мултиетничко" фундаметално братство у Есфигмену, изнад чијег манастирског пирга се вијори црна застава са натписом *Православље или смрт*. Патријархове напоре подржава и грчка влада.

[5] У Кареји се налази световни гувернер, који је подређен грчком министарству унутрашњих послова. У османска времена овде је био и турски представник, кајмакам, са малом војном јединицом. После Другог балканског рата цело полуострво Халкидики је припало Грчкој, па је уместо турске дошла специјална јединица грчке полиције.

монашке републике представља епистасија са представницима само четири манастира који се мењају сваке године. Зато је двадесет манастира подељено у пет група од по четири манастира. На челу овог четворочланог савета је увек представник манастира који је царска задужбина. Улазна виза за Атос, диамонитирион, мора да буде одобрена од стране овог тела које су 2019. године чинили га представници манастира Дионисијата, Зографа, Русика (Св. Пантелејмона) и Констамонита (сви потписници моје визе).

По правилима дневно се може издати 110 улазних виза за ходочаснике, од којих само десет за хришћане неправославце. Виза, која омогућава ходочаснику смештај и храну у изабраним манастирима, важи четири дана (три ноћи), тако да на целом монашком поулострву не би смело истовремено да буде више од 330 ходочасника. Али, с обзиром на то да позиве за ходочаснике раде и поједини већи манастири, тај број није стриктан. Многи посетиоци се не придржавају тачног времена посете. На Атосу сам срео два побожна брата из Молдавије, Гагаузе по народности, који су на Атосу на основу ове визе провели скоро сто дана. Дакле, број ходочасника на полуострву је много већи. У највећем атоском манастиру Ватопеду је, само у току моје једнодневне посете, било најмање 150 ходочасника, а у руском манастиру Светог Пантелејмона, који сам посетио следећег дана, тек нешто мање од тога.

Има разних ходочасника: већина су наравно дубоко религиозни православни хришћани који пут на Атос сматрају својим хаџилуком. Они тамо могу да доживе дубоке духовне тренутке на местима где се сваки дан дешавају чуда уз чудотворне иконе и небројене мошти светих, али где се, пре свега, налазе живи свети – светогорски побожни старци. Због њих многи ходочасници и долазе: са молитвом за оздрављење, остајање у другом стању супруге или за извођење детета на прави пут итд. Видео сам међу ходочасницима често и тешко болесне – спавао сам у истој келији на Хиландару са човеком који је имао последњи стадијум канцера и, са својим пратиоцима се ту, на светом месту, припремио за смрт. Има ту и западних хришћана који чезну да упознају управо ову православну мистику и да тако дотакну византијско наслеђе. Многи, и то изузетно образовани мушкарци, овде на крају остају, прећу у православље, прођу кроз трогодишње искушеништво да би постали пуноправни чланови неке од манастирских заједница. Али присутни су и обични туристи, који су само желе да дођу и виде необично место без жена и да се успут попну на планину Атос, која се уздиже изнад мора на најјужнијем крају полуострва до висине 2.033 метра. Они углавном не преноће у оквиру манастирских зидина, иако имају на то право, зато што би тиме били обавезни да учествују у јутарњим и вечерњим богослужењима што је њима отежавајућа околност. На крају, стицајем околности такође у Хиландару, видео сам кратко подшишане момке са златним ланцима, које

у оваквом окружењу уопште не бисмо очекивали и које се пре повезују са гротлом радикалних фудбалских навијача. Они су сигурно допутовали да докажу пред околином своју националну страст, зато што добар Србин, Бугарин или Грк пре свега мора да буде православац и да посети света места православља, шта год то по њиховом схватању значило.

Моје дуго премишљање о посети овог светог места показало се погрешним. Наиме, да сам Атос посетио пре тридесет или можда пре само двадесет година, тамо бих затекао, према причама, сасвим другачији свет него што је сада. Био је то свет без ове две последње категорије посетилаца, као и без осталих погодности модерног доба које са десетинама хиљада посетилаца годишње продиру и у овај последњи бедем средњовековне Византије.

Током друге половине двадесетог века, када је Европа постала средиште изразите модернизације и друштвених промена како на западу и сасвим другачијих промена на истоку, промене су се, на почетку, на Атосу испољавале сасвим другачије него данас. Наиме, заједно са атеизмом који се ширио у друштвима православних земаља под безбожним оклопом комунизма, промене су почеле да се показују најпре у скитовима[6] који су полако пустели а поједини монаси одлазили из манастира.

Док је између 19. и 20. века на Атосу живело можда више од 8.000 монаха, од којих су тада већином били из Русије, 1971. године било их је само 1.145. Стари су умирали, а из Совјетског Савеза, Југославије, Бугарске или Румуније нови нису долазили. Они који су долазили били су ретки појединци који су, уз велике компликације, успевали да емигрирају. Насупрот томе, крајем 20. века, у бившим комунистичким земљама дошло је до духовне обнове па су тако на Атос почели да долазе они који су били заинтересовани за монашки живот, који нису налазили прибежиште само у својим националним манастирима (на Атосу су манастири сада већином грчки, осим Хиландара, руског Пантелејмона и бугарског Зографа), већ у свим манастирима и у многим скитовима. (Неки од скитова – скитови Св. Илије или Св. Андрије – у којима су светогорски храмови већи су од многих светогорских манастира.) Иако су велику подршку Светој Гори већ од 16. века великодушно слали владари Молдавије и Влашке, Румунија нема свој сопствени манастир, већ само румунски скит Св. Јована Крститеља (Продромос). Слично је и са Грузијом, иако је Ивирон, трећи манастир у данашњој хијерархији светогорских манастира, који је изградио Атанасијев сарадник Јован Иберијац (Јован Грузијац) у ствари био грузијски. Тренутно на Атосу живи око две хиљаде црноризаца.

[6] У 16. веку, када је већина манастира прешла на идиоритмички начин живота, монаси који се са овим нису слагали, су одлазили из манастира и стварали посебне заједнице, мала манастирска насеља – скитове, која нису нестала ни када су се половином 19. века светогорски манастири полако враћали оригиналном киновијском начину живота. Данас су неки од скитова преузели правила идиоритмичког живота.

Највише монаха, више од 150, је у манастиру Ватопед, док их је нешто мање је у руском манастиру Св. Пантелејмона. Ово је барем позитивно лице модерног времена.

Цела Света Гора је, 1988. године, уписана у листу светске културне и природне баштине УНЕСКО-а. Захваљујући томе и захваљујући приступању Грчке Европској Унији утицај модерног света је као олуја захватио Атос. Свуда се врше реконстукције и данас на Светој Гори, са изузетком Есфигмена, нећете наћи манастир из ког не извирује нека дизалица, који није опкољен скелама и у чијој утроби се не чује бука мешалица. Манастири су опремљени компјутерским центрима и, опет са изузетком Есфигмена, подразумевају се интернет, мобилни телефони, плаћање картицама у манастирским продавницама у којима се, чак, нуде пластичне кесе са „рекламним“ сликама светогорских грађевина!

Основни задатак православног монаха је, међутим, молитва – духовни живот. Православље, као што је познато, за разлику од римокатоличанства, не познаје „практично усмерено монаштво“. Обавеза монаха је да буде послушан духовном оцу (старцу), да се моли и живи побожно, уколико је могуће у манастиру или, још боље, у испосници. Ходочаснику се може учинити да, ако монах живи у манастиру, а не у усамљеном скиту или у испосници којима полуострво и даље обилује, има мало времена за молитву. Многим монасима послушање је да брину о ходочасницима. Током лета у сваком манастиру преноћи око 50 до 60 или више ходочасника, док их у зимском периоду има ипак нешто мање. У великим манастирима – поменули смо већ случај Ватопеда – буде их још више. У трпезарији манастира Св. Пантелејмона има места за две хиљаде особа, што је наравно наслеђе из 19. века, када је у манастиру живело често и више од 1.500 монаха! Сваки од пристиглих ходочасника, добија чист намештен кревет и ујутру и увече бесплатну храну. Ходочасници углавном не могу да преноће више од једне ноћи у истом манастиру (моје две ноћи у Хиландару биле су могуће само захваљујући библиотекару Теодосију са којим сам разговарао о могућности превода свих списа Саве Хиландарца на српски језик. Он ми је рекао да дужина боравка наведена у визи није стриктна, тако да сам на Светој Гори остао два дана дуже – за разлику од осталих. За више од тога нисам имао смелости). Наиме, неопходно је сваког дана пресвлачити кревете, прати постељину и пешкире, спремати храну за монахе и ходочаснике. У великим манастирима често значи за чак триста особа одједном, а током великих празника и више. Много монаха тако не би данима радило ништа друго. Зато су у манастирима запослени и цивили, евентуално сезонски радници или студенти теологије, који тако имају могућност да проведу више времена на Светој Гори и да се, у исто време, служењем ходочасницима вежбају у смерности.

Међутим, на Светој Гори наравно можете наћи оазе мира. Изгледа парадоксално али оне су, у ствари, свугде осим у манастирима, зато што

у данашње време скоро да ниједан ходочасник на Светој Гори не иде пешке. Само туристи који желе да освоје највишу планину Атос. Чак се ни у монашке посете другим манастирима поводом празника често више не иде пешке. Прошао сам цео северни део полуострва и том приликом посетио манастире: Хиландар, Зограф, Ватопед, Ксеропотам, Русик, два скита и градић Карејy. Са изузетком мојих, за генерацију млађих сапутника – једног Руса и двојице Срба који су ми се придружили када су сазнали да намеравам да идем пешке, и који су ми се приклонили, ако могу нескромно да кажем, као уз неког светогорског старца – током читаве недеље боравка на Светој Гори нисам срео ниједног другог ходочасника да иде пешке! Лепе стазе поплочане камењем, повремено украшене бунарима и појилиштима, параклисима или граничним камењем, које дели територије појединих манастира, вијугају кроз шуме или жбунасто растиње. Правиле су их генерације светогорских монаха још од средњег века. Старим каменим, византијским мостовима који премошћују дубоке провалије и великим усеченим путевима које су вековима утабавале мазге носећи најразноврсније терете више нема пролазника те је ходање по њима је права оаза духа и пружа могућност дубоке усредсређености. На жалост ове стазе полако зарастају у траву и жбуње. Са друге стране, врло безобзирно и често варварски од европског новца, граде се нови макадамски путеви, који попут змија из Медузине главе вијугају дуж атоских брда и омогућавају кретање и тешким теретним возилима.

Сви ходочасници морају да стигну бродом са једне или са друге стране полуострва до манастирских лука, арсана. Ако је море, у зимским месецима, превише узбуркано копнени прелаз није могућ. Са западне стране испловљава свако јутро према Атосу велики трајект који осим ходочасника довози и залихе за цело полуострво. Његова матична лука је градић Уранополис, који су основале грчке избеглице из Мале Азије 20-их година 20. века. Градић данас живи само од светогорских ходочасника које овде чекају њихове супруге, које у бројним продавницама купују религиозне предмете, иконе разних величина и цена које су осликали светогорски монаси. Ходочасници могу овде да набаве и ходочасничке штапове, премда им нису потребни. После доласка са ходочашћа могу заједно отићи у неку од многобројних таверни. Поред пристаништа је остатак крсташке тврђаве, сведочанство тешког периода Свете Горе када су Цариград освојили западни витезови 1204. године. Из места Јерисос, са источне стране, испловљавају мањи бродићи који опслужују манастире на источној обали полуострва укључујући најјужније смештен манастир Велика Лавра.

Ако су манастири као Зограф или Хиландар даље од мора, ходочасници се, из арсана, по макадамском друму, одвозе теренским возилима или малим аутобусима. Уколико допловите прво у главно атоско пристаниште

Дафне, онда ће вас до административне престионице Кареје, из које полази минибус до манастира на јужном делу полуострва, довести прави аутобус по асфалтираном и делимично бетонираном путу. Пошто преноћите у манастиру, можете ићи или се опет одвести до пристаништа и, бродом који плови по тачно одређеном распореду, отићи до следећег манастира. Тако данас ради већина ходочасника. Међутим, тиме су осиромашени за доживљај корачања по горе описаним путевима и за чаробан поглед на манастире са околних брда и ускраћени за сусрет са локалном флором или фауном (са дивљим свињама, шакалима, разним гуштерима или мноштвом лептира).

Неће видети ни манастирске економије, које монасима обезбеђују део животних потреба и средства за набавку хране коју не могу да гаје на полуострву или коју не могу да производе (сир или јаја) с обзиром на то да не могу имати животиње женског пола. Маслиново уље и вино обезбеђују велики део прихода многих манастира. На полуострву је најрепрезентативнији виноград манастира Хиландар који се простире на низини званој Савино поље, у близини источног хиландарског пристаништа Хрусија. Над петнаест хектара нових винограда, „стражари“ велика, такозвана, кула (пирг) краља Милутина. Управо у овим виноградима гаји се грожђе за вино за „комерцијалне“ сврхе, које је могуће купити и у винотекама у Србији. Осим ових, Хиландар има још 2,5 хектара старих винограда који се користе само за потребе манастира. У време мог боравка, тамо је била берба грожђа. Ово вино се прави и чува у манастирском подруму, чији се улаз налази преко пута 800 година старог чокота винове лозе Св. Симеона. Та лоза је никла на месту гроба Св. Симеона после преношења његових моштију у манастир Студеница. Осим повртњака сви манастири имају и велике маслињаке и воћњаке, које монаси у садашњем броју не могу да стигну да обрађују. Зато је у време бербе грожђа у виноградима могуће видети сезонске раднике који помажу на овим пословима. На Атосу је наводно исти број цивилних радника, сезонских или сталних, колико је монаха. Многи од њих наравно одлазе чим заврше посао на рестаурацији манастира (у случају Хиландара после рада на обнови пожаром опустошених делова), али земљорадници, осим у зимском периоду, остају на Атосу стално. Ходочасници се често нуде да помогну а у Хиландар врло радо долазе да помогну и студенти Пољопривредног факултета из Земуна, чији су професори саветовали манастир у обнови винограда. Велики део манастирског имања свакако чине шуме. Оне су, међутим, у 19. веку биле тако немилосрдно сечене да се данас добрим делом не могу ни назвати шумама.

Већ одавно манастири не располажу приходима од метоха које су, у прошлости, имали по целом Балкану, не добијају више ни богате дарове од руских царева и других владара који су, у пошлости, подржавали

светогорске манастире. Тако имања манастира, заједно са приходима од производа самих монаха (иконе, крстови, миро, тамјан) прилозима ходочасника, приходима од виза и евентуалне помоћи влада или помоћи од ЕУ, данас чине једине изворе њихових прихода. Златом и сребром украшене манастирске цркве, реликвије од драгоцених метала опточене драгим камењем, драгоцени полијелеји и мермерни подови са мозаицима не би могли настати у данашњем времену.

Све речено не значи да у атоским манастирима није могуће живети стварни духовни живот. Уосталом, сваки посетилац, који је током боравка на Светој Гори у манастирима бесплатно смештен и храњен, мора да учествује у манастирском животу. Међутим, често не успева чак ни оно што је за сваког монаха свакодневница: ноћно бдење, активно учествовање у дугој служби, мало сна… Када ходочасник ујутру, много пре свитања, након буђења ударцима звона или клепетала, крене на јутарњу молитву у неку од цркава, обично у главну манастирску цркву, затиче храм већ одавно пун монаха који су се, после поноћи, скупили на ноћно бдење и молитве! Монасима који служе јутарњу или вечерњу молитву – тек мали број монаха је посвећен у свештеника јеромонаха – често је веома компликовано да после молитве натерају ходочаснике који у реду приступају изложеним моштима, да престану да им се клањају и да оду на доручак или вечеру, која се служи одмах после богослужења. Најпре у трпезарију улазе монаси, потом ходочасници које организују монаси-послужитељи. Чим уђе последњи ходочасник, послужитељ затвара врата и више се не може ући унутра. Ходочасник који би остао код моштију морао би да гладује.

Храни се посвећује одговарајућа пажња, трпеза је релативно богата, чисто вегетаријанска, често допуњена одличним и освежавајућим, лаганим вином. Вино се у Ватопеду служи увече, а у Хиландару, по типику Св. Саве, мора га бити за све, и увече и ујутру, изузев дана када се пости на води. Међутим, у трпези се не може много уживати. У току јела изабрани монах са амвона чита житија светих. Неколико пута годишње овде се чита и типик манастира. Доручак не траје дуже од петнаест минута. Монаси, потом, иду на посао: у пољима, у баштама, у виноградима, у маслињацима или производе разне религиозне предмете, живопишу иконе, уређују библиотеке. Ходочасник може да разгледа манастир тамо где му је дозвољено да се креће (ћелије монаха му нису приступачне), да се поклони иконама и моштима светих којих је на Атосу невероватан број, те да евентуално иде у други манастир. У већим манастирима може да купи вино, иконе и остале предмете, тако да његов пртљаг полако постаје све тежи.

Вечерње богослужење почиње много пре сумрака. Потом њега следи вечера на исти начин као и доручак. Два оброка дневно морају да буду довољна сваком. На целој Светој Гори важи византијско време, које се

одређује по излазку и заласку сунца и сваке седмице се помера. Одмах после заласка сунца капије манастира се затварају и живот се умири. Ко до тада није успео да уђе у зидине манастира, мора да преноћи напољу уз завијање шакала.

Како данас изгледају манастири Свете Горе? Сви имају средњовековно језгро. Наравно, током векова често су дограђивани због рушења или спаљивања манастира од стране војски и разних крадљиваца, пирата или после бројних пожара, који ниједан од манастира није избегао. Од пожара је, 2004. године, постадао и манастир Хиландар, до тада архитектонски најочуванији атоски манастир. Сви манастири личе на мале градове који су окружени високим зидинама са одбрамбеним кулама (пирговима). Зидинама су окружени чак и они манастири који су изграђени на високим стенама. Одбрамбене куле су четвороугаоне, спратне, са унутрашњим степеништем, а на врху куле је обично изграђен параклис. Углавном су зидани у типично византијском стилу, у наизменичним слојевима од различито обрађеног камена и равних византијских цигли. Није сваки пирг приступачан за ходочаснике. Посетио сам само два, и то оба у Хиландарском манастиру. Главна одбрамбена манастирска кула – пирг Светог Саве, има на последњем спрату малу цркву – параклис Светог Јована Претече, која је осликана фрескама с краја 17. века. Са стрелница пирга пружа се занимљив поглед на цео манастир и његову источну околину.

Данас масивне зидине често имају пробијене прозоре или су им додати избочени чардаци, који проширују простор за боравак у духу традиционалне османске архитектуре 19. века. Са њихове унутрашње стране, изграђене су монашке келије и конаци, места за преноћиште ходочасника која су, на појединим спратовима, спојена аркадним ходницима. Изузетак је само руски манастир Св. Пантелејмона који је у 19. веку цео реконструисан тако да је сасвим изгубио своје првобитне византијске одлике. Његове зидине су делимчно порушене па манастир личи на православни град са много храмова који су изграђени у стилу касног руског барока. Додуше и манастир Зограф је, у 19. веку, из основе реконструисан и проширен, и његоим зидинама је сачувана монументалност.

У средини целог манастирског комплекса увек је главни храм, католикон, често реконструисан, али углавном са очуваним средњовековним језгром са два нартекса – са унутрашњим и са егзонартексом. У њему се одржавају богослужења која посећују ходочасници. Ту се, такође, излажу драгоцене мошти светих. После католикона најважнија грађевина је трпезарија, која служи за заједничке оброке. У челу трпезарије је сто за игумана који благосиља сваки оброк. У средини трпезарије уздиже се амвон са ког обично изабрани монах током јела чита житија светих. Као и храмови, трпезарија је најчешће оријентисана у правцу исток-запад. У Хиландару није тако.

Мислим да никада нисам јео у лепшој трпезарији од оне у ватопедском манастиру, која се налази у згради из 12. века и цела је осликана фрескама из 1786. године. Седи се за мермерним столовима на којима је увек све послужено у калајном посуђу. Све светогорске трпезарије, укључујући и огромну трпезарију у Пантелејмону, су осликане фрескама. С обзиром на то да је део са трпезаријом био оштећен пожаром, у Хиландару сви привремено обедују у мобилној грађевини у дворишту манастира, која ће бити уклоњена чим трпезарија буде обновљена.

Између храма и трпезарије у свим манастирима стоји грађевина округлог облика на стубовима – фијала – и која служи за освећење воде пре Богојављења. То је често бунар. Стубови су узајамно спојени сводом са осликаним фрескама.

Осим пирга у неким манастирима су самостални звоници или куле са сатом. Најстарији звоник на Атосу је у Ватопеду, који је изграђен у првој трећини 15. века, а највећи је у Русику, чије је звоно тешко 13 тона, са пречником од 2,71 метра и звуком који може да надгласа свако дешавање у манастиру укључујући и појање хора више десетина монаха. Само у неким храмовима манастира Светог Пантелејмона могуће је чути православно барокно и класицистичко руско вишегласно певање, које је настало посебно под утицајем стваралаштва Димитрија Бортњанског. На свим другим местима чује се само стари византијски начин појања, који се у словенским манастирима пева на црквенословенском језику.

Недељиви део сваког манастира је и пристаниште: арсана. Грађевине пристаништа су обично окренуте према мору великом капијом са луковима и надградњом која је у прошлости, а понегде се и данас, служила као пристаниште за мале манастирске бродове. Савремени трајекти сада пристају уз новоизграђене молове. У околним зградама су се складиштиле довезене намирнице, па су и до данас у многим пристаништима очуване њихове одбрамбене куле. Једини манастир који има два пристаништа, један са западне, а други са источне стране, је најсевернije смештени атоски манастир Хиландар.

Наш пут по Атосу је почео у западном пристаништу Хиландара које се зове Јованица. Одатле до манастира је десет километара и морам признати да сам и ја, још не познајући атоске обичаје, пристао да се одвезем малим аутобусом. Из Хиландара могуће је кренути доста напорним путем до манастира Зограф. Пут је напоран зато што је потребно савладати гребен виши од 300 метара надморске висине, док Хиландар стоји на висини од само две или три десетине метара изнад мора. Дакле, на путу до Зографа и натраг потребно је превалити више од 600 метара надморске висине и отприлике двадесет километара пута. За разлику од Хиландара, манастир Зограф има, нејасну оснивачку линију: по легенди су га основали већ негде почетком десетог века бугарски пустињаци Мојсије, Арон и Јован

из Охрида на месту где су пронашли „нерукотворену“ икону Светог Ђорђа. Ова икона до данас представља највеће манастирско благо. Најзанимљивији поглед на Зограф је од црквице Светог Ђорђа на супротној падини манастира око које стоји неколико зграда у којима су некада биле манастирске радионице.

На око сат лаганог хода, источно од Хиландара, налази се манастир Есфигмен, који је изграђен на неуобичајеном месту, у једној ували, на обали. Зато је и до данас добро утврђен зидинама. Главни храм овог манастира је посвећен Вазнесењу Господњем, који је изграђен тек у 18. веку, зато што су га пре тога, без обзира на његове зидине, неколико пута пустошили пирати. Зилотски манастир, неочекивано, прима ходочаснике врло радо и монах гостопримац је био разочаран када је сазнао да желим само да видим манастир и да нећу преноћити. У манастиру нема никаквих модерних средстава и чува се традиционални начин монашког живота из „пре-електронског“ доба.

Од Есфигмена до Ватопеда иде се старом, каменом стазом, која делимично води преко гребена обраслих жбуњем и ниском шумом, а делимично преко плажа у морским увалама. Пут траје неколико сати, али док ходате не желите да се заврши, јер је пут необичан и занимљив и нуди необичне погледе на околину. Манастир се одједном појављује из једне од увала, тек двадесет метара изнад мора. Његова величина одузима дах сваком посматрачу. Тим пре што је окружен великим зидинама, из којих одавно на околне планине гледају стотине прозора. На крововимиа манастира из велике даљине види се неколико десетина белих димњака. Католикон Ватопеда, у коме су на почасном месту фреске Светог Саве и Симеона, који су у манастиру, пре изградње Хиландара, боравили и богато га даривали. Ватопед је, с краја 10. века, али његово језгро наткрива егзонартекс из 15. века који има кулу са сатом. Двориште манастира са три храма и трпезаријом је толико велико, да се у њему богато украшена фрескама фијала сасвим губи.

Од Ватопеда до главног „града“ полуострва, Кареје, је дуг пут, и велики део је потребно прећи макадамским друмом, тако да би се исплатило изнајмити мазгу, што је наводно било још донедавно могуће (наравно, могуће је путовати и минибусом). У центру градића налази се храм Протата где се врше богослужења у току великих сабрања представника свих манастира. Сваки манастир овде има своју зграду где бораве њихови представници када заседа скупштина. Иначе, Кареја изгледа као сликовит мали балкански трговачки град из 19. века, где се у продавницама може купити и оно што иначе на Атосу по типику не би требало да се нађе. Цео утисак само кваре бројни минибусеви који полазе са овдашње импровизоване аутобуске станице на југ према већини манастира укључујући и Велику Лавру. Четвородневна виза, свакако, није

довољна за ходочасника који жели да обиђе све манастире.

У котлини, усред полуострва, налази се Кареја, из које путник на коју год страну да крене, мора ићи узбрдо. Одатле на око осам километара западно налази се манастир Ксиропотам. Модерним, широким путем ка њему прође тек понеко возило из централног пристаништа Дафне. Стрм пут води до манастира Ксиропотам који се налази високо изнад мора. Храм је посвећен Светој Четрдесеторици мученика севастијских.Неколико пута уништен пожарима или земљотресом, овај манастир је, почетком 16. века, грађен и уз подршку султана Селима I. После бројних страдања, изграђен је тек 1761. године а крајем 18. века украшен је фрескама. Иако не спада међу најмање, у светогорској хијерархији манастира је на осмом месту. Дочекује ме потпуна тишина. Тамо нема ни превише монаха а није било ни ходочасника на преноћишту.

Од Ксиропотама до манастира Русика, или Светог Пантелејмона, по стрминама изнад мора, води леп пут, на коме је стари византијски мост са сводом који спаја две стране преко велике провалије. Око четири километара пута пружају леп поглед на суседно полуострво Ситонија. Са врха брда изнад манастира види се манстирски комплекс у коме би и данас сигурно и комфорно могло да живи неколико хиљада људи. Овај поглед одмах преноси ходочасника из византијске прошлости до „мајчице“ Русије. С обзиром на то да је у њему у време Совјетског Савеза живела тек неколицина монаха, доста зграда је било напуштено. То је понегде видљиво и данас, и поред великих инвестиција које су руска православна црква и држава даровале манастиру. Зграде за ходочаснике се налазе изван манастирског подручја, које почиње старом капијом укомпонованом у класицистички масив манастирских грађевина са неколико великих храмова и отприлике двадесетак параклиса. Манастир се налази непосредно изнад мора, те је одатле могуће без проблема отпловити и трајектом. Овде је крај нашег пута по Светој Гори. За сада. И поред одређеног разочарења које може обузети путника-ходочасника због продора модерног, Атос и даље чува не само атмосферу натопљену „молитвеношћу“ генерација монаха и ходочасника, која се осећа на сваком кораку, већ скрива и многе тајне које, свакако, није могуће спознати у само једном доласку.

Václav V. Štěpánek*
Филозофски факултет Масариковог Универзитета у Брну

* v.stepanek@int-cz.com

Чешки монах Сава Хиландарац

Хиландарски ходници и келије

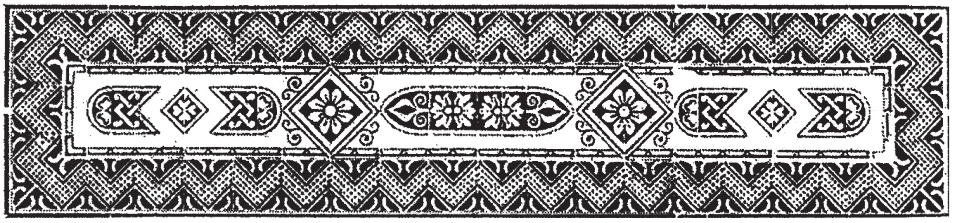

Поглед са пирга Светог Саве

Св. Сава и Св. Симеон
(фреска у егзонартексу манастира Ксиропотам)

Све фотографије снимио Вацлав В. Штепанек

УДК 27-523

МАНАСТИР СТУПЉЕ

Манастир Ступље, посвећен Светом Архангелу Михаилу, најмањи је и најскровитији манастир Епархије бањалучке. Налази се на граници општина Прњавор, Челинац и Теслић. Манастир је смјештен у селу Вијачани Горњи,[1] у засеоку Јанковићи, у долини рјечице Манастирице, на шумском пропланку удаљеном два километра од средишта села.

Манастир се у литератури помиње као *Ступље* или *Ступа*. Према једном предању манастир је добио име по високим ступовима, кулама и звоницима који су толико били упечатљиви, да су постали и најпрепознатљивије обиљежје ове светиње. Према другој теорији, у близини манастира налазиле су се *ступе*[2] на којима су калуђери правили сукно за потребе народа,[3] па је то и било једно од значајнијих послушања у манастиру.

О легендама и предањима о постојању манастира Ступље постоји више писаних свједочанстава у књизи *Манастир Ступље*, које је сабрао и приредио Момчило Спасојевић.[4] Приче мјештана надопуњују једна другу и свједоче о мисији Цркве Божије и манастира Ступље међу православним хришћанима у Вијачанима. Важно је споменути да су приче о манастиру међу народом овога мјеста постојале у времену док се није са сигурношћу знало гдје је историјски манастир стварно постојао, указујући тако мјесто које ће се открити тек да се „наврше дани“.

---

1 Манастир данас административно припада општини Челинац; налази се у дијелу села којем су однедавно промијенили назив у Вијачани Горњи. Наиме, стари назив села Горњи Вијачани, по некима, постојао је прије 1600. године и остао је за дио села које припада општини Прњавор, док је челиначки дио села добио име Вијачани Горњи.

2 Љиљана Стошић, *Манастири Липље и Ступље*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2004, Београд, 2003, 416. Овдје напомињемо да је уважена ауторка манастир Ступље лоцирала на другом (погрешном, односно по некадашњим могућим претпоставкама) мјесту од онога на којем су пронађени његови темељи и на којем је обновљен.

3 Недељко Санчанин, *Васкрсавање Ступља*, Лакташи, 2005, 22.

4 Момчило Спасојевић, *Хроника страдања манастира Липље и Ступље*, Челинац, 2006.

Манастир Ступље

Осим већ постојећих прича навешћемо још неколико које се до данашњег дана нигдје нису спомињале, а испричала нам их је старица Божица Јанковић из Горњих Вијачана. Према казивању старице Божице, на врху Калуђеревог брда постојала је црква, која је била путоказ пролазницима ка манастиру. До прије неколико деценија на томе мјесту приликом обраде земље наилазило се на обрађени камен, који је, према предању, припадао тој цркви.

На Калуђеревом брду постојала је и црква са келијом, у којој је живио један калуђер. Када се упокојио, сахрањен је у близини цркве. Народ је сматрао тај гроб светињом.

У народу постоји предање везано за настанак имена Паљевски поток, који тече од Калуђеревог брда до ријеке Манастирице са источне стране манастирске порте. Наиме, у оближњу шуму Турци су након пљачкања манастира „стјерали“ остале калуђере и ту су их спалили. Од тада поток носи назив *Паљевски*. Такође, и једна њива у подножју Калуђеревог брда зове се Ћелија. Ово указује да је у малој пећини на овом локалитету била монашка келија у којој се подвизавао неко од монаха.

Народно предање оснивање ове свете обитељи везује за светородну лозу Немањића. Будући да неки истраживачи, на основу сличних народних предања, постанак манастира: Папраћа, Ловница, Тавна, Удрим, Возућица и Липље повезују са именом краља Драгутина и његових синова Владислава и Урошице,[5] и постанак манастира Ступље могао би се повезати са овом светом лозом. Међутим, до данашњег дана, још немамо тачних писаних података који би то потврдили.

Познато је да се манастир Ступље први пут спомиње у *Крушевском помјанику*,[6] у другој половини XV вијека, гдје су била записана имена монаха овога манастира. Ступљански калуђери спомињу се и у *Помјанику* манастира Крушедол[7] из XVI вијека, као и у *Помјанику Манастира Рача* из XVII вијека, гдје се спомиње ступљански монах Силвестар[8]. Из овога изводимо закључак да је манастир као развијена монашка заједница постојао прије помињања у овим *Помјаницима,* а на основу политичког и друштвеног расплета животних прилика српског народа на овом подручју претпостављамо да је постојао и у предтурско вријеме.

---

[5] Јелена Мргић, *Северна Босна 13−16. век*, Београд, 2008, 61 (Овдје напомињемо да нисмо сагласни са свим тумачењима које наведени аутор износи у цитираној студији).

[6] Стојан Новаковић, *Српски поменици XV-XVIII века*, Државна штампарија, Београд, 1875, 147.

[7] Данило Гавриловић, јеромонах, *Историјски развој словенских молитвослова на примјеру рукописног Требника МСПЦ ОРГ 8*, Београд, 2015, 17. Благодарећи протосинђелу Данилу Гавриловићу дошли смо до листа из овог *Поменика* на којем се спомињу имена ступљанских калуђера Кирила и Георгија. МСПЦ, 240 (Крушедол Ж IV 53), 16.

[8] *Поменик Манастира Рача* (приредио Томислав Јовановић), Бајина Башта, 2005, 32а.

Најстарији, за сада познати писани податак о постојању манастира Ступље јесте из 1629. године – *Типик*,[9] када је старјешина манастира био игуман Георгије. Да је манастир заиста постојао и да је у њему био активан монашки живот, сазнајемо из већег броја рукописних књига које су ступљански монаси, бјежећи од Турака, пренијели у манастир Ораховица у Славонију.[10] Из једне књиге (*Панагирик*) сазнајемо да је Манастир „сагорио и опустио", те да су калуђери из Ступља пребјегли у Ораховицу, а из друге (*Молитвеник*) да је припадала манастиру Ступље. Један од најважнијих записа је у *Панагирику* из XVII вијека, који је сачинио Стефан Раваничанин, а који даје највише података о Ступљу, међу којима и имена ступљанских калуђера, описује биједу која их је снашла прије 1696. године у „вријеме безбожног цара турског Мехмеда".[11] Манастир је усљед најезде мухамеданаца опљачкан и спаљен, један дио братије је избјегао, док су други мученички пострадали. Многи писци историјата манастира Ступље са чуђењем су посматрали овај запис Стефана Раваничанина, у којем се не наводи име игумана, па су на основу тог податка закључили да је братија дошла у Ораховицу без игумана. Послије спомена јеромонаха: Атанасија, Арсенија, Саве, Максима и Теофила, спомиње се старац Теодосије, који би, према нашем мишљењу, могао бити игуман, јер се у монашким заједницама игумани називају старцима. Може да збуњује то што име старца није написано испред имена осталих јеромонаха. Сви ови подаци свједоче о живом монашком дјелању у Ступљу прије 1690. године.

Овдје треба споменути и чланак који је штампан у *Дабробосанском Источнику* 1898. године, који је након више вијекова освјежио сјећање на манастир Ступље. Он не доноси никакве историјске новине о постојању Ступља, него цитира записе из ораховачких књига. Чланак Л. Богдановића у *Дабробосанском Источнику*, први пут након више вијекова од датирања, представио је широј јавности записе из три ступљанске и једне липљанске књиге, а који су се тицали постојања ових манастира и свега онога о чему ће у наставку више бити ријечи.[12]

Многи истраживачи историје манастира Епархије бањалучке могуће постојање манастира Ступље везивали су за више локалитета у близини манастира Липље; податак да су манастири Липље и Ступље били у близини – био је једини траг за лоцирање Ступља. Међутим, више од 300 година нико није успио са сигурношћу да утврди гдје је Ступље постојало. Љиљана Шево пише: „Све до 1994. године манастир Ступље је у науци

[9] Татјана Суботин Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 176.

[10] Види: Александар Кучековић, *Манастир Ораховица у Славонији*, Загреб, 2007, 197 − 198.

[11] Љуб. Стојановић, *Стари Српски записи и натписи*, Књига I, Београд, 1982, 467 − 468.

[12] Л. Богдановић, *Нешто о Липљу и Ступљу − српским православним манастирима у Босни*, Источник, бр. 24, 1898, 374 − 375.

био познат само као појам из историјских извора, смјештен неодређено на непознату локацију у широј околини Теслића.“[13]

Мјештани села Горњих Вијачана Душан Јотић, наставник историје у Основној школи „Новак Пивашевић“ у Старој Дубрави, и Митар Малешевић, 9. марта 1994. године пронашли су темеље цркве на њиви која је дуги низ година обрађивана и на којој су мјештани сијали љетину. Под надзором стручњака темељи су коначно ископани 30. марта 1994. године.

Археолошка ископавања настављена су и током априла. На дубини од око 30 центиментара испод површине хумуса пронађен је посљедњи слој темеља манастирске цркве без остатака везивног или фасадног малтера.[14] Сјеверни дио темеља био је боље сачуван од јужног, који се само назирао.[15] На основу ископаних остатака (изграђених од необрађеног камена *љутца* и меког *пјешчара*) закључено је да је грађевина имала облик једнобродне базилике са правоугаоним пјевничким апсидама, те полукружном олтарском аписдом на истоку.[16] Дебљина нађених темеља је око 60 центиметара. Од западног зида до врха олтарске апсиде темељи имају дужину од 14,2 м. Према остацима темеља брод цркве је широк 5,2 м, док је на пјевничком дијелу широк 7,6 м. Олтарски дио је широк 4,4 м.[17] Судећи по остацима темеља зидне преграде на мјесту иконостаса, претпостављамо да је у манастирској цркви био зидани иконостас. У припрати је пронађен под од „набијене иловаче, запечене пожаром“, у којем је нађено више металних клинова, који су највјероватније остаци кровне конструкције.[18] Пронађено је и више уситњених комада керамике.

На Томину недјељу 8. маја 1994. године одржана је и прва молитва – освећење крсног знамења и земљишта, чиме је обновљен молитвени живот у манастиру Ступље.[19] На Аранђеловдан исте године епископ бањалучки Јефрем (Милутиновић) освештао је славско кољиво и колач, чиме је обиљежена и прва манастирска слава.

Одмах након открића темеља манастира приступило се изради прилазног пута, који је коштао позамашну суму од 150.000 њемачких марака. Како свједочи љетописац, уз велику помоћ Скупштине општине

---

[13] Љиљана Шево, *Манастири Епархије бањалучке: Манастир Ступље*, Српска православна епархија бањалучка, Шематизам, Бањалука, 2000, 461.

[14] Архива Манастира Ступље, Зоран Падежанин, Славиша Перић, Љиљана Шево, *Приједлог за заштиту, темељи цркве Манастира Ступље на локалитету Црквиште у селу Горњи Вијачани*, Бањалука, април 1994, 5.

[15] *Исто*, 6.

[16] *Исто*, 5.

[17] *Исто*, 5 − 6.

[18] *Исто*, 6.

[19] Платон Јовић, протосинђел, *Четврт вијека од откривања Манастира Ступље*, Православље, Новине Српске патријаршије, бр. 1249, 1. април 2019, 29 − 31.

Челинац[20] 1995. године доведена је струја на манастириште. Недуго затим изграђена је дрвена капела, која ће постати и прва богомоља на овом мјесту.[21] Године 1995, на Томину недјељу, служена је прва Архијерејска литургија на манастиришту, освештано је звоно и први пут, након више вијекова, зазвонило је долином Манастирице.

Према свједочанству Љубице Срдић, професора археологије, откопани темељи на Црквишту 1994. године заливени су цементним малтером да би се учврстили, са надом да ће се тако лакше сачувати. Међутим, већ послије прве зиме знатно су били оштећени, тј. испуцали и на најмањи додир су се осипали.[22] Ово је и разлог због чега се у току израде темеља манастирског храма није могло много ослањати на реконструкцију постојећих темеља, већ су изграђени нови темељи. Темељи манастирске цркве рађени су од 14. јула до почетка септембра 1995. године. Освештао их је епископ бањалучки Јефрем 17. септембра 1995. године.[23]

Изградња манастирског храма почела је 2000. године, када је озидано осам редова камена.[24] Црква је коначно озидана 2004. године и прекривена је бакарним лимом. Исте године постављена су и три звона: највеће звоно, тешко 550 килограма, дар је манастира: Гомионица, Моштаница, Липље и Крупа на Врбасу; друго звоно, тешко 350 килограма, дар је Жарка Поповића и Марка Митровића; треће, тешко 250 килограма, дар је Душана Торбице. На Петровдан 12. јула 2004. године епископ Јефрем освештао је звона и служио Свету архијерејску литургију у манастиру.

Од 2008. године почело је уређење унутрашњости манастирске цркве: постављање каменог пода, уређење зидова, израда и постављање иконостаса, израда и постављање икона по зидовима, набавка осталог потребног инвентара.[25]

---

[20] *Љетопис Српске православне парохије Манастира Ступље,* 3.

[21] Капела је расформирана у августу 2019. године и пренесена у Новаковиће − Сабањска ријека.

[22] Архива Манастира Ступље, Ф. 6, Љубица Срдић, проф. археологије, *Манастир Ступље:* стручни рад. Бањалука, 1998, 4.

[23] *Српска православна епархија бањалучка*, *Шематизам III* (приредили Радојица Жарган, Славољуб Лукић и Небојша Малешевић), Бањалука, 2016, 119.

[24] Архива Манастира Ступље, Ф. 1, бр. 3/2001, Записник са друге сједнице Црквено-општинског управног одбора Парохије Манастира Ступље у Старој Дубрави.

[25] У исто вријеме рађене су стазе од тесаног камена у манастирској порти.

Унутрашњост манастирског храма

У недјељу 13. јула 2014. године епископи сремски Василије (Вадић) и бањалучки Јефрем, уз саслужење већег броја свештеномонаха и свештеника, обавили су чин Великог освећења манастирског храма, чиме је озваничен крај грађевинских радова на манастирској цркви. Овој свечаности присуствовало је око 2.500 људи.

Приликом копања темеља за манастирски конак и археолошких ископавања нађени су остаци старог конака, који је срушен када и манастирска црква. Описујући проналазак ових темеља, епископ Јефрем је написао: „Рад је био напоран, а резултати изванредни – сензационални! Откопани су темељи великог манастирског конака на слово Г, дуги скоро 45 метара. Ово је превазилазило сва наша очекивања и открило слику импозантног манастирског комплекса. Задовољство је било још веће када смо констатовали да се у великом проценту подударају темељи старог са новопројектованим конаком.“[26]

[26] Е. Ј. *Коме дано, томе и задано*, Манастир Ступље, Бањалука, 1998, 32.

Ископавање темеља конака, прољеће 1996. године.

Темеље конака са капелом Светих апостола Петра и Павла, након Свете архијерејске литургије, освештао је епископ Јефрем 12. јула 1997. године, након чега је почело зидање објекта. На манастирску славу 21. новембра 2008. године бањалучки владика освештао је капелу и конак, чиме је приведен крају главни дио посла и створили су се услови за насељавање монашког братства.

У мају 2017. године почела је изградња новог објекта, у којем ће бити трпезарија за 150 људи, књижара, капела за прислуживање свијећа, келије за монахе, као и помоћне просторије. Уз свесрдну помоћ Епархије бањалучке и благовјерног народа темељи су изграђени у првом дијелу године, па су их 16. јула исте године освештали епископ бањалучки Јефрем и умировљени епископ канадски Георгије (Ђокић). Радови на зидању објекта (фасада седром, а унутрашњи зидови армираним бетоном и ситном циглом) почели су у рано прољеће 2018. године, а већ у октобру исте године био је озидан и под привременим кровом. Од марта 2019. године кренуло се са покривањем бакарним лимом, које је завршено 17. августа исте године. У току ове године завршене су и за употребу оспособљене капела и књижара, које је 14. јула 2019. године освештао епископ Јефрем,[27] а у децембру исте године постављена је ванска столарија.

[27] Б. Максимовић, *800 година српског духовног и националног самосазнања*, Челиначке новине, бр. 237, јул 2019, 16 − 17.

Одлуком бањалучког архијереја 16. октобра 2008. године јеромонах Данило (Гавриловић), дотадашњи сабрат манастира Моштаница, постављен је за намјесника манастира Ступље.[28] Манастир је званично проглашен обновљеним за монашко општежиће на манастирску славу 21. новембра 2008. године. Тога дана, након 320 година од гашења ове светиње, манастир је наставио своју прекинуту мисију.[29] Први монашки постриг у обновљеном манастиру Ступље био је 3. децембра 2010. године.

У ризници манастира Ступље чува се преко 500 честица Светих моштију[30] као и неколико значајних икона. Највише светиња[31] дар су овој светој обитељи архиепископа арциског Виктора (Бикова), игумана Светоилинског манастира у Одеси, у Украјини.[32] Архимандрит Методије, игуман манастира Хиландара, даровао је ступљанској светињи дио Светих моштију преподобног Георгија (Витковића), а монах Никодим из Поснице Светога Саве – копију Чудотворне иконе Пресвете Богородице Млекопитатељнице. Као највећа светиња у манастиру Ступље чува се честица Часног крста на којем је Господ Исус Христос био распет. Посебно молитвено поштовање у манастиру одаје се Светој блаженој Матрони Московској, чија се честица Светих моштију чува у манастирској капели.

Трпезарија са пратећим садржајима, објекат у изградњи.

[28] Архива Манастира Ступље, Ф. 2. бр. 20/08, Одлука (о постављењу).
[29] Архива Манастира Ступље, Ф. 2, б.б, Грамата о обнови општежића.
[30] Платон Јовић, протосинђел, *Манастир Ступље*, Бањалука, 2019, 133 − 145.
[31] Архива Манастира Ступље, Ф. 3, бр. 8/19, 10/19 и 11/19.
[32] Архива Манастира Ступље, Ф. 3, бр. 9/19, Грамата о аутентичности Светих моштију.

У ризници манастира чува се више старих штампаних богослужбених књига XVIII − XX вијека. Књиге су већином дар појединаца, а неке од њих пренесене су на чување у манастир из библиотека других парохија Епархије бањалучке. У ризници се налази већи број икона XVIII − XX вијека, које имају историјску вриједност. Сликане су на дрвету, платну и лиму.

Најважнији богослужбени предмети који се чувају у манастирској ризници јесу стари Антиминси, од којих треба издвијити оне који су освештали српски патријарси Димитрије (Павловић) и Гаврило (Дожић). Од богослужбених предмета у манастирској ризници налази се пет старих бакарних и месинганих кандила. Кандила су са краја XIX и почетка XX вијека и дјело су сарајевских мајстора. Осим кандила постоје двије бакарне посуде за тамјан, израђене у Сарајеву, један „требни“ крст, више различитих посуда и предмета који се употребљавају у току богослужења (XX вијек).

Од текстилних предмета манастирска ризница посједује један свештенички фелон црвене боје (крај XVIII вијека), један епитрахиљ и фелон тамноплаве боје (XIX вијек), као и још један фелон који је жуте боје (XIX вијек). Од текстилних предмета треба споменути један комплет тамноплавих покрова за путир и дискос (XIX вијек), те више појединачних примјерака покрова (XVIII − XX вијек).

Заоставштина епископа бањалучког и сремског др Андреја (Фрушића) најбројнија је збирка која се чува у манастирској ризници. Осим личних докумената, књига и фотографија у њој се налази више десетина вриједних експоната.

Манастирска библиотека основана је у данима ископавања темеља манастирског храма, односно 30. марта 1994. године. Данас библиотека броји преко 3.500 књига из богословља, историје Цркве, опште историје, филозофије, белетристике итд. Библиотечки фонд свакодневно се допуњује куповином књига, као и поклонима појединаца и установа.

Мисија манастира Ступље, која је три вијека била насилно прекинута, данас је плодна. Манастирско братство, које чине тројица јеромонаха и једна монахиња, редовно извршава дневни круг богослужења, те са љубављу дочекује поклонике. Манастир је отворен за посјетиоце свакодневно од 6.30 до 19.00 часова. Тада се они могу упознати са историјом манастира, циљем и смислом монашког живота, током обнове манастира и светињама које се чувају у њему. Братство ове обитељи опслужује и парохију при манастиру Ступље коју сачињава 198 домова православних хришћана.

Протосинђел Платон (Јовић)
намјесник Манастира Ступље

Манастир Ступље, мај 2020.

ИЗВОРИ

Архивска грађа:
Архива Манастира Ступље
Архива Парохије у Старој Дубрави.

Шематизми:
Српска православна епархија бањалучка 2015, Шематизам III (приредили Радојица Жарган, Славољуб Лукић и Небојша Малешевић), Бањалука, 2016.

Зборници рукописних записа:
Стојановић Љуб[омир]. *Стари Српски записи и натписи.* Књига I, Београд, 1982.
Стојановић Љуб[омир], *Стари Српски записи и натписи.* Књига IV, Београд, 1986.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић Л, *Нешто о Липљу и Ступљу − српским православним манастирима у Босни*, Источник, 24, 1898, 374-375.

Гавриловић Данило, *Историјски развој словенских молитвослова на примјеру рукописног Требника МСПЦ ОРГ 86*, Београд, 2015.

Е. Ј. (епископ Јефрем Милутиновић), *Манастир Липље*, Бањалука, 1992.

Јовић Платон, протосинђел, *Четврт вијека од откривања Манастира Ступље*, Православље, бр. 1249, 1. април 2019, 29-31.

Јовић Платон, *Манастир Ступље*, Бањалука, 2019.

Кучековић Александар, *Манастир Ораховица у Славонији*, Загреб, 2007.

Мргић Јелена, *Северна Босна 13-16. Век*, Београд, 2008.

Поменик Манастира Раче (приредио Томислав Јовановић), Бајина Башта, 2005.

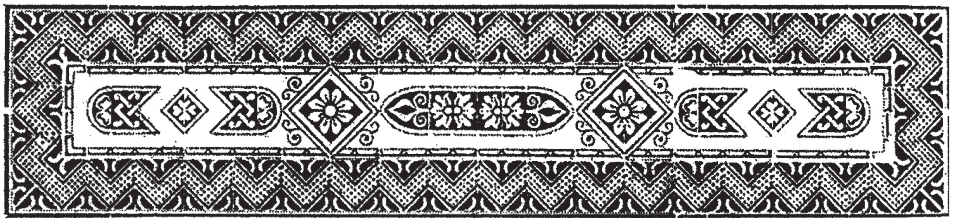
Санчанин Недељко, *Васкрсавање Ступља*. Лакташи, 2005.

Спасојевић Момчило, *Хроника страдања манастира Липље и Ступље*, Челинац, 2006.

Стошић Љиљана, *Манастири Липље и Ступље*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2004, Београд, 2003, 416-418.

Суботин Голубовић Татјана, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999.

Шево Љиљана, *Манастири Епархије бањалучке: Манастир Ступље,* Српска православна епархија бањалучка 1900-2000, Шематизам, Бањалука, 2000.

УДК 821.163.41.09 Свети Сава

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“*

О књижевном делу св. Саве

Позван да за читаоце „Браства“ кажем што о књижевном делу Св. Саве, ја мислим да ћу најбоље одговорити овом позиву ако учиним један кратак и приступачан преглед Савиних списа, и покажем како су они постали и која им је вредност. Сваки научни баласт оставићу на страну.

Сава је био врло млад монах кад је саставио свој први спис „Карејски Типик”, 1199; било му је тек око двадесет и пет година ваљда. Дошавши у Ватопед, он после извесног времена обиђе све пештере и пустиње по којима су живели светогорски усамљеници и испосници, и зажеле̑ да и сам тако проведе усамљенички живот. Он замоли игумана да му то допусти, али овај не даде. „Ни по годинама, ни по узрасту твојем, — рекао му је он тада, — није лепо да ти то сад тражиш; све ваља чинити у своје време”; тако прича Савин животописац Теодосије. Али је у Сави једнако горела мисао за усамљеним животом. Најзад, кад му се доцније даде прилика, он нађе — тако прича други животописац његов, Доментиан — „место пресветло и изредно, сваким добротама украшено по подобију рајскому, у средини Кареје, где живе црнци свети по скитском образу у потпуном ћутању, по двојица тројица заједно“. Оно му се допаде, и он га купи од Светогораца. Ту сагради себи једну ћелију усамљеничку, с црквом коју намени Св. Сави Освећеном (празник 5 децембра по старом календару), којега је име узео поставши монах. То је Сава учинио још за живота Немањина, док се градио Хиландар, или се тражила дозвола за његово грађење. После очеве смрти, он је живео дуже времена у тој ћелији.

За свако важније обиталиште светогорско требало је израдити статут, устав, правило, типик, по којем ће се управљати онај који ту буде живео. И Сава га састави за своје обиталиште; то је тај Карејски Типик. То је врло мали спис, хвата лист два само. У њему је мали богословски увод, па

* Браство, 1934, 28, 36–44.

кратак помен зашто је црква зидана; затим наређења о правном односу ћелије према Хиландару и Св. Гори, о изабранику који ће у њој живети: какав треба да буде и како треба ту да живи; на крају је датум и потпис. Да ли је Сава самостално израдио свој спис, или превео и прерадио сличан, не знамо тачно; вероватније је ово последње. Спис има важности као први рад Савин, — бар први поуздан — и први у нашој средњевековној књижевности; каквих нарочитих књижевних лепота нема у њему.

Исте или почетком идуће године — тако бар можемо замишљати — Сава је саставио свој други спис, много већи, управо велики, „Хиландарски Типик". То је овако било.

Почетком новембра 1197 дошао је Немања у Св. Гору, у Ватопед; монах велике схиме, он је хтео да своје последње дане проведе у пустињи атонској. Желео је и да сагради један српски манастир тамо, Хиландар. Сава је имао да буде десна рука при том послу. Он је имао да изводи све дипломатске кораке око дозволе за то, и да се стара о грађењу и уређењу манастира; Немања је био и сувише стар и оронуо па није могао све сам да врши. Тога ради Сава је путовао два пута у Цариград, у току 1198 и 1199 године.

На другом путовању, — а можда и на првом — становао је у манастиру Богородице евергетидске, у престоници. „Прије (Сава) у свој, њему наречени, манастир, у дом пречисте Богоматере евергетице, то јест благодетелнице", каже Теодосије. „Кадгод долазаше у Цариград, вазда ту (у том манастиру) становаше", каже Доментиан. „У том манастиру у (метоху евергетидском) живео је Сава, кнез српски, кад се вратио из Св. Горе", каже Антоније, епископ новгородски, који је већ 1200, дакле непосредно иза Савина боравка тамо, посетио Цариград и описао свој пут; његово сведочанство је посебице драгоцено. Сава је нарочито волео овај манастир, тако и Немања; отац је давао богате прилоге, а син је сградио „призданије", црквицу уз главну цркву. Манастир евергетидски, којега данас нема више, био је некада чувен и леп. Он је био ван зидина цариградских али је имао свој метох са црквом у престоници; на оба та места боравио је Сава. Манастир је основао у XI веку Цариграђанин Павле, за кога се мисли да је био писац или састављач једног великог Патерика, а оставио га по смрти свом другу Тимотију, који је манастир подигао и украсио. Тимотије је израдио и типик за овај манастир, и тај типик је био чувен и угледан; неколико других грчких манастира примило га је као свој, доцније, потпуно или за основу.

Сави је такође требао типик, за Хиландар; требао брзо. Дозвола за Хиландар била је већ добијена; зидање је већ

почело, управо у велико се радило; Немања стар и сваки час може да умре, уз то пун нестрпљења да све послове око свог новог и великог манастира уреди још за живота; у те послове најпре спада типик, основно правило без којега не може почети рад у манастиру. Зна се у осталом да је Немања, чим би који манастир сазидао, одмах и правило његово састављао. Сава је, природно, хтео да изиђе на сусрет жељи свога оца, а и сам је, тако исто природно, увиђао колико је та жеља оправдана; све га је гонило да типик састави што пре, још за живота очева. Он је дакле свој типик радио већ ту у евергетидском манастиру, сигурно. Мишљење да га је могао радити и даље све до 1208, тј. докле је год остао у Хиландару, неће по свој прилици бити правилно: рок тај непотребно је дуг.

Сава је узео за нови српски манастир баш типик евергетидски и превео га; то је његов „Хиландарски Типик“. Управо то је само први део евергетидског устава, такозвани пролог; остало се није имало кад превести, а није било ни потребно за први мах. Сава дакле донесе собом из Цариграда готов нови типик за Хиландар, још за живота Немањина; што у данашњем тексту има и једна глава где се говори о смрти Немањиној, то ће бити доцнији додатак; само мало доцнији, а опет Савин, наравно; можда је и још што друго тако додато. Сава је и прерадио овај типик, није га само превео; на више места има одступања од грчког текста а према нарочитим потребама српскога манастира.

Је ли Сава сам изводио превођење и прераду, или је имао и помагача при томе? Наравно да је помагача било; посао је био врло велики а време је било кратко. Али је Сава сигурно цео посао надгледао, поред тога што је учествовао у њему. И како не би? Типик је био најважнији посао тада, и који је имао да се изради с најстрожом пажњом. То је био устав, темељ, основ за цео даљи живот манастира — и то како важног манастира! — кроз векове. Још, тај типик имао је да се чита гласно, у присуству целога браства, сваког месеца. Кажу да превод није добар, да је често неразумљив, и да преводилац није знао добро грчки (тога ради се каткад и приписује другом, не Сави); има истине у томе. Али ваља водити рачуна о тешкоћама тадашњег превођења. Тадашњи књижевни језик био је врло млад, нимало гибак за апстрактне теолошке дисертације грчке, и многа су места превођена само по нужди, без нарочитог старања да буду свакоме јасна; код нашег типика, објашњења су могла доћи доцније, усмено, при заједничком читању целога браства.

Књижевна вредност овог Савиног списа није велика; практична упуства монасима и аскетске расправе нису оно што ту вредност даје. Али је културна вредност његова ве-

лика; с њом заједно, иде донекле живописност извесних места типика. Идите мирно у своје ћелије — каже се од прилике тамо монасима —; избегавајте смех; пазите кад вас клепало зове или звоно вас ради удара; нека вам је кандило за употребу, свеће штедите и чувајте; ту вам је иначе све што је за потребу: мазге за путовања, гостинска одаја, болница; игуман ће вам вршити службу лекара ако сте болесни — све су то моменти који се налазе у типику а који осветљавају тихи живот у старом манастиру српском; они су узгредни, али не оскудевају у живописности.

Осам година протекло је од смрти Немањине, која се десила 13 фебруара 1200. Сава је то цело време провео у Хиландару, а његова браћа, Стефан и Вукан, војевала су дотле у земљи један против другог. Али на крају тога рока Хиландар дође у велику опасност од франачких разбојника у оној разузданости после освојења Цариграда, и Сава буде присиљен да спасава мртвог Немању да и он не буде жртва пљачке и злостављања. Уз то, Стефан и Вукан замолише брата да дође у Србију и донесе свечеве мошти. Сава их донесе, измири браћу, и после се повуче у Студеницу, као игуман; то је било 1208.

Студеница је дотле морала имати неки типик, какво било правило по којем су се монаси управљали, за које ми данас не знамо. Али је Сава одмах учинио новину. Саставио је нов типик за манастир; то је „Студенички Типик". Овај је, као што је врло познато, исто што и типик хиландарски: исти број глава, исти текст скоро увек, непрекидно једнак; Сава је просто пренео своју целокупну евергетидско-хиландарску творевину на нови манастир у Србији. Наравно, мање измене је такође чинио, према нарочитим потребама и различном положају Студенице. Према томе, књижевна вредност Студеничког Типика иста је која и Типика Хиландарског.

Додајмо још да се обично сматра да је Студенички Типик постао између 1208 и 1215, тј. између године кад се Сава вратио у Србију и кад је поново пошао из ње; дотле је све време провео као игуман у Студеници. Нама изгледа стварније претпоставити да је типик постао одмах 1208 или у почетку 1209. Чим је ушао у Студеницу, Сава је осетио потребу да јој створи нов типик; што би дакле закашњавао за читавих седам година? И што би то чинио кад је посао око састављања типика био врло лак? Требало је учинити само извесне мале измене у типику донесеном из Хиландара, и посао је био одмах готов. И овде, као и код типика за Хиландар непотребно је одређивати дуг рок за постанак.

Како је познато, Студенички Типик садржи „Живот св. Симеуна”, који је унет унутра, као засебна глава, а који ми обично сматрамо као засебно дело. И у Хиландарском Типику, била је једна глава (управо две кратке) где се у најкраћем облику казује понешто из Немањина живота; сад, прекрајајући хиландарски образац за Студеницу, Сава је изменио ту главу, сасвим. Он је њу раширио, разрадио, развио до самосталног дела. То је доиста животопис, — први у нас, и који ће доцније имати великог утицаја на све друге наше кроз цео Средњи Век. Какав је тај животопис, шта садржи, и која му је вредност, то свак зна, и није потребно да то овде понављам. Нећу понављати ни то да је хронологија која се у њему обилато налази, тачна, и ако је раније била веома оспоравана. Место свега ја ћу само додати две напомене, које вероватно нису врло познате читаоцима.

Прво, Сава је саставио овај животопис служећи се обилато својим дотадашњим списима и сличним туђим. Цео текст оних двеју кратких глава Хиландарског Типика где се говори о Немањи, унесен је у овај животопис и распоређен по разним главама његовим. Тако исто унесено је у животопис и много места из повеље Немањине Хиландару: границе Немањине државе, абдикација, оснивање Хиландара. Још је унесено много места из повеље Стефана Првовенчаног Хиландару. Најзад, по која фраза унета је и из Карејског типика. Све су те позајмице узете од речи до речи; читави делови из тих извора и групе реченица пренети су овамо.

Друга је напомена у овоме. Цео животопис јасно сведочи да је писан ту у Србији, после несрећне распре између два брата, Стефана и Вукана. Пуно је црта у њему које се односе на тадашњу Србију: помен грчког епископа у Расу, име студеничког игумана, помен главне цркве рашке, помен Немањиних задужбина по Србији, итд. Уз то, све има тенденцију за проповедање мира у земљи, за слогу међу завађеном браћом. Отуд је она беседа Немањина синовима, пред абдикацију, у којој им се дају савети о слози и заједничке поуке обојици; отуд и благослов Немањин, пред смрт, синовима, и поновни савети њима о међусобној љубави; отуд и помен како су обојица, и Стефан и Вукан, тражили од Саве да донесе очеве мошти, и примили их, опет обојица, кад их је он донео.

Сава је посветио свом оцу још један спис. То је „Служба св. Симеуну”. Још прве године по смрти Немањиној, на дан смрти његове, 13 фебруара 1201, одржата је у Хиландару свечана служба ктитору хиландарском, у присуству проте и свих светогорских отаца, и Немања је тад проглашен за свеца. Исти сабор, „свети сабор пресвете Богородице светогорске”

— како каже Доментиан — „благословио је богоносног оца нашег кир Саву да напише њему (Немањи) каноне и стихире и чудотворства његова, и он их написа". То значи, Сави је било наложено да напише службу свецу и он је написао.

Кад?

Одмах после тога налога свакако, још док је Сава у Светој Гори. Само ми те службе данас немамо. Имамо једну другу, и та је позније, из времена кад је Сава био у Студеници. Она носи несумњиво обележје да је писана у Србији. „Данас радосно црква твоја одаје пошту житију твојем" и „твоји синови стоје ту пред тобом", каже се у тој Служби; очевидно су они ту могли бити само ако се узме да је Служба постала у Србији. „Вапије ти хвално твоја свечасна велика Лавра",каже се одмах даље; ту, у вези с горњим, може бити само реч о Студеници, не о којој лаври ван земље. Служба дакле коју имамо постала је у Србији, 1208, или мало после 1208, онда кад је Сава донео мошти и измирио браћу; то је највероватније. Може бити да је она у основи иста са оном учињеној у Св. Гори (а коју не знамо), само прекројена за прилике у Србији, о првој годишњици Немањине смрти после преноса његових моштију. Може бити да је тад и нешто више прекројена, управо раширена. Хиландарска служба могла је бити мала и скромна; студеничка, са више помпе; однос би могао бити сличан ономе између биографијице Немањине у Хиландарском Типику и биографије у Типику Студеничком; наравно, ништа прецизно не можемо о томе рећи.

По књижевној вредности „Служба св. Симеуну" је значајна. То је збирка стихира, у тону старе црквене поезије, у стилу цветном, и сва (или бар великим делом) као похвала Немањи. То је прва служба у нас, по постанку; Сава је и овде дао пример и модел, као и код живописа. Је ли она оригиналан састав или рађена по којем грчком обрасцу, не знамо; знамо само да у њој има нешто трагова Савиног списа о животу Немањину.

Сава је, како смо видели, написао више дела за потребе цркве; једно је било преко потребно и којем је он морао приступити. То је крмчија или номоканон, тј. зборник црквених канона и световних закона који се на цркву односе. У IX веку преведена је једна крмчија с грчкога, и то је учинио Ћирилов друг Методије; ствар је била врло потребна чим се основала словенска црква. Сад у XIII веку, кад се оснивала — или реформисала — српска црква, потреба за новом савременом крмчијом осетила се такође. Сава је мислио на крмчију и дао је. Он је њу дао можда још рано, за свог првог бављења у Хиландару, док је писао типик за тај

манастир, јер се у том типику, као у студеничком у осталом, изрично каже како је браству манастирском „предан” један „номоканон”. Али је сигурно да је Сава њу радио и много доцније, кад је постао архиепископ, што је, како се уопште држи, било 1219 године. На повратку из Никеје, он је најпре дошао у Св. Гору, затим у Солун, где је одсео у манастиру Филокали и бавио се ту извесно време. Ту је одиста радио на крмчији; то кажу његови животописци. „Књиге многе преписа законске и о исправљању вере, које потребоваше саборна црква његова”, каже Доментиан описујући шта је Сава радио у Солуну. „Све потребно а што великој цркви приличи он је сабрао, и књиге законске собом узео”, каже истом приликом Теодосије. Што простим језиком значи, Сава је тада израдио српску крмчију.

У старој Византији било је доста крмчија; једна од њих била је тзв. Синопсис, из VI века, где је укратко дат текст разних црквених правила. Крајем IX века израђен је нов номоканон, пун а не скраћен (и пре је било таквих) и са допунама из последњег доба; тај је из времена патриарха Фотија, из год. 883. У XII веку, Синопсис је добио два коментара: један од Алексија Аристина, други од Јована Зонаре. Наш Сава је од свега тога начинио своју крмчију. У њу су ушли Синопсис и коментари Аристина и Зонаре; Фотијев Номоканон такође је узет у обзир тада. У њу је даље ушао и цео Прохирон тј. Градски Закон, а то је световни правни зборник IX века али који је садржавао и законе који се тичу цркве (брачно право и др.); ушли су још и изводи из Јустинианових новела. Савина крмчија није прост препис или превод, него нарочита, самостална и смишљена компилација најбољих црквено-законских књига грчких онога доба. То је дело и велико по обиму, знатно веће од типика и других Савиних дела.

Наравно, не треба замишљати да је баш Сава сам цео тај посао радио, него је имао помагача при томе онако као и при раније типицима. Тих помагача било је сигурно више, и они су се по свој прилици бавили директним превођењем, али је Сава руководио целим послом, старао се о њему, све надгледао, поред тога што је дао иницијативу за то. То је данас утврђено у науци, и ако је раније било много спора по том питању. За Савин велики удео у крмчији говори, поред Доментиана и Теодосија, још и један запис на трима рукописима светосавске крмчије из XIII и с почетка XIV века (рашка, морачка, милешевска), где се изрично каже да је ова крмчија постала „старањем, љубављу и жељењем архиепископа све српске земље, кир Саве”. Сава и његови помагачи нису морали све преводити баш тада; нешто од онога што ћеући у крмчију било је већ раније преведено.

Међу помагачима изгледа да је било руских монаха; бар се у текстовима крмчије осећа утицај руског језика. Посао је рађен не само у Солуну, него и на Св. Гори; замишља се каткада да је у Хиландару преведен Синопсис (то би био онај номоканон који је предан браству хиландарском), а остали делови да су превођени у Солуну. У том граду била је главна организација посла, прави рад завршен (можда, понешто и доцније у Србији).

Кад се вратио из Солуна у Србију као архиепископ, Сава је имао пуне руке посла. Видевши се с братом Стефаном, — који је био врло болестан и кога је он, како Доментиан прича, ослободио болести молитвом својом, — он се прво старао о довршењу Жиче, дошао затим у Студеницу и ту уредио локалне ствари па се вратио у Жичу, где је одредио нове епископије и посветио прве епископе. Тада је послао сваког од њих у своју диецезу и, како каже Доментиан, „предао сваком књиге законске". То јест, крмчију коју је донео, он је дао преписати у више примерака, па сваком епископу дао по један, а матицу задржао при себи, у архиепископији.

Све је то одиста требало тако учинити. При новој организацији цркве крмчија је била најпотребнија. Она је била кључ, основ, темељ целе нове управе цркве. Типици, које је Сава раније саставио били су устави за поједине манастире; крмчија је била устав за целокупну цркву. Важност крмчије једна је од највећих. Савин рад на њој „једна је од највећих заслуга његових у раду на организовању српске цркве" (Соловјев).

Има и једно писмо Савино очувано. Кад је пошао на пут у Свету земљу и стигао у Јерусалим, Сава се сетио своје Студенице и написао игуману њеном Спиридону једно писмо, које је и потписао: „Сава први, архиепископ"; датума нема; у тексту се помиње да је писано из Јерусалима. У њему казује како је „здраво и весело" дошао до светога града, поклонио се гробу Христову; како се разболео, и он и његови сапутници, од тешког морског путовања; како хоће да путује и даље ван Палестине, на исток, и тек ће се после тога вратити у Србију. „Хоћу да идем у Александрију к патриарху, да се поклоним Светому Марку; и отуда ћу на Синајску Гору, и кад се вратим, ако будем жив и ако Бог да, до пролећа ћу у вас бити". Још додаје како шаље неке дарове Спиридону; један крст, један појас, па убрус и камичак; све је то врло мало и ситно по облику, али драгоцено као светиња из светога града. Цело писмо је писано фамилиарно, нешто слободније, скоро народним тоном, не онако укочено као нека правила типика.

Кад је Сава написао ово писмо?

Он је два пута путовао у Јерусалим: први пут, 1229, по смрти Стефана Првовенчаног и крунисању Радослава за краља; други пут, 1234, кад је Владислав постао краљ. Писмо је према томе из 1229 или 1234, али које баш године од тих двеју? Историци нагињу другој години. Разлог: Сава је тек на другом путовању ишао у Александрију и Синај, а ево у писму говори баш о својој намери да походи и та места. Мени то не изгледа тачно. Сава у писму каже само да *хоће* да походи та места, не да их је и *походио*. Јер ако их је на другом путовању доиста походио, он је већ на *првом* могао то *намеравати,* па није остварио ту намеру, из буди којег узрока. Он је дакле могао писати ово писмо 1229 исто као и 1234 године. Чак би, психолошки, било природно да путник-хаџија саопштава своје импресије с пута и шаље дарове онима на дому баш са *првог* путовања, кад је новина свежа и одушевљење силно, а не са другог, кад ствари саме собом постају обичније. Тако би и Сава — природније је узети може бити, — писао своје писмо са свог првог путовања, не с другог. Али свеједно; главно је да није баш морао писати своје писмо на *другом* путовању.

Сави се приписују, с више или мање разлога, још и ови списи: једна потврда о куповини хиландарског винограда из 1192, један извод из повеље о оснивању српских епископија, повеља манастиру Врањини из 1233, и једно упуство за читање псалтира. Има и једна реченица, не зна се из којег списа, коју архиепископ Никодим 1319 наводи (или се бар може мислити да наводи) као Савину.

Али све су то „непоуздани” списи његови, и ми их остављамо на страну.

Павле Поповић.

УДК 929 Љубинковић, Ненад

ПОМЕНИК

Ненад Љубинковић
4. III 1940 – 2. II 2020

Од почетка рада обновљеног Друштва „Свети Сава“, 1994, и наставка издавања обновљног „Братства“ међу нама је био и Ненад Љубинковић, познати историчар књижевности и фолклориста, који је преминуо почетком 2020. године.

Када смо у обновљеном Друштву „Свети Сава“ прву годину јавног рада хтели да обележимо Трибином, окупили смо најбоље познаваоце области које су у најтешњој вези са светосавском тематиком и светосављем уопште. Међу њима је био и Ненад Љубинковић који је на једној од првих наших Трибина, у Дому омладине у Београду, одржао предавање са темом *Свети Сава-божји угодник, државник, митски родоначелник (осмишљена самоградња култа*). Предавање је потом објављено у првом броју обновљеног „Братства“, 1997. године.

То, међутим, није био први сусрет Ненада Љубинковића са Друштвом „Свети Сава“ и са „Братством“. И Друштво и старо „Браство“ Ненаду Љубинковићу су били ближи него многима од нас. Љубинковићев деда, познати историчар Владимир Ћоровић, био је у првом периоду после Првог светског рата члан Уређивачког одбора „Браства“ од 1921. године, када је и објавио у часопису свој прилог *Наше уједињавање за време Светског рата*, касније и друге радове (о Светом Сави, из историје Босне и Херцеговине и др).

Ненад Љубинковић је рођен у Београду и одрастао у породици која је била окренута науци и уметности, књижевности, историји, историји уметности, археологији , у којој је од најраније младости стицао широка и богата знања из више дисциплина. Бака по мајци, уз коју је одрастао, и која је, по његовом причању, имала велики утицај на њега, супруга В. Ћоровића, Јелена Скерлић Ћоровић, била је рођена сестра Јована Скерлића, студирала је француски језик и књижевност, била је писац и преводилац класика са француског, руског и енглеског. Аутор је мемоарске књиге *Живот међу људима* (2014) о угледним савременицима, писцима и историчарима који су се окупљали у кући породице Ћоровић у времену између Првог и Другог светског рата; родитељи, стручњаци за средњовековну уметност и културу од детињства су га приближили темама које су биле у најтешњој вези са временом и ликом Свеога Саве.

Следећи породичну традицију, Ненад Љубинковић се определио за студије југословенске и опште књижевности на Филолошком факултету у Београду (1963), на коме је дипломирао, потом магистрирао и докторирао. Радио је у Институту за књижевност и уметност и као професор на Факултету музичке уметности у Београду. Најважније поље његовога рада била је народна књижевност. Бавио се бугарштицама, најмање истраженом врстом епских песама, односом између историје и народне традиције, посебно епске поезије, народном историјом, епским јунацима (Марко Краљевић, Карађорђе и др) и трагањима за њиховим књижевним, историјским, митолошким и другим традицијским коренима.Системаично се бавио историјама српске књижевности и сагледавањем средишње линије њиховога развоја и мена, условљених историјским променама, као и свим сложеним методолошким и другим питањима ове гране науке о књижевности. Један је од ретких истраживача који се посвећивао етнолошкомитолошким студијама, укључујући далеке традицијске корене, легендарну прошлост, средњовековну историју, музеолошку компоненту чиме је доприносио сагледавању књижевних појава у ширем и богатијем светлу и српској фолклористици. Био је један од уредника „Расковника“, јединственог часописа у овој области у нашој средини.

Научно дело Ненада Љубинковића било је веома богато и разноврсно и пленило је ширином знања свога аутора. Иза Ненада Љубинковића

остао је знатан број књига – *Пјеванија црногорска и хецеговачка Симе Милутиновића Сарајлије, Карађорђе у драми и на филму, Наши далеки преци, Трагања и одговори, Од Косовске битке до косовске легенде* и др), велики број студија и расправа (*Народне песме дугога стиха, Легенда о Владимиру и Косари, Концепције историја књжевности, Косовска битка у своме времену и у виђењу потомака, Две приче о Косовском бојy из рукописа попа Дене Дебељковића, Један древни мотив у косовској легенди, Друга, трећа и четврта књига Српских народних пјесама, Обред – особени вид народне драме у Срба, Семантика и симболика синтагме Света Гора и лексема ''Вилиндар''..., Краљевић Марко – историја, мит, легенда,* и др), научних издања (Сабрана дела Павла Поповића: *О Његошу, Југословенска књижевност* и др). Иза Ненада Љубинковића остала је велика посвећеност своме послу, младим сарадницима са којима је до последњег дана сарађивао и пружао безрезервну подршку, сећање на велики ентузијазам и готово родбинску љубав коју је на њих преносио. Остало је научно господство у свему што је радио.

Остало је за блиске пријатеље неизбрисиво осећање највеће оданости и привржености која ће им заувек недостајати.

Злата Д. Бојовић

УДК 929 Матицки, Миодраг

Миодраг Матицки
1. XI 1940 – 7. VII 2020

Средином лета 2020. године изненада је преминуо Миодраг Матицки, историчар књижевности и писац, чије је име неколико деценија било везано за значајне научне и културне установе у Србији, за важне послове у култури, за научни и књижевни рад.

Рођен у Великом Средишту код Вршца, одрастао је у Стеријином граду, у коме је и започео прве књижевне кораке. Од колике су важности за Матицког били ти први кораци, показало се много пута, заувек је остао везан за књижевни живот Вршца, за његову књижевну прошлост, за савременике, посебно за Васка Попу, учествовао је на многим књижевним вечерима у свом граду, окупљао у њему писце, учествовао у стварању и узрастању Књижевне општине Вршца, из које је потекао велики број вредних издања.

Рана љубав перма књижевности одвела га је на студије југословенске и опште књижевности на Београдски универзитет (1959), на коме је дипломирао, магистрирао и докторирао. Пред њим се отворио пут науке, којој се посветио проучавајући народну књижевност, касније и друге области, периодику, поетику, савремену књижевност. Први успеси у науци увели су га у Институт за књижевногт и уметност у Београду, у коме ће постићи сва научна звања, радити на неколико великих пројеката и руководити њима; низ година је био директор Института у чијем је развоју, повезивању са страним славистима и ширењу оставио дубоки траг. Поред руковођења Институтом и радом у њему, Миодраг Матицки је велики део свога ангажовања посветио Вуковој задужбини, био је њен председник, отварао подружнице у многим местима, ширио и неговао вуковске вредности. У Задужбини је покренуо многе важне послове, од којих је међу највреднијим, а њему лично најдражи, покретање „Данице“ 1994, а од недавно и „Данице за младе“. Управо је његов чланак о „Даници за младе“ последњи који је објавио у нашем „Братству“ (2019). Подједнако је био посвећен и раду у Матици српској, на заједничким издањима, на систематичним истраживањима, на одржавању научних скупова, најпре као члан њеног књижевног одељења; потпредаседник Матице српске био је у последња два мандата, до пред саму смрт. Велики део његовог рада био је везан за све подухвате око Вука Караџића који су се одржавали у Лозници, за осмишљавање „Вукових дана“; предано је радио у Културнопросветној заједници Србије, у Матици исељељника, Доситејевој задужбини и др.

Од самог почека рада обновљеног Друштва „Свети Сава“ 1994. Матицки је био члан Управног одбора Друштва, годинама је, као представник Вукове задужбине учествовао у животу Друштва, за награде учесницима Светосавског конкурса Друштва обезбеђивао награде у књигама, био присутан на нашим обележавањима Дана Светога Саве, а као мали уздар примио од нашег Друштва признање. Говорио је на представљању првог броја обновљеног „Братства“, 6. новембра 1997. у Римској дорани Библиотеке града Београда, којим се, иначе, и обележавала 110. годишњица овог гласила Друштва „Свети Сава“. После штампања антологије песама о Светом Сави, које је издало Друштво, припремао је *Светосавску читанку*, као заједничко издање Друштва „Свети Сава“ и Завода за уџбенике, које, иако је на крају изишло без учешћа Друштва, остаје забележено у историји сарадње Миодрага Матицког и Друштва „Свети Сава“.

У науци Миодраг Матицки је оставио значајан траг у проучавању народне књижевности, у дугогошњем бављењу делом Вука Караџића, у раду на српској периодици, чији је најважнији резултат његова библиографија Календара (I), у надахнутом разумевању савремене

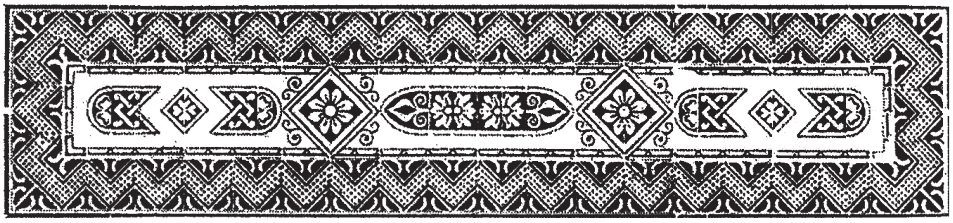
поезије, као уредник „Књижевне историје“, „Данице“ и низа научних издања Института и Вукове задужбине.

У књижевности трајност му обезбеђују романи, приповетке, песме, сатирична поезија, проза и поезија за децу (*Трећи кољ, Глува лађа, Луди песак, Иду Немци, Свакодневно хватање веверице, Вучјак Аделе Аргени, Предности гипса, Делта, Перон самоће*) и осећање које је после њих остајало у читаоцима. Иза сваког његовог реда стајао је један од најбољих причалаца, један од најдаровитијих урбаних усмених приповедача, обдареног самосвојном анегдотском, хуморном, искричавом визијом живота. Био је члан Удружења књижевника Србије.

Последњи разговор о сарадњи у „Братству“ водио је са уредником кратко време пре смрти. Обећао је да ће за следећи број написати чланак *Васко Попа и Свети Сава*.

Посебна и трајна веза између Миодрага Матицког и Друштва „Свети Сава“ чуваће се заувек у антологији *Свети Сава у песмама* коју је Друштво „Свети Сава“ објавило 2008. године, у коју су уврштене две преме његовог оца, вршачког свештеника Саве Матицког о Светом Сави: *Светосавска знамења* и *Рођендан Светог Саве*.

Злата Д. Бојовић

УДК 061.22(497.11)”2020”

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2020. ГОДИНУ

Делатност Друштва „Свети Сава“ настављена је у 2020. години у веома ограниченим околностима због проглешене пандемије. Ипак, на почетку године, када пандемија још није била проглашена ни у Европи ни у Србији, слава *Друштва* прослављена је у Народној библиотеци Србије као установи која највише одговара оваквом празнику и која већ више година указује своје гостопримство *Друштву* и његовим гостима. Као претходних година, слава *Друштва* је обележена раније, 25. јануара 2020. године, јер *Друштво*, по традицији, поштује жеље ученика и њихових наставника да ученичка слава буде обележавана у њиховим школама уз присусво свих ученика.

Програм прославе је почео *Службом Светом Сави* и *Химном Светом Сави* које је отпевало Певачко друштво „Мокрањац“ при храму Светог Саве а под диригентском управом Катарине Станковић. Потом је пресечен славски колач. Домаћин славе био је професор др Љубинко Реденковић, дописни члан САНУ. Светосавску беседу говорио је професор др Томислав Јовановић, историчар књижевности и професор средњовековне књижевности на Филолошком факултету у Београду. Председник *Друштва* др Љубодраг П. Ристић је укратко представио рад *Друштва* током претходне, 2019. године.

Медаља и плакете Друштва

На основу једногласних одлука Управног одбора, Извршног одбора и чланова Савета *Друштва* на овој светосавској свечаности додељене су медаља и плакете Друштва за 2020. годину, за вишегодишње изузетно прегалаштво у низу значајних делатности *Друштва*. Председник *Друштва* је, уз кратка образложења о одлукама управе, доделио медаљу *Друштва*

вишегодишњем члану Управног одбора и Савета Друштва, књижевнику Душку Петровићу а плакете проф. др Зони Мркаљ за стручно, истрајно и посвећено окупљање наставника српског језика око *Друштва* и за разматрање и оцењивање ђачких радова и колегиници Зорици Ивковић Савић, за ангажовање у свим правцима делатности *Друштва*. Награђени су захвалили кратким, надахнутим обраћањима присутнима. У свом обраћању, Душко Петровић је нагласио: „Награду коју сам данас добио од свог рода светосавског, од колега Светосаваца, медаљу којом сам обàвезан да све што сам до сада радио убудуће радим боље, примам у уверењу да је и ово наше светосавско *Друштво,* на свој начин, део историје светосавља.“

Светосавски књижевни конкурс

Организовање такмичења ученика основних и средњих школа у писању књижевних састава и израде ликовних радова на светосавске темате представља најважнији део делатности Друштва „Свети Сава“. Зато је Друштво „Свети Сава“ и ове године организовало такво такмичење основаца и средњошколаца. Светосавски књижевни конкурс је уврштен у Календар такмичења и смотри Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Конкурс је објављен средином новембра 2019. године на сајту *Друштва* и у листу „Просветни преглед“. Овај конкурс Друштва „Свети Сава“ и даље је уврштен у Календар такмичења и смотри Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Прикупљање и оцењивање литерарних радова организовано је у Београду. Ликовни радови су прикупљани и оцењивани у Бањој Луци. Управа Друштва „Свети Сава“ је именовала комисију за литерарне радове: Јагода Жунић (професор у пензији), Јасмина Станковић (професор ОШ „Ћирило и Методије“, Београд) и проф. др Зона Мркаљ (Филолошки факултет Универзитета у Београду). За овогодишњи конкурс комисија је формулисала шест тема на којима су ученици темељили своје литерарне радове. Теме за Светосавски конкурс (2019/2020) биле су:

ОСНОВНА ШКОЛА

1. Растко из Рашке земље свете
2. Пред иконом Светог Саве
3. Савин пут дуг осам векова
4. Свети Сава српској деци

СРЕДЊА ШКОЛА

1.Стопе Савине су свуда по његовом отечеству
2.Света Гора и Хиландар – духовно наслеђе Светог Саве и Светог Симеона
3.Предање Светог Саве Осveћеног – чудесни дарови неба и земље

На основу стручних оцена комисије, у Београду је, 17. јануара 2020. године, поднет

Извештај Комисије Друштва „Свети Сава“
за вредновање радова пристиглих на
Светосавски књижевни конкурс 2020.

Комисија је с великом пажњом, уживајући у лепоти поетског израза пристиглих радова, ишчитала песме, приче и есеје младих литерарних стваралаца из Србије, Републике Српске и дијаспоре. Посебно треба нагласити да су се на овогодишњи конкурс одазвали и ученици из Италије и Француске. На конкурс Друштва „Свети Сава“ пристигао је укупно 141 рад, и то 89 радова из основних школа и 52 рада из средњих школа.

Занимљив концерт реченица и стихова који преноси мисли ове генерације, открива спретну руку наставника, вештог у трагању за лепом речју што оплемењује и богати чаробан свет детињства и језичку културу сваког ученика. При читању и одабиру радова, критеријуми су били: лепота обрађене теме, језичко надахнуће, оригиналан приступ теми, језичкостилски квалитет текста, као и узраст талентованих ученика.

С обзиром на мноштво радова ученика од 5. до 8. разреда и њихов квалитет, *Друштво* је ове године доделило две прве, четири друге, четири треће и три специјалне награде. Средњошколци су и овога пута показали да су, у највећем броју, стасали у изузетне песнике, приповедаче и есејисте. Својом надахнутошћу, поетским изразом и снажном емоционалношћу задивили су чланове Комисије, те су им додељене две прве, три друге и четири треће награде.

Према претходно постигнутом договору у управи Друштва „Свети Сава“ а у складу са високим квалитетом ученичких радова, ове године је додељена једна велика награда (за посебно надахнут рад, без обзира на узраст, који се издвајао својим квалитетом и естетском вредношћу). Тако је укупно награђено 23 ученика и 23 њихових професора.

Награђени су следећи ученици:

ВЕЛИКА НАГРАДА

ЈОВАНА БАБИЋ, IV одељење ИТС
Техничка школа „Иван Сарић“, Суботица
Ментор: Светлана Кулић
Тема: *Предање Светог Саве Осveћеног – чудесни дарови неба и земље*

ПРВА НАГРАДА ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

1. ВАЊА МИЛИВОЈЕВИЋ, VIII-1 разред
Ваљевска гимназија, Ваљево
Ментор: Милена Милисављевић
Тема: *Савин пут дуг осам векова*
2. ДОРОТЕЈА ТОШИЋ, VII-4 разред
ОШ „Иса Бајић“, Лењинова 28, Кула
Ментор: Валентина Мујичић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*

ДРУГА НАГРАДА ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

1. СИМОН ПУШИЦА, VIII разред
ОШ „Никола Тесла“, Прибојска Бања
Ментор: Славица Пенезић
Тема: *Савин пут дуг осам векова*
2. САРА САВИЋ, VIII-8
ОШ „Павле Савић“, Београд
Ментор: Бојана Симоновић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*
3. ХАНА ДЕНИЋ, VI-3
ОШ „Мајка Југовића“ Земун
Ментор: Зоран Гужвић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*
4. ДИМИТРИЈЕ МИРЧИЋ, VI-3
ОШ „Ђура Јакшић“, Зајечар
Ментор: Маја Пераић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*

ТРЕЋА НАГРАДА ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

1. ЈАНА ВАСИЋ, VIII разред
ОШ „Краљ Александар I“, Пожаревац
Ментор: Милена Милошевић
Тема: *Савин пут дуг осам векова*

2. ЕЛЕНА ГОЛУБОВИЋ, VII-1 разред
ОШ „Љупче Шпанац“, Бела Паланка
Ментор: Јована Ранђеловић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*
3. АНЂЕЛИЈА ЗДРАВКОВИЋ, VII разред
ОШ „Љупче Николић“, Тихомира Ђорђевића 10, Алексинац
Ментор: Сандра Ђорђевић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*
4. ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ, VIII разред
ЈУ ОШ „Свети Сава“, Светог Саве 26, Бијељина
Ментор: Мирјана Лазаревић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*

СПЕЦИЈАЛНЕ НАГРАДЕ:

1. ДИМИТРИЈЕ ЈОВАНОВИЋ, V разред
Српска допунска школа „Свети Сава“ Вићенца
Ментор: Јелена Јовановић
Тема: *Савин пут дуг осам векова*
2. ТЕОДОРА СТАНИСАВЉЕВИЋ, V разред
Српска допунска школа Париски регион
Ментор: Милија Јевремовић
Тема: *Свети Сава српској деци*
3. КСЕНИЈА ЛУКИЋ, VII разред
Српска допунска школа у Паризу, Париз
Ментор: Блаженка Тривунчић
Тема: *Пред иконом Светог Саве*

ПРВА НАГРАДА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

1**.** ЈОВАНА КОСТАДИНОВИЋ, I-3
Прва нишка гимназија „Стеван Сремац“, Ниш
Ментор: Данијела Гашевић
Тема: *Стопе Савине су свуда по његовом отечеству*
2. КРИСТИНА МИЛАНОВИЋ, IV–1
Медицинска школа, Ужице
Ментор: др Валентина Златановић Марковић
Тема: *Предање Светог Саве Осве*ћ*еног – чудесни дарови неба и земље*

ДРУГА НАГРАДА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

1. УРОШ ТИРНАНИЋ, I-4
Савремена гимназија, Београд
Тема: *Стопе Савине су свуда по његовом отечеству*

2. ОГЊЕН ЈОВАНОВИЋ, II разред
Гимназија Врњачка бања, Хероја Чајке 18, Врњачка бања
Ментор: Данијела Брђовић
Тема: *Стопе Савине су свуда по његовом отечеству*
3. ИВА МИЛОЈЕВИЋ, III-4
Пољопривредно-ветеринарска школа са домом ученика „Свилајнац“, Свилајнац
Ментор: Момир Дамјановић, вероучитељ
Тема: *Стопе Савине су свуда по његовом отечеству*

ТРЕЋА НАГРАДА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

1. ВАЊА МИЛОШЕВИЋ, II разред
Гимназија Пирот, Пирот
Ментор: др Сузана Јовановић
Тема: *Света Гора и Хиландар – духовно наслеђе Светог Саве и Светог Симеона*
2. ЕМИЛИЈА РИЋИЋ, III разред
Пожаревачка гимназија, Пожаревац
Ментор: Марија Запутил
Тема: *Стопе Савине су свуда по његовом отечеству*
3. ЈОВАН ТОРОМАНОВИЋ, IV разред
Математичка гимназија, Београд
Ментор: Јелена Нововић
Тема: *Света Гора и Хиландар – духовно наслеђе Светог Саве и Светог Симеона*
4. ВУК БАРАЛИЋ, III-11
Земунска гимназија, Земун
Ментор: мр Валентина Вукмировић Стефановић
Тема: *Света Гора и Хиландар – духовно наслеђе Светог Саве и Светог Симеона*

Жири и управа Друштва „Свети Сава“ честитају свим награђеним ученицима, њиховим преданим наставницима на изузетним резултатима и родитељима ученика, који су своју децу васпитали у духу Светосавља! Чланови жирија: проф. Јагода Жунић, проф. Јасмина Станковић и проф. др Зона Мркаљ, председник Жирија.

И овом приликом Друштво „Свети Сава“ се обратило угледним српским институцијама које су даривањем својих публикација омогућиле награђивање ђака и њихових наставника. Они су награђени захваљујући: Друштву за српски језик Републике Србије, Заводу за уџбенике Републике Србије, Историјском музеју Србије, Српској књижевној задрузи, Заводу

за проучавање културног развитка Републике Србије, Вуковој задужбини и издавачкој кући „Еволута“. Филолошки факултет Универзитета у Београду помаже рад *Друштва* бесплатним додељивањем DOI[1] бројева, што омогућава директан приступ интернет страници на којој се налазе пуни текстови чланака објављених у часопису „Братство“.

Будући да је на конкурс за ликовне радове којим руководи Одбор Друштва у Бањој Луци стигао веома мали број радова, комисија је одлучила да не додељује награде за 2020. годину.

Други, веома важан сегмент рада Друштва „Свети Сава“ је прикупљање, рецензирање и припрема радова и, потом, објављивање новог броја часописа „Братство“. Под руководством академика Злате Бојовић која је уредник „Братства“ редакција је успела да комплетира нови, 24. број нашег часописа и преда га у штампу.

У овој години заокружен је пројекат „Појмовник Светосавља“. Ради се о припреми књиге енциклопедијског карактера која ће садржати велики број појмова везаних за живот и рад Светог Саве и његову улогу у историји и традицији српског народа до данашњих дана. Пројекат чији је руководилац академик Злата Бојовић, окупља више научника из различитих специјалности.

Неколико предавања за која су ангажовани угледни научници и професори универзитета а чије је одржавање било договорено са члановима *Друштва* у Опову, Ужицу, Чачку, Краљеву, Бања Луци, Бијељини и Обреновцу нису могла бити одржана због мера предузетих за сузбијање епидемије. Зато је обележавање великих јубилеја као што су 100 година објављивања часописа „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ и 110 година од објављивања песме „Santa Maria della Salute“ Лазе Костића као и читав низ других планираних предавања одложени за следећу годину.

Остварена је веза са професорима српског језика у Италији (Ј. Јовановић), Француској и Немачкој. Сарадња започета у овој години кроз прилог у овом броју „Братства“ биће настављена и продубљена чим околности то дозволе.

Дугогодишња сарадња са Педогошким музејом у Београду је, 20. фебруара 2020. године, озваничена Уговором о пословно-техничкој сарадњи за унапређење делатности обе уговорне стране. Уговором је предвиђено да Музеј уступи простор за повремене састанке, предавања, изложбе и промоције док ће Друштво „Свети Сава“ у простору Музеја, у складу са својом делатношћу, организовати предавања или округли сто, изложбе, промоције, концерте и друге манифестације.

[1] Дигитални идентификатор објекта (Digital Object Identifier)

Финансије Друштва

Од 1994. године, када је, захваљујући групи универзитетских професора, научника и културних радника Друштво „Свети Сава“ обновљено, оно није имало стално финансирање којим би његов рад могао несметано да се одвија. Ове, 2020. године ситуација се унеколико побољшала захваљујући финансијској помоћи Министарства културе и информисања Републике Србије. Тиме су делимично покривени трошкови припреме 24. броја часописа *Братство* и функционисања *Друштва*. Као и претходних година, Установа за унапређење економске, научно-техничке, културне и спортске сарадње између Републике Српске и Републике Србије (Представништво Републике Српске у Србији) финансијски је подражало такмичење ученика и одржавање Светосавске свечаности на чему *Друштво* посебно захваљује. Требало би, свакако, нагласити да су поједини чланови управе *Друштва* својим прилозима учинили да се делатност *Друштва* не угаси. На жалост и даље нема наговештаја да би *Друштво* могло добити одговарајућу канцеларију и смештајни простор за своје публикације.

У Београду,
новембра 2020. године

Љубодраг П. Ристић
Председник Друштва „Свети Сава“

Беседа Томислава Ж. Јовановића

О СВЕТОМ САВИ
25. јануара 2020.*

Период у коме је живео принц Растко Немањић, а потом монах Сава, одликује се великим променама у укупном животу српске државе. У то време дошло је до разноликог процвата српског друштва. У другој половини XII века настала је нова владарска породица чији је родоначелник Стефан Немања. Од свих Немањиних синова Сава је учинио немерљиво највише за свој род, о чему сведоче његова непролазна дела и неувело сећање кроз све векове. О дометима и зрелости духовних струјања тадашње Србије најречитије говоре два сачувана рукописна драгуља– Мирослављево и Вуканово јеванђеље. Ова два споменика врхунске писмености и укупних естетских и уметничких одлика показују сву пуноћу развоја Немањине Србије. У приликама успона и процвата српског друштва одвијао се младалачки живот принца Растка, који се није препуштао угодностима какве би му пружало одрастање у дворском окружењу. Његова жеља да спозна другачији, узвишенији, живот одвела га је на Свету Гору, на којој ће, идући за Христом, замонашити се и стасати у искусног духовника. Својим богатим монашким искуством учвршћивао је хришћанску веру, правно уредио живот српског монаштва, устројио црквени и државни живот одредивши га најразвијенијим законодавством тог времена какво је било византијско.

Све што је Сава остварио као писац, црквени и државни реформатор и надасве учитељ свога народа обележено је далековидим осмишљавањем, чије трајање непрестано и изнова допире до нових времена и нараштаја. Као изузетна и код Срба јединствена личност, Свети Сава је истовремено и први познати српски писац. Његово књижевно стасавање отпочело је још у ранијој младости и одвијало се у две различите и престижне средине, једној световној и другој монашкој. Преломни тренутак у његовом животу представљао је одлазак на Свету Гору, када је одлучио, највероватније 1191. или 1192. године, да одбаци дворске удобности и младалачком жудњом пригрли светогорску средину, испуњену строгим монашким правилима према којима се све земаљско одмеравало небеским.

Ма колико разнородно, дело које је оставио за собом има неодвојиву повезаност, којом се чврсто држи за своје узоре, намену и стваралачку снагу којом је покретано. Окренут од јуношких дана досезању небеског смисла овоземаљског живота, Сава је жудео за „ливадом спокоја“, како је метафорично поиман рај у средњем веку. Он је изнашао пут који је сврстао

* Беседа изговорена на Светосавској свечаности Друштва „Свети Сава“ 2020. године у Народној библиотеци Србије.

Србе међу достојне народе ондашње Европе. Већ за живота постао је небески човек, а земаљски анђео, како га је назвао његов најпознатији ученик Доментијан. Његов књижевни рад зачео се већ крајем XII и одвијао се током првих деценија XIII века. Он је повезао онај део претходног доба, макар и скромног српског књижевног стварања, са зрелим будућим остварењима настајалим у наредним вековима. Кроз његова дела теку најбистрије струје библијске и византијске књижевности којој се непрестано приближавао као надахнућу трагајући притом за својим стилским и језичким решењима. Жанровска разноврсност његових дела показује дубину даровитости и отвореност ка различитим облицима књижевног умећа.

Савина стваралачка ширина и разноврсност дела проистекле су из непрестаног настојања да се заснују, уреде и оснаже неки од основних видова духовног, државног и црквеног напретка, са угледањем на развијена и пребогата византијска достигнућа у култури. Његов књижевни рад простире се кроз неколико жанрова. Неки од њих немају првенствено литерарну природу, већ литургијску, правну, нормативну и документарну, али нису лишени књижевних особина. Чини се да је Савин књижевни рад морао бити још опширнији и садржајнији него што данас изгледа само на основу сачуваних извора. Према садашњим сазнањима може се говорити о писцу који је искусио разноликост стварања оставивши следећа дела: Оснивачку хиландарску повељу, Карејски типик, Хиландарски типик, Указ за држање Псалтира, Службу светом Симеону, Житије светога Симеона, Студенички типик, и Писмо студеничком игуману Спиридону. Поред ових дела Савиним настојањем преведен је са грчког најопсежнији законски кодекс Законоправило или Номоканон. Његова дела писана су углавном на српскословенском и делимично на народном језику.

Обилазећи светогорске манастире, скитове и ћелије још од доласка на Свету Гору, Сава је увиђао различите облике подвизавања, од блажег па до жешћег и суровијег, какве су проводиле најодважније аскете на окомитим јужним падинама и литицама Атоса. О сусретима са изузетним подвижницима на Светој Гори Сава је проговорио на метафоричан начин, испуњен скромношћу и дивљењем у уводном делу Карејског типика: „Стога и ја, од свих последњи и грешнији, увек слаб и клонуо за подвизавање духовно, дошав у Свету Гору, нађох богоизабрана светила што различитим видовима журе на подвиг духовни.“ У Житију светог Симеона Сава је кроз једну снажну и упечатљиву слику дочарао и своја рана аскетска искуства на Светој Гори: „И отидох у страну туђу далеко, жирујући са свињама, и њихове хране не насићавах се.“

Иако је пред собом имао литургијско-правни састав којим се уређује монашки живот у Карејској ћелији, Сава га је обликовао на пријемчив књижевни начин користећи донекле и моделе повеља. Аутобиографско

излагање допринело је убедљивијем прописивању правила у Типику. Низом глагола у првом лицу једнине Сава је оснажио непосредност порука које је упутио будућим келиотима. У међусобном смењивању и узајамном преплитању глаголских облика остварени су склад и равнотежа овог Типика, по коме је и Савина Карејска ћелија временом названа Типикарница.

У Хиландару и Студеници отворене су и прве болнице, како је предвиђено у засебној глави најпре Хиландарског а затим и Студеничког типика. Поред богатих народних искустава у лечењу, створени су зачеци научне медицине код Срба, чији даљи напредак и развој потврђују нешто каснији Хиландарски медицински кодекс и Ходошки медицински зборник.

Истрајавајући на узаној монашкој стази, Сава се у Хиландарском типику ослањао не само на библијску постојаност учења о љубави, него и на светогорско подвижничко искуство које је непосредно стицао одмеравајући га са богоугодницима из минулих времена, чијим житијима се напајао. Као да из његових речи о стицању врлина проговара Јован Лествичник док поручује да су за победу која побеђује сав свет потребни „вера, нада, кротост, трпљење, пост, мољење топло са сузама, а најпре над свим овим анђеоска лепота, смерноумно послушање и љубав, ради које сиђе к нама Син Божији, а ка овоме прилажући и незлобивост.“

Када Сава говори метафорично о Симеоновом доласку на Свету Гору, истиче да је његов отац тамо дошао „топлом раниви се љубављу“ „због врлине, то јест љубави“. У Симеоновом достизању највише врлине Сава је видео и успон тек сазданог Хиландара. Ако су за узор имали таквог ктитора, који се притом одрекао владарског престола, Хиландарцима је монашка стаза морала бити много јаснија и извеснија. Кроз достижност врлине љубави Сава је неговао и јачао односе међу хиландарским монасима поучавајући их да „треба да буду једно и исто, дишући законом љубави духовне“.

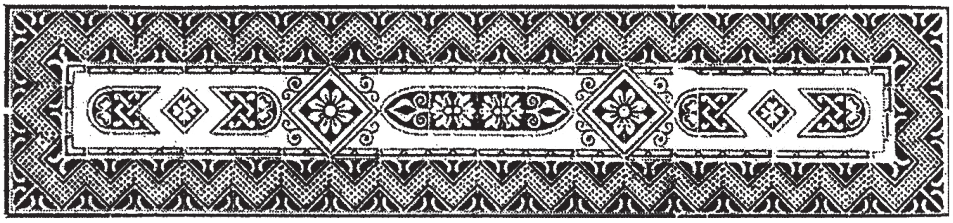
Кроз заокупљеност врлином, а нарочито љубављу као њеним врхунцем, Сава је у својим делима непосредније везан за библијске и светоотачке књижевне обрасце. Његово невелико Житије Светога Симеона дотиче се низа библијских места којима свом излагању домеће меру древности, препознатљивог и узвишеног. Далеко су краћи библијски цитати и парафразе које улазе у Савину нарацију него они који су укључени у Немањино, то јест Симеоново обраћање. Читави старозаветни пасажи прилагођени су како би се њима испунио најпре већи део Немањиних очинских савета синовима Стефану и Вукану приликом одрицања од престола и потом његовог казивања сину Сави на самрти. Уз краће делове углавног из Новог завета, Сава је преузео више парафразираних стихова из треће главе Прича Соломонових. Тиме су Немањине поуке својим синовима библијски оснажене, а Соломонове речи премостиле су времена и оживеле сцену смештену на српски двор у Расу с краја XII века.

Соломонове речи поново су проговориле, али је сада уз наглашену осећајност исказан Симеонов растанак са Савом у Хиландару. Та сцена испуњена је смиреношћу византијског естетизма какав се среће на ликовима светих које су насликали даровити живописци икона или фресака. Благи Савини покрети утиснути су у Симеонов смирај пред скорашњи сусрет са вечношћу којој се радосно препуштао. Са Симеонових усана допиру получујне речи опроштаја: „А ти, чедо, не тугуј гледајући мој растанак, јер чаша ова свима је заједничка. Јер ако се овде растајемо, тамо ћемо се опет састати, где више нема растанка.“ Однос према пролазности и вечности достигао је у овој сцени врхунац, који ће у Савиној Служби Светом Симеону добити химнично разрешење. У Житију се земаљски простор због Симеоновог одласка у други свет скоро додирује са небеским. Међа ова два простора закратко остаје отворена, а са обе стране разлива се Симеонова богоугодност. У Служби је небески простор јасно далек и свечан у својој светости којом је украшен Симеон. Кроз слављење светог изнова се дотичу земаљско и небеско.

Цело Житије одликују лирски тонови какви се у толикој мери не налазе у другим српским делима истог жанра. Блискост између Саве и Симеона струји ненаметљиво кроз Савину нарацију и нарочито је исказана у Симеоновом монологу опраштања у Хиландару. Преко библијског симбола јагњета Сава са нежношћу говори о себи. Он је „јагње одбегло“, које Симеон узима на раме, а потом је и „љубљено и заблудело јагње“.

Свеколико занимање за Светог Саву, а пре свега уметникâ, као да није престајало кроз сва досадашња времена. Његов лик присутан је у неким од кључних дела српске књижевности, сликарства и музике и оживљаван из века у век при чему су му даровити ствараоци додавали онолико колико су били кадри у настојању да и сами досегну непролазне висине. Савин књижевни лик остварили су са посебном уметничком пуноћом најпре светогорски духовници Доментијан и Теодосије, а повремено су се њему враћали у својим остварењима и други писци свих потоњих векова, непрестано се надмећући и надовезујући у непресушним стваралачким врлинама. У сваком нараштају српског народа Свети Сава је неугасиво надахнуће којим се изнова обнавља и снажи.

Томислав Ж. Јовановић

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО I, 1997.

ПРЕДГОВОР

Матија Бећковић: ПРИЧА О СВЕТОМ САВИ

Танасије Младеновић: СВИТАЦ – ЛАМЕНТ ЗА ПЕСНИКОМ ИВАНОМ В. ЛАЛИЋЕМ

Момо Капор: У СЛАВУ ТРОЈЕРУЧИЦЕ

Радмила Маринковић: ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ САВЕ

Ненад Љубинковић: СВЕТИ САВА – БОЖЈИ УГОДНИК, ДРЖАВНИК, МИТСКИ РОДОНАЧЕЛНИК (осмишљена самоградња култа)

Василије Крестић: СРПСКА НАРОДНО-ЦРКВЕНА АУТОНОМИЈА И МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ

Милорад Екмечић: СРПСКО ПИТАЊЕ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ 1875 – 1878.

Драгољуб Р. Живојиновић: ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРПСКО ПИТАЊЕ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: КРСНА СЛАВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У СРПСКОМ НАРОДУ

Борислава Лилић: СВЕТОСАВЉЕ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Александра Вранеш: ЧАСОПИС „БРАСТВО” КАО ГЛАСИЛО ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Душан Зупан: СВЕТСКИ МЕДИЈИ У ХАОСУ ЛАЖИ И СМУТЊИ

Слободан Милеуснић: ДУХОВНИ ГЕНОЦИД

Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ХАЏИ-ВАСИЉЕВИЋ, ИСТОРИЧАР СРБА У ТУРСКОЈ

ПОМЕНИК

М. Г.: МИОМИР ДЕНИЋ

Петар Влаховић: АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ

Д. З.: МИЛАН ДАМЈАНОВИЋ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Гргур Јакшић: СТАНОВНИШТВО МАЋЕДОНИЈЕ У ПОЧЕТКУ XIX ВЕКА

ПОВОДОМ ОБНОВЕ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА”

М. Г.: ТРАДИЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ

НАГРАДНИ ЛИТЕРАРНИ КОНКУРС

БРАТСТВО II, 1998 (распродато)

Десанка Максимовић: САВИН МОНОЛОГ

Предраг Палавестра: ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Михаило Војводић: РАД ДРУШТВА „СВЕТОГ САВЕ” 1886–1891.

Младен Гавриловић: ПУТ У АТОСКИ ХИЛАНДАР

Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ТОМИЋ О АУСТРОУГАРСКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРОДИРАЊА У СТАРУ СРБИЈУ

Борислава Лилић: ПИРОТСКИ КРАЈ У ПЛАНОВИМА ВЕЛИКИХ СИЛА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА – ПОВОДОМ 120 ГОДИНА ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Бреда и Петар Влаховић: БАЧИЈА И КАТУН ЈУЖНОКАРПАТСКЕ И ЦЕНТРАЛНОБАЛКАНСКЕ ЗОНЕ

Александар Лома: ЂАВОЉЕ КУМСТВО

Роксанда Пејовић: МИХОВИЛ ЛОГАР (1902–1998) У СРПСКОМ МУЗИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ

Бојан Ђорђевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У СРБИЈИ ПОД ОКУПАЦИЈОМ (1941–1944)

Златомир Грујић: ДАЛЕКО ЈЕ КРАЈИНА – ЕГЗОДУС СРПСКОГ НАРОДА ИЗ ХРВАТСКЕ

Љубодраг Димић: ЧАСОПИС „БРАСТВО" И ПИСЦИ ИСТОРИЈЕ ОКУПЉЕНИ ОКО ЊЕГА

Нада Милошевић-Ђорђевић: СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ И УМЕТНИЧКИМ ПЕСМАМА

Јован Хаџи Васиљевић: МУСЛИМАНИ НАШЕ КРВИ У СТАРОЈ СРБИЈИ

М. Г.: ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" – НА ВЕТРОМЕТИНИ БАЛКАНА

БРАТСТВО III–IV, 1999–2000.

Милосав Тешић: ГЛОСА ВАВЕДЕЊСКА

Миливоје Павловић: СВЕТОСАВСКА ХИМНА

Владимир Стојанчевић: ДЕЛАТНОСТ ТОДОРА СТАНКОВИЋА, КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЈИ (1890–1898)

Драгољуб Р. Живојиновић: КОНСТАНТИН ФОТИЋ И ПОЛИТИКА САД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ РАТНОЈ ДРАМИ 1941–1944. ГОДИНЕ

Борислава Лилић: СРПСКА КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Златомир Грујић: СРЦЕ ОБИЛИЋА

Брана Димитријевић: АТАНАСИЈЕ ПУЉО – ОСНИВАЧ СТОМАТОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Владимир Јовановић: НИКОЛА ЦВЕЈИЋ (1896–1987) ОПЕРСКИ ПЕВАЧ И ВОКАЛНИ ПЕДАГОГ

Душан Костић: НЕСТАНАК АУТОХТОНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У НАС

Антон Совре: НА СВЕТОЈ ГОРИ АТОСУ

Станиша Војиновић: БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХАЏИ-ВАСИЉЕВИЋА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

В. Т-ћ: СРБИ И СРПКИЊЕ У ПРИЗРЕНУ ДОБРОТВОРИ СВОГА НАРОДА

СА ПРЕДСТАВЉАЊА КЊИГЕ МИХАИЛА ВОЈВОДИЋА „ДРУШТВО СВЕГОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886–1891.”

Владимир Стојанчевић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886–1891.

Арсен Ђуровић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – УЛОГА У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ БЕОГРАДА 1886–1891.

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” ТОКОМ 1998. И 1999. ГОДИНЕ

БРАТСТВО V, 2001.

Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА

Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ И РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ

Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ

Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН

Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Петар Влаховић: КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРАЂИВАЊЕ У НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ

Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА „ПО СТАРОЈ СРБИЈИ”

М. С. Гавриловић: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Прота Ст. М. Димитријевић – БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У ПРИЗРЕНУ

М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" ЗА ГОДИНУ 2000.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА"

БРАТСТВО V, 2001.

Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА

Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ И РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ

Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ

Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН

Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Петар Влаховић: КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРАЂИВАЊЕ У НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ

Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА „ПО СТАРОЈ СРБИЈИ"

М. С. Гавриловић: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

Прота Ст. М. Димитријевић – БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У ПРИЗРЕНУ

М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" ЗА ГОДИНУ 2000.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА” 155

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА”

БРАТСТВО VI, 2002.

Танасије Младеновић: ПУТ ДО САВИНЕ ПОЉАНЕ

Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА МЕЂУ ЈУНАЦИМА „СРЕДЊИХ ВРЕМЕНА” ВУКОВЕ ЗБИРКЕ

Драгољуб Живојиновић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СИСТЕМ – ИЗМЕЂУ НАЧЕЛА НАРОДНОСТИ И СТРАТЕГИЈСКИХ ЗАХТЕВА

Дарко Танасковић: ИСТОРИОГРАФСКЕ СТРАНПУТИЦЕ ЗВАНИЧНОГ БОШЊАШТВА

Владимир Стојанчевић: ПЕТАР КОСТИЋ – ИСТОРИЧАР ПРИЗРЕНА

Милан Ивановић: ПЕТАР КОСТИЋ О ЦРКВЕНИМ НЕПОКРЕТНИМ И ПОКРЕТНИМ СПОМЕНИЦИМА СРПСКОГ НАРОДА У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ

Петар Влаховић: НАРОДНИ САБОРИ И САБОРОВАЊА У СРБИЈИ

Голуб М. Добрашиновић: „БЛАГОДЕТЕЉИ СРПСКОГ КЊИЖАРСТВА”

Борислава Лилић: ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

М. С. Гавриловић: МАШТАЊА И ЗБИЉЕ ПОД ЗИДИНАМА

МАНАСТИРА ВОЉАВЧА

Петар Влаховић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У

БЕОГРАДУ (1901–2001)

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Светозар Томић: ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА”

Д. Зупан: ИМОВИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА”

Арсен Ђуровић: ЧАСОПИС „БРАСТВО” У СРПСКОЈ НАУЦИ И КУЛТУРИ

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА У 2001. ГОДИНИ

БРАТСТВО VII, 2003.

Стеван Владислав Каћански: ПОД ЗАСТАВОМ СВ. САВЕ

Драган Новаковић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СТАРОЈ СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ ОД УКИДАЊА ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ ДО ОСЛОБОЂЕЊА

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ АРЧИБАЛД РАЈС О СРБИЈИ И СРБИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Драгољуб Р. Живојиновић: НЕУТРАЛНОСТ ИЛИ РАТ: КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА 1939–1941.

Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МОРАЧЕ У КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОМ НАСЛЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ

Ирена Арсић: О СВЕТОСАВСКИМ СВЕЧАНОСТИМА У ДУБРОВНИКУ КРАЈЕМ XIX ВЕКА

Владимир Јовановић: ПОЕЗИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ КАО ИНСПИРАЦИЈА НАШИХ МУЗИЧКИХ СТВАРАЛАЦА

Драгана Мршевић-Радовић: ПАРЕМИЈЕ: ТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ЗА НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ

Злата Бојовић: СРПСКА ПАРЕМИОГРАФИЈА

Биљана Сикимић: ЗАПИСИ О ВУЧАРИМА НА КОСОВУ ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

М. С. Гавриловић: МАНАСТИР САВИНА ТРЕЗОР ИСТОРИЈСКЕ ГРАЂЕ НАШЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ И ДУХОВНОСТИ СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ И СЛОВЕНЦИ: ПРИЈАТЕЉИ ЗАУВЕК?

Никола Милованчев: СРБИ И СРПСКА ВЛАСТЕЛА БРАНКОВИЋИ У СЛОВЕНИЈИ И СЕВЕРНОЈ ИТАЛИЈИ У XV ВЕКУ

Горан Башић: ПОЛОЖАЈ ЕТНИЧКИХ МАЊИНА У ДРЖАВАМА НАСТАЛИМ НА ПРОСТОРУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА”

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” У 2002. ГОДИНИ

Проф. др Јасна Јанићијевић: „САВИНДАН” – РЕВИЈА ЗА СРПСКУ ДУХОВНУ ОБНОВУ 2003.

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Митар С. Влаховић: ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА”

БРАТСТВО VIII, 2004.

Рајко Петров Ного: СУЗНА МОЛИТВА

Драгољуб Р. Живојиновић: ПРИЛИКЕ У БЕОГРАДСКОМ ПАШАЛУКУ И ПОЧЕТАК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1790–1804. ГОДИНЕ

Снежана Самарџија: ЛИК КАРАЂОРЂА У ВУКОВОЈ ЗБИРЦИ

Бошко Сувајџић: КА ПОЕТИЦИ УСТАНИЧКЕ ЕПИКЕ ФИЛИПА ВИШЊИЋА

Михаило Војводић: СТОЈАН НОВАКОВИЋ И РУСИЈА

Петар Влаховић: ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА СРПСКИХ СЕЛА У XIX И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Арсен Ђуровић: УЛОГА ХУМАНИТАРНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Недељко Радосављевић: РЕЛИГИОЗНОСТ СРПСКОГ ДРУШТВА КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Милош Немањић: КЊИГЕ, ИЗДАВАЊЕ КЊИГА И БИБЛИОТЕЧКЕ УСТАНОВЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Борислава Лилић: САВА ФИЛАРЕТОВ И ВУК КАРАЏИЋ

Душан Костић: ХОРОВИ МЕЂУ ФРЕСКАМА

Владимир Стојанчевић: МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И ЊЕГОВ ПУТОПИС О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Младен Гавриловић: ПОД АПСИДОМ ЈЕРУСАЛИМА

Саша Недељковић: КУЛТУРНО ДЕЛОВАЊЕ СРБА У ПРИМОРЈУ

СРБИ У СВЕТУ

Петар Влаховић: ТРАГ СРБА У РУСКОМ ЦАРСТВУ КОЈИХ ВИШЕ НЕМА

Боривоје Дробњаковић: ТОПОЛА, КАРАЂОРЂЕВА ПРЕСТОНИЦА.

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" 2003.

Драгана Мршевић-Радовић: ДУЖАН КАО ГРЧКА СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА"

БРАТСТВО IX, 2005.

Кристина Јоцковић: СЛОВО СВЕТОМ САВИ

Снежана Бојовић: ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА 1905. ГОДИНЕ

Арсен Ђуровић: СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА"

Петар Влаховић: ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БЕОГРАДУ

Предраг Пузовић: БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Ирена Арсић: МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О СРБИМА У СВОЈОЈ КЊИЗИ AN DER SERBISCHEN FRONT, У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912. ГОДИНЕ

Драгољуб Живојиновић: АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБРИЏ: ДНЕВНИК ИЗ СРБИЈЕ 1915.

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавриловић: МАНАСТИРИ ДАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ

Љубинко Раденковић: ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА

Саша Недељковић: ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА

СРБИ У СВЕТУ

Драган Недељковић: ВЕТО НА НЕСЛОГУ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

Радослав Перовић: ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА

Јасна Јанићејевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” 2004.

БРАТСТВО X, 2006.

Ђуро Дамјановић: ДВАДЕСЕТ СЕДМИ ДАН ЗВЕЗДЕ

Јован Ђорђевић: БОЖЕ ПРАВДЕ

Даворин Јенко: БОЖЕ ПРАВДЕ, ХИМНА, НОТНИ ТЕКСТ ЗА ХОР

Јасна Јанићијевић: ДРУШТВО „СВЕТИ САВА” НЕКАД И САД: УЗ 120 ГОДИНА ПОСТОЈАЊА

Оливер Томић: РЕСАВА ДЕСПОТА СТЕФАНА

Зорица Несторовић: СУДБИНЕ И ЉУДИ: ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ

Снежана Николајевић: МОКРАЊАЦ – РЕАЛИСТА И/ИЛИ КЛАСИЧАР

Борислава Лилић: ПОГЛЕД АМИ БУЕА НА УЛОГУ СРБИЈЕ У

БУДУЋИМ ДОГАЂАЈИМА 19. ВЕКА

Светозар Стојановић: КОСМЕТСКИ ПРОБЛЕМ У ДОМАЋЕМ И МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ

Марија Лина Века: ИЗГУБЉЕНО КОСОВО (ОДЛОМЦИ)

Петар Влаховић: НАУЧНО ДЕЛО МИОДРАГА ВАСИЉЕВИЋА У СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ

Ивица Тодоровић: МИТСКО ЗЛАТО

Брана Димитријевић: ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ:

1. НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА

2. РЊИЦА ИЛИ ШКРБ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавриловић: АЛЕКСАНДРИЈСКА ПАТРИЈАРШИЈА

Саша Недељковић: СРПСКИ СОКО У ДАЛМАЦИЈИ

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У ШВЕДСКОЈ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Јован Хаџи Васиљевић: ПРИЛИКЕ ПОД КОЈИМА ЈЕ ПОСТАЛО ДРУШТВО СВ. САВЕ И ЊЕГОВ РАД ОД ПОСТАНКА ДО ДАНАС

Младен Гавриловић: IN MEMORIAM: ДУШАН КОСТИЋ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" 2005.

БРАТСТВО XI, 2007.

Даринка Јеврић: ДЕЧАНСКА ЗВОНА

Недељко Радосављевић: ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА, ОД ОБНОВЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ ДО УКИДАЊА (1557–1766)

Миодраг Јовановић: УРОШ ПредиЋ (1857–1953)

Божица Младеновић: ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917. – ОСОБИТОСТИ И ЗНАЧАЈ У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ

Богдан Љ. Поповић: НАЧЕРТАНИЈЕ ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА

Драгољуб Р. Живојиновић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА 1941–1945

Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ. I. ДОМ СВЕТОГ САВЕ

Зоран Ч. Вукадиновић: ХРАМ СВЕТОГ САВЕ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

Слободан Кљакић: ХОЋЕ ЛИ НАУКА ПРЕТВОРИТИ ТРАВУ У МЛЕКО КАО ШТО ТО ЧИНИ КРАВА ИЛИ О МИХАЈЛУ ПУПИНУ (1858–1935)

Арсен Ђуровић: ДР ДРАГУТИН МИЈУШКОВИЋ- СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ПРОФЕСОРА И ХУМАНИСТЕ

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У ШВАЈЦАРСКОЈ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

Влад. Р. Петковић: УМЕТНОСТ У СРБИЈИ ЗА ВЛАДЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Душан Зупан: СРБИЈА ДО ТОКИЈА

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” 2006.

БРАТСТВО XII, 2008.

Миодраг Павловић: NELLA QUIETE DI SAN SAVA A CARIA

Злата Бојовић: МАРИН ДРЖИЋ (1508–1567)

Бојан Ђорђевић: САТИРИЧАР РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ (1873–1908)

Слободанка Пековић: ИСИДОРА СЕКУЛИЋ (1877–1958)

Драгољуб Р. Живојиновић: ЛОЈД ЏОРЏ И СРПСКО ПИТАЊЕ У ПРОЛЕЋЕ 1917. ГОДИНЕ

Живојин Андрејић: РАЗМИШЉАЊЕ О ДАТУМУ СМРТИ И ХИРОТОНИСАЊУ СВЕТОГ САВЕ ЗА ПРВОГ ПАТРИЈАРХА СРБА И БУГАРА

Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ. II: ЗГРАДА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА У ПЕСМАМА

Ратко Нешковић: САВА НЕМАЊИЋ: РАЗНОВРСНО И ВИШЕСЛОЈНО ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

Зоран Живковић Христић: ПОЗИВНИЦЕ ЗА СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XIX ВЕКУ

Петар Влаховић: РАЧУНАЊЕ ПОЧЕТКА НОВЕ ГОДИНЕ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ

Саша Недељковић: СРБИ КАТОЛИЦИ НА ПРИМОРЈУ ОД УЈЕДИЊЕЊА ДО АПРИЛСКОГ РАТА

Саша Недељковић: СОКОЛСКИ ПРОСВЕТНИ ФИЛМ

Радмила Мићић: ЗАПИС СА КОСОВА: ЖИВОТ ПОСЛЕ ТРАГЕДИЈЕ

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У АУСТРАЛИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Мил. С. Филиповић: СВЕТИ САВА У КУЛТУ И ПРЕДАЊУ У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ БОСНИ

ПОМЕНИК

Д. З.: МЛАДЕН ГАВРИЛОВИЋ (1924–2007)

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” 2007

БРАТСТВО XIII, 2009.

Васко Попа: ЖИЧА

Драго Ручнов: ПРВИ МЕЂУ ПРВИМА: ДИМИТРИЈЕ ПУТНИКОВИЋ

Борјанка Трајковић: ДИМИТРИЈЕ ПУТНИКОВИЋ (1859–1910) –У СВЕТЛУ БИБЛИОГРАФСКИХ ПОДАТАКА

Драгољуб Путниковић: ЈЕДАН ДЕТАЉ ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ РАДОВА ДИМИТРИЈА Ј. ПУТНИКОВИЋА

Динко Давидов: САВА I АРХИЕПИСКОП СРПСКИ У ЈЕРУСАЛИМУ 1229. И 1234–1235.

Живојин Андрејић: СРБИЈА И СВЕТИ САВА ИЗМЕЂУ ВИЗАНТИЈЕ, УГАРСКЕ И БУГАРСКЕ

Динко Давидов: ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ И ЊЕГОВО ДОБА

Драган Новаковић: ПОЛОЖАЈ И ДЕЛОВАЊЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ТОКОМ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Триво Инђић: КИРАЏИЈЕ ИЗ ЏЕХАНИНЕ КУЋЕ: СЛУЧАЈ ПРИРОДЊАЧКОГ МУЗЕЈА ИЛИ О НАЦИОНАЛНОМ НЕХАТУ

Триво Инђић: ПРИРОДНЕ НАУКЕ У ПРИВРЕДНОЈ КУЛТУРИ СРБА

Томислав Крсмановић: САГА О ...ИЋИМА

Зоран Живковић Христић: СЕЋАЊА СВЕТОЗАРА ТОМИЋА НА СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ И МАЋЕДОНИЈИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Јоланта Ђуба, Регина Вишкјевич-Максимов: ГДЕ СУ СРБИСТИ,

ТАМО ЈЕ И СЛАВА: СЛАВА КАТЕДРЕ ЗА СЛАВИСТИКУ У ГДАЊСКУ

Светлана В. Недић: ПРВО ИЗВОЂЕЊЕ МОКРАЊЧЕВЕ ШЕСТЕ РУКОВЕТИ

Владимир Стојанчевић: СЕЛО КРАПА У ПОРЕЧУ И ЊЕГОВ СВЕШТЕНИК ПОП ТАСЕ КОНЕВИЋ НА ПОЧЕТКУ 19. ВЕКА

Борислава Лилић: ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА У ВРАЊУ И ОКОЛИНИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА

Зоран Живковић Христић: О МИЛИЦИ ПЕТКОВИЋ, ЕТНОЛОГУ И ЊЕНИМ ЖЕНАМА ПОНИШАВЉА

Иван Ђорђевић : ЖИЧА И СТУДЕНИЦА

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: РМАЊ МАНАСТИР

Петар Влаховић: ПЕДЕСЕТ ГОДИНА АНТРОПОЛОШКОГ ДРУШТВА ЈУГОСЛАВИЈЕ1959 – 2009 (ОД 2007. АНТРОПОЛОШКО ДРУШТВО СРБИЈЕ)

Арсен Ђуровић: ОБРАЗОВАЊЕ У ПОРТУГАЛУ У 19. ВЕКУ СА ОСВРТОМ НА ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ

Богдан Љ. Поповић: ДВЕ НАШЕ „ЛИРСКЕ” ПЕСМЕ КОЈЕ ТО НИСУ

СРБИ У СВЕТУ

Д. Зупан: ЈУЖНА АФРИКА

Душан Зупан: СРБИ У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ

Саша Недељковић: „ДУШАН СИЛНИ” У СТАРОЈ СРБИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Д. Анастасијевић: ЈЕДИНА ВИЗАНТИСКА ЦАРИЦА СРПКИЊА

ПОМЕНИК

Уређивачки одбор: БОРИСЛАВ ПОПОВИЋ (1931–2009)

Проф. др Јасна Јанићијевић: УМЕСТО ИЗВЕШТАЈА ЗА 2008.

Проф. др Александар Милошевић: ПРОГРАМ РАДА ДРУШТВА

„СВЕТИ САВА” У НАРЕДНОМ ПЕРИОДУ

ЧЛАНОВИ ГЛАВНОГ ОДБОРА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА”

БРАТСТВО XIV, 2010.

Војислав Илић: СВЕТИ САВА

Бојан Ђорђевић: ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ (1860 – 1894)

Живојин Андрејић: О ПОРЕКЛУ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА СТЕФАНА НЕМАЊЕ

Неделько Радосављевић: ОД САМОУЧКЕ ПИСМЕНОСТИ ДО СИСТЕМАТСКОГ ШКОЛСТВА

Петар Влаховић: ЕТНОГЕНЕЗА НЕСЛОВЕНСКИХ БАЛКАНСКИХ НАРОДА ПО РАДОВИМА ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА

Милица Инђић: МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ КАО ИСТОРИЧАР И ПОПУЛАРИЗАТОР НАУКЕ

Милица Инђић: ИСТОРИЈА АСТРОНОМИЈЕ У РАДОВИМА

ВОЈИСЛАВА В. МИШКОВИЋА

Душко М. Петровић: ПРВА СВЕТОСАВСКА СВЕТКОВИНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Зорица Пелеш: ГОВОР ПРОТЕ СТЕВАНА ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ДАН СВ.САВЕ У СРПСКОЈ ГИМНАЗИЈИ У СКОПЉУ 1905. ГОДИНЕ

Иларион Зеремски: СРПСКА КОЛОНИЈА У ЕРДЕЉ У XV–XVI ВЕКУ

Ружица Јовановић: ШАБАЦ – ОД КАСАБЕ ДО МАЛОГ ПАРИЗА: ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У ШАПЦУ И МАЧВИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Зоран Живковић Христић: ЗАНИМЉИВОСТИ ИЗ ЖИВОТА ЈЕДНОГ БЕОГРАДСКОГ АПОТЕКАРА У ЧИЈОЈ СЕ КУЋИ САВИНДАН ПОСЕБНО СЛАВИО

Ђорђе Перић: ВЛАДИКА КОЈИ НИЈЕ ПОСТОЈАО

(БЕЛЕШКА НАД КЊИГОМ СРПСКИ ЈЕРАРСИ)

СРБИ У СВЕТУ

Д. Зупан: СРБИ У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ – ДРУГИ ПУТ

ИСТОРИЈА ХРАМА

Антоније Ђурић: СРПСКО ОГЊИШТЕ У АФРИЦИ

Г. Оташевић: МОЛЕБАН ЗА КОСМЕТ НА ЈУГУ АФРИКЕ

У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ ПРОСЛАВЉЕН ПРАЗНИК СВ. САВЕ ЗАЈЕДНО СА ЛОКАЛНИМ ЦРНАЧКИМ СТАНОВНИШТВОМ

Марко Лопушина: АФРИКАНЦИ ЉУБЕ ПРАВОСЛАВЉЕ

ИЗАБРАН ДЕЛЕГАТ ИЗ ЈУЖНОАФРИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ ЗА СКУПШТИНУ ДИЈАСПОРЕ И СРБА У РЕГИОНУ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: МАНАСТИР КРУПА НА ВРБАСУ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Др Лазар Мирковић: МАНАСТИР ДИВША

ПОМЕНИК

Владимир Стојанчевић: ПРОФ. ДР БОРИСЛАВА ЛИЛИЋ (Пирот, 1946 – Београд, 2010)

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” ЗА 2009. ГОДИНУ

БРАТСТВО XV, 2011.

Милован Витезовић: ПЕСМА СВЕТОМ САВИ

Раде Радивојевић: НОТЕ КОМПОНОВАНЕ ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ПЕСМЕ СВЕТОМ САВИ

Михајло Војводић: ОСНИВАЊЕ ДРУШТВА „СВЕТОГ САВЕ”

Јасна Јанићијевић: ПОДСЕЋАЊЕ НА ОБНОВЉЕН РАД ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 1994 – 2011

Александар Милановић: ИНВЕНТАР ГРАФЕМА У МРКАЉЕВОЈ РЕФОРМИСАНОЈ ЋИРИЛИЦИ

Гордана Јовановић: БЕОГРАД И МАНАСИЈА – ДВЕ НАЈВАЖНИЈЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Петар Влаховић: ДОПРИНОС ЈОВАНА ЦВИЈИЋА ПРОУЧАВАЊУ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА И ЕТНОПСИХИЧКИХ ОСОБИНА ЊЕГОВОГ СТАНОВНИШТВА

Драган Новаковић: УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ

Милорад Вукановић: ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДУБРОВНИКУ. ОПШТЕСТВО СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ОД 1929. ДО 1946. У ДУБРОВНИКУ

Недељко В. Радосављевић: ДВА ПИСМА О ПРИКУПЉАЊУ ПОМОЋИ ЗА МАНАСТИР ВИСОКИ ДЕЧАНИ ИЗ 1868.

Јелина Ђурковић: ВИШЊИЋЕВ ПРОДОР КА СЛОБОДИ

Ружица Јовановић: ШКОЛА У ШАПЦУ И МАЧВИ У ПРОЗИ РЕАЛИЗМА

Светлана В. Недић: ЛИКОВНА ОСТВАРЕЊА УЧИТЕЉА МИЛАНА КОВАЧЕВИЋА

Драган Ћурћић, Михајло Лазаревић: СРПСКО ПЈЕВАЧКО ДРУШТВО „ЈЕДИНСТВО" У КОТОРУ (1839)

Владимир Рогановић: ЗНАМЕНИТИ НОВЉАНИ МИРКО КОМНЕНОВИЋ И УРОШ ТРОЈАНОВИЋ

Мила Викторовић: О КОЛУ СРПСКИХ СЕСТАРА

Зоран Живковић Христић: СОКОЛСКО ДРУШТВО „ДУШАН СИЛНИ" У ПИРОТУ

Саша Недељковић: СОКОЛИ У САВЕЗУ ЗА ТЕЛЕСНО ВАСПИТАЊЕ „ПАРТИЗАН" ЈУГОСЛАВИЈЕ

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У СВЕТУ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: У ЦРКВИ СВЕТОГ САВЕ, У ПОРТИ МАНАСТИРА ЖИЧА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

Зарија Р. Поповић: НАЦИОНАЛНИ АПОСТОЛ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" ЗА 2010. ГОДИНУ: СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА"

БРАТСТВО XVI, 2012.

Слободан Ракитић: ОБРАЋАЊЕ СВЕТОМ САВИ

Драгољуб Живојиновић: ПРОГОН ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА У ОКУПИРАНОЈ ДАЛМАЦИЈИ 1918 – 1920. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: УЛОГА И ЗНАЧАЈ СРПСКИХ ДРЖАВНИХ, ЦРКВЕНИХ И НАРОДНИХ САБОРА

Арсен Ђуровић, Јасмина Живковић: ХУМАНИТАРНА УДРУЖЕЊА У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ – ДРУШТВО „СВЕТИ САВА”, ПОДОДБОР У ПОЖАРЕВЦУ

Мојсије Стојков: ШОКЦИ У БАЧКОЈ

Недељко В. Радосављевић: ДАБРОБОСАНСКА (САРАЈЕВСКА) МИТРОПОЛИЈА ПО ПОПИСУ ИЗ 1887. ГОДИНЕ

Октавија Неделку: СРБИСТИКА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БУКУРЕШТУ

Горан Латиновић: КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА

У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ

Ђорђе Перић: ДВЕ ПЕСМЕ ИЗ ЕРЛАНГЕНСКОГ РУКОПИСА У СРПСКОМ ФОЛКЛОРУ

Милорад Вукановић: ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДУБРОВНИКУ ОПШТЕСТВО СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

ОД 1929. ДО 1946. У ДУБРОВНИКУ

Милорад Вукановић: СРПСКО ПРАВОСЛАВНО ГРОБЉЕ У ДУБРОВНИК

Саша Недељковић: ДУБРОВАЧКО РАДНИЧКО ДРУШТВО

Зоран Недељковић: БИБЛИОТЕКА СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Гордана Јовановић: О СРБИМА И СРБИЈИ У ВИЗАНТИЈСКИМ И ДРУГИМ СТРАНИМ ИЗВОРИМА

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У МАЂАРСКОЈ

Младена Прелић: СРБИ У МАЂАРСКОЈ: СТАТУС, ИНСТИТУЦИЈЕ, ИДЕНТИТЕТ

Младена Прелић: ПРАЗНИЦИ И ПРОСЛАВЕ СРБА У МАЂАРСКОЈ И СИМБОЛИЗАЦИЈА ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

Гојко Маловић: ОПТИРАЊЕ И ИСЕЉАВАЊЕ СРБА У МАЂАРСКОЈ 1920 – 1931

СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО”

Марко Лопушина: ПРЕДРАГ МАНДИЋ – НОВИ ДОСИТЕЈ ИЗ ПЕЧУЈА

ШАНДОР ПЕТЕФИ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: МАНАСТИР СЛАНЦИ

Јеленко Слатинац: ХИМНА СВЕТОМ САВИ ИСПЕВАНА У КУВЕЖДИНУ

Вељко Брборић: СВЕТОСАВСКО СЕЋАЊЕ И ПАМЋЕЊЕ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

Јован Миодраговић: СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА

Душан М. Петровић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" ЗА 2011. ГОДИНУ

БРАТСТВО XVII, 2013.

Милан Кујунџић Абердар: СЛОВЕНСКИ АПОСТОЛИ

Вера Црљић: СЛАВОСРЈЕВ. ПЕСМА МЕДА ПУЦИЋА ПОСВЕЋЕНА СЛОВЕНСКИМ АПОСТОЛИМА

Раде Михаљчић: СРПСКА ДРЖАВА И ЦРКВА У XIV ВЕКУ

Никола Б. Поповић: СТИЦАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И РУСИЈА 1879. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: СВЕТИ САВА У БИОФИЗИЧКОЈ АНТРОПОЛОГИЈИ

Гордана Јовановић: РОДОСЛОВ НЕМАЊИЋА У ДЕЛУ КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА ЖИВОТ СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА ДЕСПОТА СРПСКОGA

Миливоје Спасић: СВЕТИ САВА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ

Ђорђе Перић: ЈЕРОМОНАХ СИЛВЕСТАР ВУЧКОВИЋ ПСАЛТ И ПРВИ ЗАПИС ТЕКСТА СВЕТОСАВСКЕ ХИМНЕ

Радован Пилиповић: ОБНОВА РАДА АРХИВА СРПСКЕ

ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ – ПОЧЕЦИ И ТЕШКОЋЕ

Тања Ракић: ДУБРОВЧАНИН ТРОЈАН ГУНДУЛИЋ – ШТАМПАР БЕОGРАДСКОG ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉА

Димитрије Калезић: О ДВАМА ЗНАЧЕЊИМА БИБЛИЈСКОГ ПОЧЕТКА

Добрило Аранитовић: ЊЕГОШ И ЕТНОЛОГИЈА, ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ (1860 – 2010)

Драгослав Опсеница: ЈАША ТОМИЋ И ДРУШТВО СВЕТИ САВА – НЕПОЗНАТА ПРЕПИСКА

Александар Недељковић: СОКОЛСКО ДРУШТВО ДУБРОВНИК

Александар Растовић: ОСНИВАЊЕ И РАД ЕНГЛЕСКО-СРПСКОГ ДЕЧЈЕГ ДОМА У НИШУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Милунка Митић: СВЕТОСАВСКИ НИШКИ ПОЗИВИ И ОДЗИВИ

Душан Зупан: РАТНЕ БЕЛЕШКЕ ИЗ 1918. ГОДИНЕ АДАМА РАДОЈИЧИЋА

СРБИ У РУМУНИЈИ

Душан Зупан: СРБИ У РУМУНИЈИ

Борко Илин, Миодраг Милин: САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ: ХРОНОЛОШКИ УВИД

Миодраг Милин: СРБИ У РУМУНИЈИ НА КОМУНИСТИЧКОЈ

СТРАНПУТИЦИ ДОМАЋЕ ДРЖАВЕ

Љубомир Степанов: СРБИ ИЗ РУМУНИЈЕ У БАРАГАНСКОЈ ГОЛГОТИ

Напредни клуб, Београд: ИЗВЕШТАЈ О ПРАВИМА СРПСКОГ НАРОДА У РУМУНИЈИ

2011/2012. ГОДИНА

СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО”

Љубомир Степанов: ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА – МИРЧЕТА СТОЈИЋ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

ПОМЕНИК

Љубодраг Димић: СЕЋАЊЕ НА ПРОФ. ДР АРСЕНА ЂУРОВИЋА (1959 – 2012)

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА

Перо Ђурђевић: СТРАХ ОД НЕВИДЉИВЕ МОЋИ СВЕТОГ САВЕ

Душко М. Петровић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” ЗА 2012. ГОДИНУ

БРАТСТВО XVIII, 2014.

Божидар Ковачевић: СТУДЕНИЧКИ МРАМОР

Миливоје Спасић: СВЕТИ САВА И ПРАВОСЛАВЉЕ У СРПСКОЈ ДРАМСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА МЛАДЕ

Ђорђе Перић: „ХИМНА СВЕТОМ САВИ” У ПРОШЛОСТИ И ДАНАС

Недељко Радосављевић: ДАБРОБОСАНСКА МИТРОПОЛИЈА У ВАСЕЉЕНСКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ 1776 – 1804

Љубодраг Ристић: КНЕЖЕВИНА СРБИЈА У ДИПЛОМАТИЈИ ВЕЛИКЕ БРИТАНИЈЕ И ФРАНЦУСКЕ ПОСЛЕ ПАРИСКЕ МИРОВНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ 1856. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: ЕТНИЧКА ИСТОРИЈА У НАУЧНОМ ДЕЛУ ЕЈУПА МУШОВИЋА

Александра Вранеш: ДИГИТАЛНА КУЛТУРА

Ружица Јовановић: ПРЕТЕЧЕ РАЗВОЈА ПИСАНЕ РЕЧИ У ШАПЦУ

Милунка Митић: ПОРОДИЧНИ И ВЛАДАРСКИ ОДНОСИ У КРАЉЕВСКОЈ КУЋИ УРОША ВЕЛИКОГ – ПОВОДОМ 700 ГОДИНА ОД СМРТИ СРСПКЕ КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ АНЖУЈСКЕ (1314)

Владимир Рогановић: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КЊИЖЕВНЕ И КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ БОКЕ КОТОРСКЕ: ПОЧЕЦИ КЊИЖЕВНОСТИ НА НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ

Мирјана Арежина: СЛАВЈАНСКА АНТОЛОГИЈА ИЗ РУКОПИСА ДУБРОВАЧКИ ПЈЕСНИКАХ МЕДА ПУЦИЋА

Саша Недељковић: СОКОЛИ У БОРБИ ПРОТИВ АУСТРО-УГАРСКЕ МОНАРХИЈЕ

Раде М. Обрадовић: ПОРУШЕНИ СРПСКИ ПРАВОСЛАВНИ МАНАСТИРИ У ГОРЊАЧКОМ ЖДРЕЛУ

Димитрије Калезић: О СМИСЛУ ПОЈМА И ИЗРАЗА „ИСТОРИЈА”

Душан Зупан: СРБИ У СВЕТУ – СРБИ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ

Синиша Љепојевић: СРБИ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ

Биљана Живковић: СРПСКИ КУЛТУРНИ КЛУБ ЦРКВА СВЕТОГ САВЕ У ЛОНДОНУ

Мирјана Вучковић: КОЛОНИЈА СРПСКИХ ЂАКА У ФАРВЕШАМУ (1918 – 1923)

СРПСКЕ ДУБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО”

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Живко М. Романовић: НА СВ. САВЕ ДАН

ПОМЕНИК

Желимир Вукашиновић: СЕЋАЊЕ НА ПРОФ. ДР ЈАСНУ

ЈАНИЋИЈЕВИЋ (1943 – 2013)

Миливоје Спасић: СЕЋАЊЕ НА ЉИЉАНУ НИКОЛИЋ (6. IV 1934 – 17. III 2014)

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА

Никола Б. Поповић: КРСНА СЛАВА ЈЕ СЛАВА ЈЕДНЕ ПОРОДИЦЕ, А СЛАВА ЦЕЛОГ СРПСКОГ НАРОДА ЈЕ СВЕТИ САВА

Душан Петровић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” ЗА 2013. ГОДИНУ

БРАТСТВО XIX, 2015.

Душко М. Петровић: ПЕСМА СВЕТОМ САВИ

Ђорђе Перић: „ХИМНА СВЕТОМ САВИ” У ПРОШЛОСТИ И ДАНАС (2)

Петар Влаховић: УЛОГА СРПСКОГ НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА У ГЛОБАЛИЗАЦИЈИ

Јелена Стојановић Ђорђевић: АМАЈЛИЈЕ И ОБЛИЦИ У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ СРБА

Никола Јоцић: ПОЧЕЦИ СЛОВЕНСКОГ БОГОСЛУЖЕЊА НА БАЛКАНУ ОД СРЕДИНЕ IX ДО ПОЧЕТКА XIII ВЕКА

Снежана Кандић: ДОМЕНТИЈАНОВА ХИМНА НЕСРАВЊИВЕ ЉУБАВИ ХРИСТОВЕ

Миливоје Спасић: ЛИК СВЕТОГ САВЕ У ЈЕДНОЧИНКАМА ЈОВАНА СУБОТИЋА САН НА ЈАВИ И КРСТ И КРУНА

Димитрије М. Калезић: СВЕТЕ МОШТИ

Зона Мркаљ: БРАНКО ЋОПИЋ КАО ШКОЛСКИ ПИСАЦ У XXI ВЕКУ

Бојана Миљковић Катић: ЛАЗАР АРАНЂЕЛОВИЋ ИНЏЕ – ПОСЛЕДЊИ ТАТАР-АГА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ (ПРИЛОГ ЗА БИОГРАФИЈУ)

Мирјана Арежина: ТРАДИЦИЈА У ДУБРОВАЧКИМ КОМЕДИЈАМА:

ЛИРСКИ УМЕЦИ: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АНОНИМНИХ

КОМЕДИЈА 17. ВИЈЕКА

Жарко Војновић: КО ЈЕ АУТОР КЊИГЕ СТИХИ О НЕДЕЉИ (БЕЧ 1972)? – ОГЛЕД ИЗ СРПСКИХ БИБЛИОГРАФСКИХ ПОСЛОВА 18. ВЕКА

Милунка Митић: ЈЕЛЕНА ДИМИТРИЈЕВИЋ: КЊИЖЕВНИ СВЕДОК СВОГ ВРЕМЕНА

Љиљана Чолић: СВЕТОСАВЉЕ КАО ДУХОВНИ ТЕМЕЉ И НАЦИОНАЛНИ ПУТЕВОДИТЕЉ „ЦАРИГРАДСКОГ ГЛАСНИКА”

Стеван Јешевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ 1941. У КРАЉЕВУ, СКОПЉУ, СУБОТИЦИ И БЕОГРАДУ

Ана Воштинић: ЗАВИЧАЈНО ОДЕЉЕЊЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ „СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ” У КРАЉЕВУ

Саша Недељковић: ДОБРОТВОРНЕ ЗАДРУГЕ СРПКИЊА

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У УКРАЈИНИ

Љубивоје Церовић: СРБИ У УКРАЈИНИ (ПРОЈЕКАТ РАСТКО)

Мирко Р. Барјактаровић: СУДБИНА ОДСЕЉЕНИХ СРБА У УКРАЈИНИ

Петар Жебељан : СВЕДОЧАНСТВО ИЗ БАНАТА: ИЗ КЊИГЕ „ЈЕДНОМ У ПЕРЛЕЗУ”

СПОМЕНИК СРБИМА УСРЕД ЗАВАЂЕНЕ ЗЕМЉЕ МИРИ УКРАЈИНЦЕ И РУСЕ!

Часлав Д. Копривица: КОЛИКО ЈЕ ДАЛЕКО ДОНБАС ОД СРБА, ИЛИ – КОЛИКО ЈЕ РАТ У УКРАЈИНИ НАШ РАТ?

СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО”

Благоје Т. Катић: СВЕТИ ЈОВАН ШАНГАЈСКИ, ЗА ЖИВОТА СВЕТИТЕЉ!

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: КРСТОВИ ПАТРИЈАРХА ПАВЛА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Данило Калафатовић: МИ У СВЕТСКОМ РАТУ

Душан Зупан: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” ЗА 2014. ГОДИНУ

Душан Зупан: РЕЧ ДУШАНА ЗУПАНА НА ТРИБИНИ ПОСВЕЋЕНОЈ СВЕТОМИРУ НИКОЛАЈЕВИЋУ

БРАТСТВО XX, 2016.

Томислав Јовановић: САВИНА ЛАСТАВИЦА

Злата Бојовић: ДВАДЕСТ ГОДИНА ОБНОВЉЕНОГ „БРАТСТВА”

Вања Станишић: ТРИБИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” „ЋИРИЛИЦА, РУКОПИС, ПИСАЋА МАШИНА, ИНТЕРНЕТ” – ЋИРИЛИЦА ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА

Градимир Аничић: СРПСКИ ЈЕЗИК У МЕДИЈИМА ДАНАС

Жозеф Иван Лончар: ЋИРИЛИЧНО ПИСМО У ТРЖИШНИМ КОМУНИКАЦИЈАМА

Радивој Радић: БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО У ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ – КРАТАК ОСВРТ

Бошко Сувајџић: УСМЕНИ БАЛКАН – ПУТ КОЈИ ПУТУЈЕ

Јелена Јоковић: СРПСКЕ ПРИНЦЕЗЕ – ОСМАНСКЕ СУЛТАНИЈЕ

Наташа Анђелковић: КАРНЕВАЛ ИДЕНТИТЕТА У ДНЕВНИКУ О ЧАРНОЈЕВИЋУ И МОЈОЈ ПЕСМИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Наташа Кљајић: СИМОВИЋЕВ ИМОТСКИ КАДИЈА – ЗАГОНЕТКА УМРЛОГ ЖЕНИКА

Тања Ракић: ВИЗИЈА ДУБРОВАЧКЕ ПРОШЛОСТИ У СЛИКАРСТВУ МАРКА МУРАТА

Ђорђе Перић: ДОБРОТВОРНИ КОНЦЕРТ ЕНГЛЕСКИЊЕ АНАБЕЛЕ МЕКДОНАЛДС 1907. У БЕОГРАДУ ЗА ПОМОЋ СРБИМА НА КОСОВУ

Саша Недељковић: ДРУШТВО „КНЕГИЊА ЉУБИЦА" НА КОСОВУ

Димитрије Калезић: СТОПЕ СВЕТОГ САВЕ – ЕТНОГРАФСКА БЕЛЕШКА

Миро Вуксановић: ДЕСЕТ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊЕЖЕВНОСТИ – ПОВОДОМ СЕДМОГ КОЛА АНТОЛОГИЈЕ

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У ДАЛМАЦИЈИ

Софија Божић: СРБИ У ДАЛМАЦИЈИ

Милојко Будимир: ПРЕГЛЕД И СТАЊЕ ЦРКВЕНИХ ОБЈЕКАТА НА ПОДРУЧЈУ ДАЛМАТИНСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Светозар Ливада: СУДБИНА КНИНА

СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО"

Данко Перић: АКАДЕМИК ЈОВАН РАШКОВИЋ, НЕСМЕЊИВИ ВОЂА ДАЛМАТИНСКИХ И СВИХ ДРУГИХ КРАЈИШКИХ СРБА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА"

Митар Влаховић: НЕКИ ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ У ИБАРСКОМ КОЛАШИНУ

ПОМЕНИК

Душан Зупан: ПРОФЕСОР ДР АЛЕКСАНДАР МИЛОШЕВИЋ, ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА" ОД 2002. ДО 2010. ГОДИНЕ (1932 – 2015)

Никола Поповић: ДРАГОЉУБ ЖИВОЈИНОВИЋ 1934 – 2016

Тања Ракић: ПЕТАР ВЛАХОВИЋ (28. VI 1927 – 3. VII 2016)

Душан Зупан: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА СВЕТИ САВА ЗА 2015. ГОДИНУ

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА ДОМАЋИНА СЛАВЕ БОЖИДАРА ЗЕЈАКА 24. ЈАНУАР 2015, НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА ДОМАЋИНА СЛАВЕ 2016, НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ ПРОФЕСОР ДР МАЛИША СТАНОЈЕВИЋ: СВЕТИ САВА, САВА СРПСКИ (1175 – 1235)

БРАТСТВО XXI, 2017.

Милорад Павић: ХИЛАНДАР

Томислав Јовановић: ДЕЛА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ КОЈА СЕ ОДНОСЕ НА ПУТОВАЊА У СВЕТУ ЗЕМЉУ

Зона Мркаљ: ИВО АНДРИЋ У ЧИТАНКАМА ПРОШЛОГ И ОВОГ ВЕКА

Јелица Јокановић-Михајлов: АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И НАШ ДАНАШЊИ ГОВОР

Александра Секулић: (НЕ)ПРИЈАТЕЉИ У ТРАВНИКУ

Љиљана Чолић: СРПСКЕ ДИНАСТИЈЕ У „ЦАРИГРАДСКОМ ГЛАСНИКУ”

Един Велетовац, Горан Поповић, Амре Шачић: НОВООТКРИВЕНА РАНОХРИШЋАНСКА БАЗИЛИКА НА ПРОСТОРУ СЕВЕРОИСТОЧНЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Ђорђе Перић: РАЗМАТРАЊЕ О СТАРИНИ РИСАНСКИХ „ПЈЕСАМА СВАТОВСКИХ” НА ОСНОВУ ЈЕДНОГ БАРОКНОГ ЗАПИСА

Станиша Војиновић: ЂОРЂЕ ПОПОВИЋ ДАНИЧАР И СТАРА СРБИЈА

Миле Станић: ПРВИ СТАТУТ ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Небојша Берец: СТОПАМА СТАНИСЛАВА КРАКОВА

Александар Наумов: ПРЕВОДИ БИБЛИЈЕ НА СРПСКИ ЈЕЗИК (XIX–XXI ВЕК)

Злата Бојовић: ДУБРОВАЧКИ ЗЕМЉОТРЕС ИЗ 1667. ГОДИНЕ У КЊИЖЕВНОСТИ

Маријана Матовић: ЛЕГАТ МИЛИВОЈА И БОЖИДАРКЕ ФИЛИПОВИЋ (СА ФРАГМЕНТИМА ИЗ РАТНИХ БЕЛЕЖНИЦА МИЛИВОЈА ФИЛИПОВИЋА)

Стеван Јешевић: ПРОСЛАВА ДАНА СВЕТОГ САВЕ У БЕОГРАДУ ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ (1942 – 1944)

Димитрије М. Калезић: ШТИЉАНОВИНА

Јелена Видовић: ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ БИБЛИОТЕКАРСТВА У РИСНУ

Маја Ђорђевић: ЈЕЛЕНА ВЕЛИКА КРАЉИЦА – ИЗЛОЖБА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У КРАЉЕВУ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ: ЗМИЈАЊЕМ И ОКО ЗМИЈАЊА

СРБИ У СВЕТУ

Софија Божић: СРБИ У ДАЛМАЦИЈИ ОД УЈЕДИЊЕЊА ДО СЛОМА ЈУГОСЛАВИЈЕ (1918 – 1941)

СРПСКЕ СУДБИНЕ

Данко Перић: „ТАМО ДАЛЕКО”

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

ПОМЕНИК

Драгана Динић: МИЛОШ НЕМАЊИЋ 1932 – 2016

Љубодраг Ристић: ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ 1923 – 2017

Злата Бојовић: РАДМИЛА МАРИНКОВИЋ, 22.III 1922 – 22. VI 2017

Душан Зупан: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” У 2016. ГОДИНИ

БЕСЕДА ДОМАЋИНА СЛАВЕ ДР ЉУБОДРАГА РИСТИЋА, ПРЕДСЕДНИКА ИЗВРШНОГ ОДБОРА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” 2017, НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

БРАТСТВО XXII, 2018.

Константин Филозоф: СМРТ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Љубодраг П. Ристић: ВЛАСТ И ВЕРА У СРБИЈИ (1858 – 1868)

Драган П. М. Гавриловић: ЈОВАН ХАЏИ ВАСИЉЕВИЋ – ЈЕДНА ЖИВОТНА ПОСВЕЋЕНОСТ

Анђела Гавриловић: О ЗНАЧЕЊУ И РАЗЛОЗИМА СЛИКАЊА ПРЕДСТАВЕ ХРИСТА НА НАДБЕДЕРНИКУ СВЕТОГ САВЕ СРПСКОГ НА ИКОНИ ОВОГ СВЕТИТЕЉА НА ИКОНОСТАСУ У ИСТОИМЕНОМ ХИЛАНДАРСКОМ ПАРАКЛИСУ (1779)

Станиша Војиновић: ЗАБОРАВЉЕНИ ВУКОВ САРАДНИК ДИМИТРИЈЕ ПОПОВИЋ

Миле Станић: БИБЛИОТЕКА ДРУШТВА „СВЕТОГ САВЕ”

Јово Бајић: МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И МИЈАЦИ

Ђорђе Перић: ШАБАЧКЕ ГОДИНЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

Милунка Митић: НИШКА „ГРАДИНА”

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У АЛБАНИЈИ: ЗАБОРАВЉЕНИ ОД СВОЈИХ, БОРЕ СЕ ЗА ОПСТАНАК

Душан Зупан: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” У 2017. ГОДИНИ

БЕСЕДА ДОМАЋИНА СЛАВЕ ДР ДУШКА БАБИЋА

Душан Зупан: ОСМА РЕДОВНА СКУПШТИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” БЕОГРАД, 2. ЈУН 2018.

НОВО РУКОВОДСТВО ДРУШТВА „СВЕТИ САВА”, ИЗАБРАНО НА РЕДОВНОЈ СКУПШТИНИ 2. ЈУНА 2018.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА”

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

БРАТСТВО XXIII, 2019.

СВЕТИ САВА И РОБИЊА

Томислав Ж. Јовановић: СВЕТА АТОНСКА ГОРА У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Ђорђе Д. Перић: СВЕТОСАВСКА ПОЕЗИЈА ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

Станиша С. Војиновић: СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА И ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ

Александар Д. Стојановић: БОМБАРДОВАЊА БЕОГРАДА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТ

Владимир М. Јовановић: СТО ГОДИНА ОПЕРЕ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ

Миодраг С. Матицки: „ДАНИЦА ЗА МЛАДЕ“ ВУКОВЕ ЗАДУЖБИНЕ

СРБИ У СВЕТУ

Ацо М. Дивац: СРБИ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ

Злата Д. Бојовић: СРПСКИ ПИСЦИ ИЗМЕЂУ ДВА ДОМА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Љубодраг П. Ристић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2019. ГОДИНУ

БЕСЕДА ДРАГАНА ЛАКИЋЕВИЋА

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

УПУТСТВА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Рецензенти

проф. др Злата Д. Бојовић, Српска академија наука и уметности
проф. др Драгана Мршевић - Радовић, Филолошки факултет
др Љубодраг П. Ристић, Балканолошки институт САНУ
Душан М. Зупан
доц. др Тања О. Ракић, Филолошки факултет

Упутства за припрему рукописа

Радови се предају уредништву у електронској и обавезно у папирној верзији.

Обавезно је доставити и својеручно потписану изјаву да рад није већ објављен као и да није дат нигде другде за објављивање.

Радови се пишу фонтом Times New Roman, величином 12, проред 1,5.

Радови треба да садрже: апстракт, до пет кључних речи и резиме преведен на један од великих страних језика.

Радови на страним језицима треба да садрже резиме и на српском

језику. Наслове и појединачне речи не означавати болдом. За истицање користити курзив и шпационирање.

Фуснорте штампати на свакој страни испод текста.

У тексту и у фуснотама наслове свих дела (од књига до наслова појединачних песама или написа) штампати курзивом.

Наслове периодчних публикација који се помињу у тексту штампати са знацима навода, а у фуснотама без знакова навода.

Начин цитирања:

Књига: Име аутора (иницијал имена и презиме, наслов рада курзивом) место издања, година издања.

Прилог у часопису: Име аутора (иницијал имена и презиме), наслов рада курзивом, назив часописа, место издања, година, годиште, број страна. Примери:

П. Поповић, Преглед српске књижевности, Београд, 1909.

П. Поповић, Старе српске биографије и њихова издања. Библиографска студија, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1925, V, 226-233.

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“
(1886 – 1945; 1994 –)

П О З И В!

Драги пријатељи Друштва „Свети Сава“!
Драги чланови Друштва „Свети Сава“!

На измаку двадесетшесте годишњице обнављања Друштва „Свети Сава“, Друштво је у незавидној материјалној ситуацији, без средстава за обављање свог основног културно-просветног рада: издавања „Братства“ и других публикација, држања трибина и предавања, спровођења Светосавског конкурса за ученике, организовања пододбора у Србији и ван ње у српским срединама и др.

Друштво позива све припаднике и поштоваоце Светосавља да се учлане, да обнове своје чланство, да подстакну своје пријатеље да тоураде или да својим прилозима помогну да се делатности Друштва одвијају несметаним током.

ЧЛАНОВИ *ДРУШТВА*

могу бити сви заинтересовани за његов рад и мисију коју има у нашој земљи и у иностранству. За учлањење у Друштво молимо Вас да попуните образац на нашем сајту:
https://www.sveti-sava.org.rs/clanstvo/uclani-se/

Годишња чланарина износи: за ученике, студенте и пензионере – 500,00 динара; за запослене 1.000,00 динара.

Друштво „Свети Сава“ ће са захвалношћу прихватити прилоге
ПРИЛОЖНИКА и ДАРОДАВАЦА
без којих је тешко остварити несметани рад Друштва.

Приложником се постаје уплатом од шест и више хиљада динара.

Дародавцем се постаје уплатом од осамнаест и више хиљада динара.

Своју захвалност приложницима и дародавцима Друштво ће изразити додељивањем захвалница и повеља и одговарајућим објављивањем

њихових имена или назива њихових установа у часопису „*Братство*“. Приложници и дародавци добијају бесплатно сва издања Друштва.

Друштво „Свети Сава“
захваљује свима који помажу и подржавају рад *Друштва*.
https://www.sveti-sava.org.rs/
info@sveti-sava.org.rs

Штампање овог броја часописа Братство и одржавање рада Друштва „Свети Сава“ у ванредним околностима ове, 2020. године финансијски су помогли:

МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ И ИНФОРМИСАЊА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ,
ПРЕДСТАВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У СРБИЈИ,
привредно предузеће

ПРИЛОЖНИЦИ и ДАРОДАВЦИ:

Проф. др Тијана Шурлан, Београд
Проф. др Снежана Николајевић, Београд
Академик Злата Бојовић, Београд
Академик Никола Б. Поповић, Београд
Проф. др Миломир Степић, Обреновац
др Вукосава Живковић, професор, Земун
Душан Зупан, Београд
Милан Новаковић, Nipek Gostol TST, DOO, Земун
Завичајно друштво Краљево, Краљево

и многи чланови управе Друштва.

Друштво „Свети Сава“
најсрдачније захваљује свима који помажу и подржавају рад Друштва.
https://www.sveti-sava.org.rs/
info@sveti-sava.org.rs

CIP– Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008

БРАТСТВО : часопис Друштва „Свети Сава” / главни и одговорни уредник Злата Бојовић. - 1997, бр. 1 - . - Београд (Дечанска 14, V спрат, соба 13, 22): Друштво „Свети Сава”, 1997 - 23 цм

Годишње. - Наставља традицију часописа Браство који је излазио 1887-1941. године

ISSN 1451-2386 = Братство - Друштво „Свети Сава”